

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Науково-практичний журнал

Scientific and practical journal

Економіка
Промисловості
Economy of Industry

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

№ 2 (70)

2015

**Науково-практичний журнал «Економіка промисловості» видається з 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію журналу КВ № 3083 від 25.02.1998 р.
Виходить щоквартально**

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/03 від 08.07.2009 р.)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

Журнал зареєстровано у Міжнародному центрі
періодичних видань (ISSN International
Center, м. Париж)

Журнал «Економіка промисловості» індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних «Україніка наукова» і представлений у **Науковій електронній бібліотеці періодичних видань НАН України**. Видання розміщено в світовій електронній бібліотеці наукової періодики **EBSCO Publishing**. Журнал внесено до світового каталогу наукових періодичних видань **Ulrich's Periodicals Directory**. З листопада 2011 р. видання включено до міжнародної наукометричної бази «Наукова електронна бібліотека **E-Library.Ru** (Російського індексу наукового цитування – **РІНЦ**)». Журнал внесено до переліку журналів міжнародного індексу наукового цитування **IndexCopernicus** (Польща). Видання індексується вільно доступною системою **Google Scholar**. З 2013 р. науково-практичний журнал «Економіка промисловості» індексується у міжнародних наукометричних базах: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) та **Research Bible** (Токіо, Японія).

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості,
Інститут регіональних досліджень

E-mail:

RPokotylenko@gmail.com,
admin@iep.donetsk.ua.

Web: www.econindustry.org.

Web: iep.donetsk.ua

Адреса редакції:

вул. Панаса Мирного, 26,
Київ, Україна, 01011.

Тел.: (044) 280-80-72.

Моб.: (095) 291-03-11

Науково- редакційна рада:

АМОША О.І. (голова редакційної ради, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), ГЕСЦЬ В.М. (акад. НАН України. Інститут економіки та прогнозування НАН України), ЛБАНОВА Е.М. (акад. НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України), МАМУТОВ В.К. (акад. НАН України. Інститут економіко-правових досліджень НАН України), ШЕВЧЕНКО В.П. (акад. НАН України. Президіум НАН України), ВИШНЕВСЬКИЙ В.П. (акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), МАКОГОН Ю.В. (д.е.н., проф. Донецький національний університет), ДЕМЕНТЬЄВ В.В. (д.е.н., проф. Навчально-науковий інститут «Вища школа економіки та менеджменту»), ПОГОРЛЕЦЬКИЙ О.І. (д.е.н., проф. Санкт-Петербурзький державний університет, Росія), МАЙБУРОВ І.А. (д.е.н., проф. Уральський федеральний університет ім. першого Президента Росії Б.М. Єльцина, Росія).

Редакційна колегія:

ВИШНЕВСЬКИЙ В.П. (головний редактор, акад. НАН України. Інститут економіки промисловості НАН України), БУЛЄЄВ І.П. (заст. головного редактора, д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), ПОКОТИЛЕНКО Р.В. (заст. головного редактора, відповідальний редактор, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ДЕМЕНТЬЄВ В.В. (д.е.н., проф. Навчально-науковий інститут «Вища школа економіки та менеджменту»), ЛЯШЕНКО В.І. (д.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), НОВІКОВА О.Ф. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), АЛЕКСАНДРОВ І.О. (д.е.н., проф. Донецький національний університет), ЛЕПА Р.М. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), КУЗЬМЕНКО Л.М. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), АНТОНЮК В.П. (д.е.н., проф. Інститут економіки промисловості НАН України), ЗЕМЛЯНИН А.І. (к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ЗБАРАЗСЬКА Л.О. (к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), СТАРИЧЕНКО Л.Л. (к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України), ГАРКУШЕНКО О.М. (секретар редакційної колегії, к.е.н. Інститут економіки промисловості НАН України).

Статті для публікації в науково-практичному журналі відбираються на умовах конкурсу, за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, власних імен, даних, цитат несуть безпосередньо автори статей. Редакція може не поділяти висловлені в статтях думки та висновки, що не покладає на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції. Матеріали друкуються мовою оригіналу.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 6 від 07.07.2015 р.)

© Інститут економіки промисловості НАН України

© Економіка промисловості, 2015

ЗМІСТ

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Землянкін А.І., Підоричева І.Ю. Інноваційна діяльність в промислових регіонах України: поточний стан, тенденції, виклики	5
Снігова О.Ю. Щодо визначення ризиків та загроз в умовах фактичної втрати частини території та економічного потенціалу старопромислових регіонів	20
Вишневський В.П., Матюшин О.В., Вишневська О.М. Монетарний механізм розвитку економіки ЄС	33
Філіппова Н.В. Гармонізація податків як ключовий елемент інтеграційних процесів	68

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

Амоша О.І., Драчук Ю.З., Кабанов А.І. До проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі	76
Сердюк О.С. Державно-приватний консорціум як організаційно-економічний механізм ліквідації вугледобувних підприємств	88

ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ І ВИРОБНИЧИХ КОМПЛЕКСІВ

Чеботарев В.А. Економічні засади формування маркетингової політики про- дovольчих компаній	97
Занізра М.Ю. Методика оцінки додаткових витрат на підприємстві при пе- реході на екологічні стандарти ЄС у сфері охорони атмосферного повітря.....	108
Трушкіна Н.В. Удосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підп- риємств з урахуванням нестабільності попиту на вугілля	120

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Панькова А.Д. Модернізація системи суспільних відносин у трудовій сфері на заса- дах соціальної відповідальності	131
--	-----

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 330.341.1:338.45(477)

Анатолій Іванович Землянкін,

канд. екон. наук,

Ірина Юріївна Підоричева,

канд. екон. наук

Інститут економіки промисловості

НАН України, Київ

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ

Нині будь-яка держава, яка демонструє прихильність до сприяння промисловій конкурентоспроможності та економічному зростанню, підвищенню добробуту громадян, відносить до своїх провідних цілей забезпечення процвітання науки та надання виробничого характеру науковим дослідженням і розробкам. Політика держави у науковій і науково-технічній сферах та національні системи інновацій стають першочерговими питаннями урядів країн і високопосадових осіб. А в країнах, що зазнали суттєвих економічних потрясінь, стимулювання прихованого інноваційного потенціалу розглядається як можливий каталізатор відновлення їх економік.

Інноваційний розвиток завжди перебуває в центрі уваги вчених. Але відносно новою в економічній науці є проблематика регіонального інноваційного розвитку. Підвищення інтересу до її розгляду припало лише початок-середину 1990-х років, коли значно посилилася конкуренція на світових ринках. Відтоді дослідженню інноваційних процесів, які здійснюються на регіональному рівні, приділяється значна увага.

Вагомий внесок у формування теорій регіонального зростання та розвитку з інноваційною домінантою зробили як зарубіжні, так і українські вчені. Найбільш значимі наукові результати у сфері розвитку регіональних інноваційних систем

належать таким провідним світовим теоретикам, як Ф. Кук, Б. Асхайм, А. Ізаксен, М. Андерссон, Ч. Карлссон, Д. Долоре, С. Парто [1-4].

Як відзначає Ф. Кук [1, с. 4], регіони, особливо, коли на їх території діють кластери та відповідні адміністративні механізми підтримки інноваційних підприємств, є більш значимими спільнотами економічних інтересів і можуть налагодити ефективну взаємодію між економічними суб'єктами. Представники скандинавської школи Б. Асхайм і А. Ізаксен запропонували концепцію регіонів навчання, у якій промислові регіони виступили джерелом інновацій. Розглядаючи промислові райони Норвегії, вчені дійшли висновку про наявність у них значного інноваційного потенціалу для безперервного продукування нововведень [2].

Чимало робіт, присвячених осмисленню ролі інновацій у регіональному розвитку, пошуку шляхів підвищення інноваційної сприйнятливості економіки регіонів, підготовлено українськими вченими, фахівцями Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту економіки промисловості НАН України.

Так, загальні теоретичні та практичні аспекти інноваційного розвитку регіонів висвітлено у праці [5], різнопланові

© А.І. Землянкін, І.Ю. Підоричева, 2015

проблеми формування та розвитку регіональних інноваційних систем України, у тому числі наукового та економіко-технологічного потенціалу регіонів, фінансового, організаційного й інвестиційного механізмів забезпечення його реалізації, досліджено в роботі [6]. Комплексну характеристику особливостей розвитку національної промисловості, а також інноваційної складової промислового розвитку територій надано в науково-аналітичній доповіді [7].

Однак досі нагальною залишається проблема інноваційного оновлення української економіки. Вона ще більше посилюється в умовах економічної кризи, триваючого збройного військового конфлікту на сході України та світової геополітичної напруженості. Кризовий соціально-економічний стан, в якому перебуває наша держава, змушують шукати можливості для виживання, які надає інноваційний процес. Саме в кризових умовах створюються механізми тяжіння до економічної структури нових галузей, активізуються процеси модернізації та розвитку інноваційного сектору економіки. Опанування більш досконалих технологій і процесів відкриває нові виробничі можливості для випуску конкурентної продукції, забезпечує прорив у підвищенні ефективності економіки та її перехід до нового етапу розвитку – циклу економічної активності. Таким чином, подальше дослідження проблем інновацій, їх ефективної комерціалізації та поширення в економіці є важливим завданням.

Виключної значимості інноваційні процеси набувають для промислових регіонів в умовах необхідності найшвидшого вирішення ними важливих стратегічних завдань, пов'язаних з оновленням техніко-технологічної бази провідних галузей промисловості та розширенням на її основі масштабів виробництва готової кінцевої продукції – наукомісткої, з високою часткою доданої вартості; забез-

печенням збалансованого промислового, соціального та екологічного розвитку; реструктуризацією соціальної інфраструктури; зміцненням їх ділового іміджу.

Метою статті є здійснення стислого оперативного аналізу стану і тенденцій розвитку інноваційної діяльності в промислових регіонах України на основі останніх доступних даних, що надаються Державною службою статистики України та головними управліннями статистики у відповідних регіонах, визначення нагальних проблем та основних відмінностей у рівнях інноваційного розвитку Дніпропетровської, Запорізької, Донецької та Луганської областей.

В Україні, на відміну від розвинутих країн, інтенсивність витрат на наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки невпинно знижується. Так, за 2004-2014 рр. наукоємність ВВП скоротилася на 0,55% та у 2014 р. склала 0,68% ВВП – мінімальне значення цього показника за всю історію незалежності України [8, с. 57; 9, с. 155; 10]. Частка продукції машинобудування – як головної галузі промисловості, що впливає на розвиток інших сфер господарювання, – у структурі експорту України у січні-лютому 2015 р. знизилася до 9,0% (у 2014 р. вона становила 10,5%) [11, с. 16; 12, с. 16]. Експорт високотехнологічної української продукції складає 6% від загального експорту промислових товарів (для порівняння: у таких нових індустріальних країнах, як Південна Корея, Сінгапур, Таїланд, Малайзія, цей показник дорівнює відповідно 27; 47; 20 і 44%) [13]. Основна ж частка експорту припадає на продукцію агропромислового комплексу, харчової промисловості та недорогочінні метали і вироби з них (65,0% товарного експорту України станом на січень-лютий 2015 р.) [11, с. 16]. Фактично країна перебуває в технологічній кризі.

Досі не подолано кризовий стан української інноваційної сфери, пов'яза-

ний зі слабким попитом підприємств на інновації, їх низькою інноваційною активністю, незначними обсягами фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності тощо. Вочевидь, що стан інноваційної діяльності в Україні важко визнати задовільним [14]. За даними державної статистики, інноваційною діяльністю займається менше п'ятої частини

загальної кількості промислових підприємств (табл. 1), що значно нижче аналогічного показника не тільки провідних індустриальних країн, але і багатьох країн, що розвиваються (Німеччина – 83,0%, Бельгія – 67,9, Ірландія – 67,1, Франція – 56,1, Чеська Республіка – 54,0, Латвія – 32,6, Болгарія – 31,5, Угорщина та Румунія – 30,4, Польща – 28,5%) [15; 16].

Таблиця 1

Динаміка показників інноваційної діяльності промислових підприємств України¹

Показники	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць (% до загальної кількості промислових підприємств)	1462 (13,8)	1679 (16,2)	1758 (17,4)	1715 (16,8)	1609 (16,1)
Кількість підприємств, що впроваджували інновації (% до загальної кількості промислових підприємств)	1217 (11,5)	1327 (12,8)	1371 (13,6)	1312 (13,6)	1208 (12,1)
Упроваджено нових технологічних процесів, од.	2043	2510	2188	1576	1743
у т.ч. маловідходних, ресурсозберігаючих	479	517	554	502	447
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	2408	3238	3403	3138	3661
у т.ч. нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів	663	897	942	809	1314
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн (% до загального обсягу реалізованої промислової продукції)	33697,6 (3,8)	42386,7 (3,8)	36157,7 (3,3)	35891,6 (3,3)	25669,0 (2,5)
Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, млн грн (% до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції)	13713,0 (40,7)	12630,6 (29,8)	13354,9 (36,9)	16053,4 (44,8)	д/в *

¹ Складено за джерелами [15; 17, с. 167, 181, 203; 19, с. 163, 165, 217, 218; 20, с. 185, 186, 188, 241; 21].

* д/в – дані відсутні.

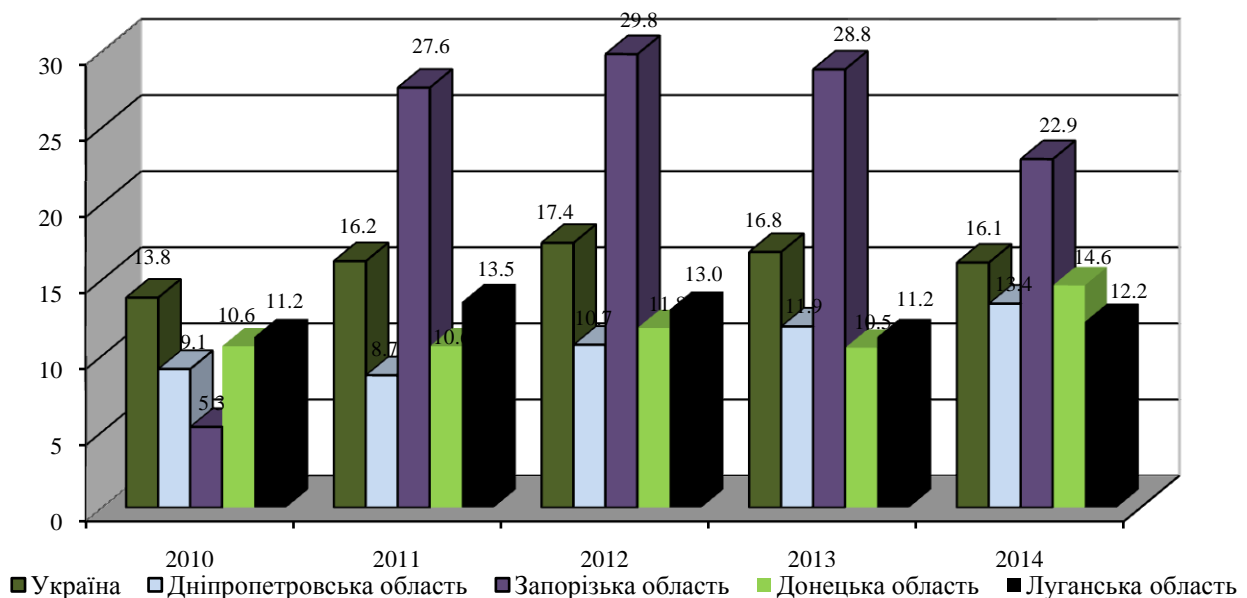
У регіональному розрізі протягом 2010-2014 рр. найнижчий рівень інноваційної активності промислових підприємств спостерігався в Закарпатській (максимальне значення становило 10,8% у 2010 р.; мінімальне – 6,0% у 2014 р.) та Полтавській областях (максимальне –

11,8% у 2010 р.; мінімальне – 8,0% у 2014 р.). Відповідно найвищий рівень цього показника продемонстрували підприємства Херсонської (максимальне – 26,5% у 2011 р.; мінімальне – 17,7% у 2010 р.; у 2014 р. – 24,2%), Запорізької (максимальне – 29,8% у 2012 р.; міні-

мальне – 5,3% у 2010 р.; у 2014 р. – 22,9%) та Івано-Франківської областей (максимальне – 22,8% у 2014 р.; мінімальне – 18,1% у 2010 р.) [15; 17, с. 166, 167; 18, с. 177-178].

У промислових (індустріально розвинутих) регіонах – Донецькій, Луганській та Дніпропетровській областях (окрім Запорізької області) впродовж останніх п'яти років інноваційна активність підприємств жодного разу не перевищувала середнього показника по країні (рис. 1). Причини цього частково полягають у тому, що підприємства гірничодобувної та металургійної галузей, які посідають

провідне місце у структурі промислового комплексу цих областей, мають низьку наукоємність, їх технології є відносно стабільними, а продукція – однотипною і нерізноманітною. Тоді як Запорізька область спеціалізується переважно на наукоємних галузях машинобудування – приладобудуванні, електротехнічній, авіаційній промисловості, які є більш сприйнятливими до інновацій і більшою мірою потребують освоєння інноваційно-ринкових механізмів господарювання для виходу на конкурентоспроможні позиції на внутрішньому та світовому ринках.

(побудовано за джерелами [15; 17, с. 166, 167; 18, с. 177-178])

Рис. 1. Динаміка частки інноваційно активних підприємств промисловості у загальній кількості промислових підприємств в Україні та індустріально розвинутих регіонах, %

Разом із тим, як свідчить аналіз, результати інноваційної діяльності не завжди є найвищими в тих регіонах, де сконцентровані інноваційно активні підприємства. Це безпосередньо стосується підприємств Запорізької області, якими у 2014 р. було реалізовано лише 1530,0 млн

грн інноваційної продукції, або 1,7% від загального обсягу промислової продукції. В абсолютному значенні це не найкращий показник серед інших регіонів (6 місце). Наприклад, підприємствами Полтавської області було реалізовано в 4,3 раза більше інноваційної продукції –

6519,5 млн грн (1 місце), хоча за рейтингом кількості інноваційно активних підприємств область можна віднести до групи аутсайдерів. За відносним значенням цього показника Запорізька область та-

кож не входить до лідерів, а посідає лише 12 місце (у 2012 р. – 14), натомість Полтавська та Закарпатська області посідають відповідно 2 та 3 місця (табл. 2).

Таблиця 2

Інноваційна діяльність промислових підприємств по регіонах¹

Регіон	Кількість інноваційно активних підприємств, од.			Частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %			Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн			Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %		
	2013	2014	Ранг 2013/2014	2013	2014	Ранг 2013/2014	2013	2014	Ранг 2013/2014	2013	2014	Ранг 2013/2014
Україна	1715	1609	100/100	16,8	16,1	100/100	35891,6	25669,0	100/100	3,3	2,5	100/100
Вінницька	55	46	14/12	19,4	14,2	8/14	498,5	664,1	18/13	2,3	2,3	14/9
Волинська	23	30	24/20	10,5	10,8	22/21	287,0	316,6	20/18	3,0	2,5	11/7
Дніпропетровська	84	109	7/4	11,9	13,4	20/15	3813,0	1563,1	3/5	1,9	0,7	17/19
Донецька	85	45	6/13	10,5	14,6	22/13	6130,8	1018,0	1/7	3,0	1,7	11/12
Житомирська	57	48	13/11	17,5	12,5	12/17	829,3	255,2	13/19	5,5	1,4	5/15
Закарпатська	15	16	25/21	6,9	6,0	24/24	1363,9	837,6	9/10	15,5	8,4	1/3
Запорізька	115	108	4/5	28,8	22,9	1/2	1671,1	1530,0	7/6	2,3	1,7	14/12
Івано-Франківська	87	99	5/6	21,4	22,8	3/3	881,6	883,2	11/9	4,3	3,8	8/5
Київська	68	66	10/8	13,5	11,6	19/19	831,4	897,4	14/8	2,4	2,2	13/10
Кіровоградська	46	49	17/10	18,3	17,3	9/8	803,8	504,4	15/16	6,4	2,9	4/6
Луганська	61	16	11/21	11,2	12,2	21/18	1416,9	38,0	8/25	2,1	0,2	15/20
Львівська	116	129	3/3	16,6	16,4	14/10	849,5	731,9	12/11	3,0	2,1	11/11
Миколаївська	81	67	8/7	24,9	19,9	4/6	639,2	363,8	16/17	3,0	1,5	11/14
Одеська	69	67	9/7	17,6	16,8	11/9	916,8	698,7	10/12	3,6	2,4	10/8
Полтавська	33	33	21/18	8,1	8,0	23/23	399,6	6519,5	2/1	6,5	8,9	3/2
Рівненська	39	45	19/13	14,9	14,9	17/12	111,9	134,6	24/22	0,8	0,8	20/18
Сумська	32	46	22/12	14,0	17,6	18/7	2328,8	2610,7	6/2	10,4	10,4	2/1
Тернопільська	36	36	20/16	17,1	14,9	13/12	155,4	133,4	22/23	2,6	1,7	12/12
Харківська	182	191	1/1	23,2	22,4	6/4	2972,3	2609,8	5/3	4,8	3,8	6/5
Херсонська	48	54	15/9	23,6	14,2	5/1	406,3	657,8	19/14	4,0	5,4	9/4
Хмельницька	58	38	12/14	18,2	11,0	10/20	263,2	162,8	21/20	1,6	0,9	18/17
Черкаська	47	37	16/15	15,0	10,6	16/22	566,9	556,3	17/15	2,0	1,6	16/13
Чернівецька	30	34	23/17	16,5	15,6	15/11	99,9	81,7	25/24	2,6	2,0	12/11
Чернігівська	45	32	18/19	20,7	13,1	7/16	147,9	151,7	23/21	1,1	1,0	19/16
м. Київ	142	168	2/2	25,6	21,7	2/5	3178,4	1748,6	4/4	4,4	2,0	7/11

¹ Складено за джерелами [15; 21].

За показниками впровадження інновацій на промислових підприємствах упродовж останніх років провідне місце серед індустріально розвинутих регіонів посідала Запорізька область, хоча динаміка зростання була нестабільною (табл. 3). В інших промислових регіонах показники впровадження інновацій демонстрували негативну динаміку, окрім

освоєння нових видів техніки, кількість найменувань яких у Дніпропетровській та Донецькій областях збільшилася за 2000-2013 рр. у 2,7 та 1,3 раза відповідно. У Луганській області лише за показником упровадження нових технологічних процесів спостерігалось незначне зростання – на 7,5%.

Таблиця 3

Динаміка показників упровадження інновацій на промислових підприємствах індустріально розвинутих регіонів України¹

Регіон	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %</i>								
Україна	14,8	8,2	10,7	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1
Дніпропетровська область	13,6	7,5	6,3	7,1	7,1	7,7	7,8	д/в*
Запорізька область	13,2	5,8	6,3	4,6	18,3	17,8	18,0	д/в
Донецька область	21,7	6,7	8,2	9,3	9,5	10,9	10,3	9,1
Луганська область	12,1	3,2	8,4	9,3	12,5	11,4	9,9	д/в
<i>Упроваджено інноваційних технологічних процесів, од.</i>								
Україна	1403	1808	1893	2043	2510	2188	1576	1743
Дніпропетровська область	149	79	50	57	83	104	51	д/в
Запорізька область	130	351	134	170	509	114	207	д/в
Донецька область	158	90	74	70	79	71	58	11
Луганська область	40	35	14	29	43	48	43	д/в
<i>у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих</i>								
Україна	430	690	753	479	517	554	502	447
Дніпропетровська область	51	42	19	18	34	32	20	д/в
Запорізька область	17	93	33	21	52	40	48	д/в
Донецька область	76	43	43	42	33	37	28	9
Луганська область	9	10	5	9	21	8	6	д/в
<i>Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань</i>								
Україна	15323	3152	2685	2408	3238	3403	3138	3661
Дніпропетровська область	500	88	104	110	100	164	164	д/в
Запорізька область	230	86	132	114	619	446	397	д/в
Донецька область	866	172	132	124	143	171	230	80
Луганська область	258	42	31	39	35	49	51	д/в
<i>з них нових видів техніки</i>								
Україна	631	657	641	663	897	942	809	1314
Дніпропетровська область	21	31	41	49	29	56	57	д/в
Запорізька область	36	58	69	48	97	156	193	д/в
Донецька область	42	68	36	41	46	59	56	51
Луганська область	9	1	3	9	3	10	8	д/в

¹ Складено за джерелами [15; 22-25].

*д/в – дані відсутні.

Структура загальних інноваційних витрат також дещо різниться у промислових регіонах (табл. 4). Так, у Дніпропетровській та Луганській областях інноваційна діяльність підприємств здійснюється переважно за рахунок закупівлі обладнання: у 2013 р. цей напрям витрат складав близько трьох четвертих загальних інноваційних витрат. При цьому в середньому щорічно впродовж 2010-2013 рр. даний напрям витрат в областях зростав на 48,5 і 32,6% відповідно. У структурі інноваційних витрат підприємств Запорізької області частка витрат підприємств

на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, навпаки, зменшилася – на 11,1% (у 2013 р. проти 2000 р.), у Донецькій області падіння склало у 2013 р. – 5,3%, у 2014 р. – лише 0,2%. За обсягом витрат в абсолютному значенні лідерами є Дніпропетровська та Донецька області. Але найбільш досконалою виглядає все ж таки структура інноваційних витрат підприємств Запорізької області: найбільшу частку в ній складають витрати на дослідження і розробки (47,0%), дещо меншу – витрати на закупівлю нового обладнання (43,3%).

Таблиця 4

Інноваційні витрати промислових підприємств індустріально розвинутих регіонів України за напрямками

Показник	2010		2011		2012		2013		2014	
	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Дніпропетровська область</i>										
Усього	379,9	100,0	950,5	100,0	1120,0	100,0	1057,8	100,0	д/в*	д/в
у тому числі:										
дослідження і розробки	97,7	25,7	121,0	12,7	140,3	12,5	36,3	3,4	д/в	д/в
придбання інших зовнішніх знань	2,1	0,6	2,9	0,3	2,4	0,2	1,2	0,1	д/в	д/в
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	249,2	65,6	529,8	55,8	800,0	71,5	815,8	77,2	д/в	д/в
інші витрати	30,9	8,1	296,8	31,2	177,3	15,8	204,5	19,3	д/в	д/в
<i>Запорізька область</i>										
Усього	128,6	100,0	800,4	100,0	242,9	100,0	298,6	100,0	д/в	д/в
у тому числі:										
дослідження і розробки	53,8	41,8	77,0	9,6	66,0	27,2	140,2	47,0	д/в	д/в
придбання інших зовнішніх знань	0,6	0,5	252,3	31,5	0,2	0,1	0,4	0,1	д/в	д/в
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	69,9	54,4	418,0	52,3	107,9	44,4	129,2	43,3	д/в	д/в
інші витрати	4,3	3,3	53,1	6,6	68,8	28,3	28,8	9,6	д/в	д/в
<i>Донецька область</i>										
Усього	786,1	100,0	2391,2	100,0	1447,6	100,0	930,7	100,0	516,1	100,0
у тому числі:										
дослідження і розробки	236,6	30,1	157,6	6,6	158,7	11,0	156,7	16,8	151,1	29,3

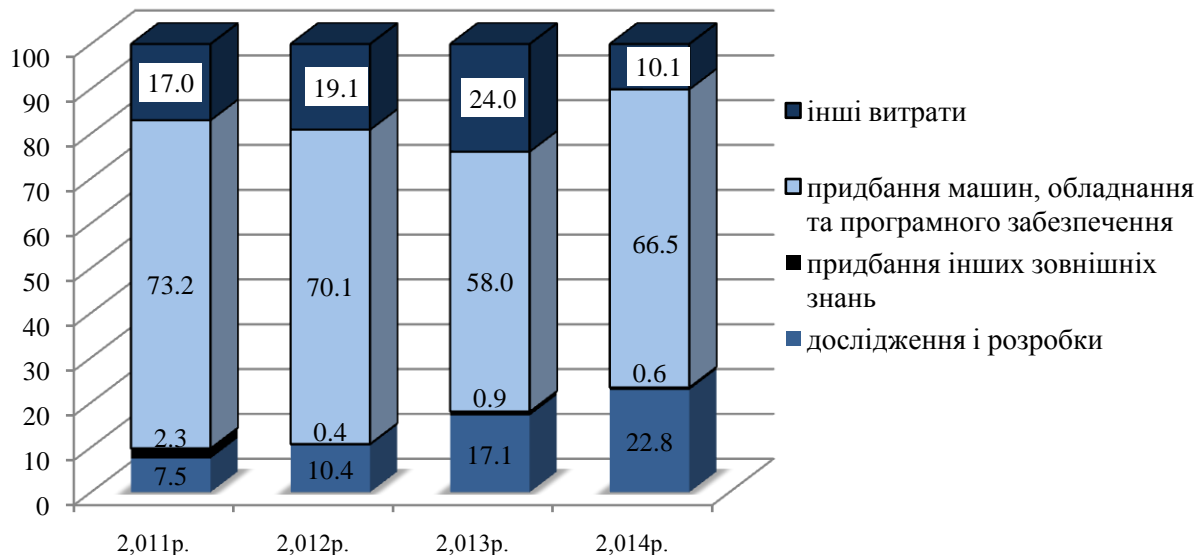
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
придбання інших зовнішніх знань	14,5	1,8	16,7	0,7	10,7	0,7	11,1	1,2	1,2	0,2
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	477,0	60,7	1984,3	83,0	842,3	58,2	515,0	55,4	312,1	60,5
інші витрати	58,0	7,4	232,6	9,7	435,9	30,1	247,9	26,6	51,7	10,0
<i>Луганська область</i>										
Усього	243,1	100,0	167,1	100,0	328,1	100,0	372,5	100,0	д/в	д/в
у тому числі:										
дослідження і розробки	14,0	5,8	13,9	8,3	13,4	4,1	33,4	9,0	д/в	д/в
придбання інших зовнішніх знань	49,7	20,4	19,5	11,7	18,6	5,7	40,1	10,8	д/в	д/в
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	119,5	49,2	70,9	42,4	171,5	52,3	278,3	74,7	д/в	д/в
інші витрати	59,9	24,6	62,8	37,6	124,6	37,9	20,7	5,5	д/в	д/в

¹ Складено за джерелами [26-29].

*д/в – дані відсутні.

Порівнюючи ці показники з аналогічними по Україні (рис. 2), слід відзначити, що структура витрат Дніпропетровської та Луганської областей є гіршою за загальнодержавну, Донецької – дещо порівнянною, Запорізької області – про-

гресивнішою. І це незважаючи на позитивну тенденцію збільшення в цілому по країні витрат підприємств на дослідження і розробки – на 5,7% у 2014 р. порівняно з 2013 р. і на 12,4% порівняно з 2012 р.

Складено за джерелами [15; 17, с. 173; 18, с. 185; 21]

Рис. 2. Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності національної промисловості, %

Така структура витрат на інновації характерна для країн із перехідною економікою, які не є світовими технологічними лідерами. Підприємства цих країн можуть бути інноваційно активними, однак їх продукція є інноваційною скоріше для самого підприємства або внутрішнього ринку, але не для світу. Інноваційна діяльність у них зосереджена переважно на імпорті технологій, їх адаптації до національних умов та ефективній експлуатації. Частка витрат на закупівлю техніки, обладнання та програмного забезпечення в загальному обсязі витрат на інновації в Україні перебуває в межах нормального діапазону для нових країн-членів ЄС: у Польщі вона складає 87%, Румунії – 85, Чеській Республіці – 60%, але вже у Португалії є дещо меншою – 53%, Угорщині – 52, Італії – 45, Німеччині – 37%, у Франції та Фінляндії вона дорівнює лише 18% при відповідно 76 і 80% витрат, що спрямовуються на дослідження та розробки [30, с. 39-40].

Основним і майже єдиним джерелом фінансування інноваційної діяльнос-

ті залишаються власні кошти підприємств (табл. 5). Зокрема, у Запорізькій та Донецькій областях їх частка в загальному обсязі фінансування в деякі роки досягала позначки 99,9%. Це вказує на відсутність ефективних систем підтримки інновацій на додаток до фінансування за рахунок власних доходів підприємств і боргового фінансування (отримання банківських кредитів). Такі способи фінансування інновацій мають чимало обмежень. Зокрема, банки воліють надавати кредити під менш ризиковані проекти та не готові прийняти ризик, пов'язаний із розробкою базисних інновацій. Із проблемою додаткового фінансового забезпечення часто стикаються саме стартапи та малі інноваційні підприємства, які не мають вільних коштів і в більшості випадків не можуть надати надійних гарантій банку для отримання кредиту. У розвинутих країнах нестача фінансових ресурсів, необхідних для виведення інноваційної продукції на ринок, компенсується коштами венчурних інвесторів, бізнес-анголів і краудфандінгу.

Таблиця 5

Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості індустріально розвинутих регіонів України¹

Показник	2010		2011		2012		2013		2014	
	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу	млн грн	% до загального обсягу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Дніпропетровська область</i>										
Усього	379,9	100,0	950,5	100,0	1120,0	100,0	1057,8	100,0	д/в*	д/в
у т.ч. за рахунок коштів:										
власних	329,4	86,7	883,2	92,9	1013,8	90,5	1040,9	98,4	д/в	д/в
держбюджету	46,2	12,2	56,7	5,9	100,2	8,9	–	–	д/в	д/в
місцевих бюджетів	–	–	2,9	0,03	0,3	0,03	–	–	д/в	д/в
позабюджетних фондів	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
вітчизняних інвесторів	0,2	0,05	0,1	0,01	0,3	0,03	–	–	д/в	д/в
іноземних інвесторів	–	–	4,1	0,4	–	–	–	–	д/в	д/в
кредитів	–	–	–	–	5,4	0,5	–	–	д/в	д/в
інших	4,1	1,1	3,4	0,4	–	0,5	16,9	1,6	д/в	д/в

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Запорізька область</i>										
Усього	128,6	100,0	800,4	100,0	242,9	100,0	298,6	100,0	д/в	д/в
у т.ч. за рахунок коштів:										
власних	127,9	99,5	648,8	81,1	235,4	96,9	298,6	99,9	д/в	д/в
держбюджету	0,7	0,5	11,8	1,5	1,1	0,5	–	–	д/в	д/в
місцевих бюджетів	–	–	0,1	0,01	2,7	1,1	–	–	д/в	д/в
позабюджетних фондів	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
вітчизняних інвесторів	–	–	12,7	1,5	–	–	–	–	д/в	д/в
іноземних інвесторів	–	–	9,5	1,2	–	–	–	–	д/в	д/в
кредитів	–	–	117,5	14,7	3,7	1,5	–	–	д/в	д/в
інших	–	–	–	–	0,04	0,01	0,004	0,001	д/в	д/в
<i>Донецька область</i>										
Усього	786,1	100,0	2391,3	100,0	1447,6	100,0	930,8	100,0	516,1	100,0
у т.ч. за рахунок коштів:										
власних	770,7	98,0	1700,4	71,1	1321,9	91,4	930,3	99,9	515,5	99,8
держбюджету	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
місцевих бюджетів	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
позабюджетних фондів	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
вітчизняних інвесторів	–	–	–	–	48,4	3,3	–	–	–	–
іноземних інвесторів	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
кредитів	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
інших	15,4	2,0	690,9	28,9	77,3	5,3	0,4	0,1	0,5	0,2
<i>Луганська область</i>										
Усього	243,1	100,0	167,1	100,0	328,2	100,0	372,5	100,0	д/в	д/в
у т.ч. за рахунок коштів:										
власних	196,7	80,9	111,8	66,9	192,6	58,7	140,6	37,7	д/в	д/в
держбюджету	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
місцевих бюджетів	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
позабюджетних фондів	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
вітчизняних інвесторів	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	87,9	26,8	109,3	29,3	д/в	д/в
іноземних інвесторів	... ¹	... ¹	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
кредитів	–	–	–	–	–	–	–	–	д/в	д/в
інших	... ¹	... ¹	... ²	... ²	47,6	14,5	122,6	33,0	д/в	д/в

¹ Складено за джерелами [31-34].

*д/в – дані відсутні.

Примітки:

¹ Інформація конфіденційна відповідно до Закону України «Про державну статистику»;

² Інформацію вилучено з метою забезпечення виконання Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

Пріоритетне значення для забезпечення економічного відновлення промислових регіонів має суттєве підвищення їх інвестиційної привабливості. Досвід найбільш швидкозростаючих економік світу, таких як Китай, Індія, Південна Корея,

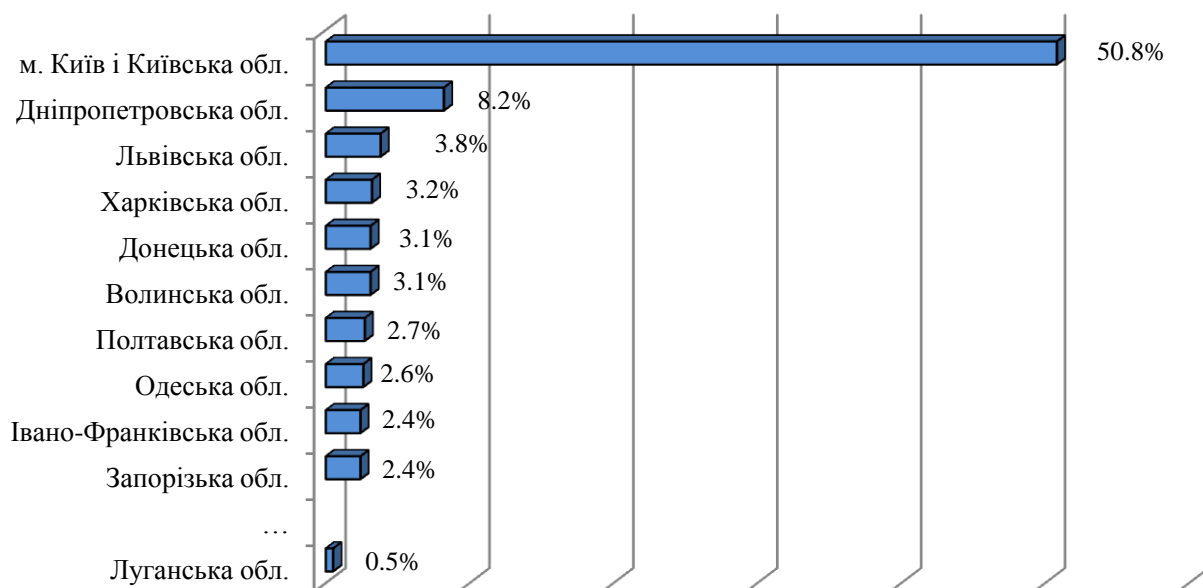
Сінгапур, Малайзія, свідчить про те, що високі норми нагромадження капіталу, як і декілька десятиліть тому, залишаються значущими факторами економічного зростання. Упродовж 2000-2013 рр. частка капітальних інвестицій, зокрема, у Китаї

та Індії, зросла на 40,0 і 37,5% відповідно, досягши рівня 49 і 33% ВВП станом на 2013 р. [35].

В Україні на регіональному рівні простежується прямий зв'язок між економічною динамікою та обсягами залучених інвестицій. Так, частка м. Києва і Київської області у створенні валового внутрішнього продукту у 2013 р. склала 25,0%, Дніпропетровської та Донецької областей – відповідно 10,0 і 10,8%, а їх частки в освоєнні капітальних інвестицій – 33,7; 8,3 і 10,9% відповідно. Тоді як частки 6 економічно найслабших областей, де створювалися найменші обсяги валового регіонального продукту (Чернівецька, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Закарпатська, Херсонська області), варіювали лише в діапазоні 0,9-1,4% [36; 37].

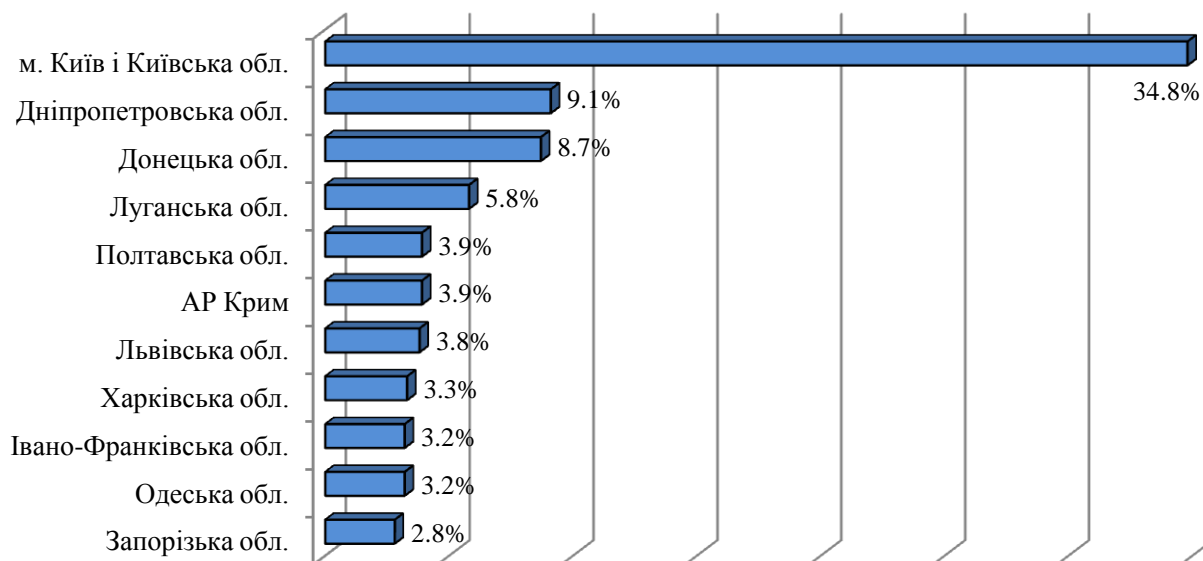
Дані, наведені на рис. 3, свідчать, що станом на початок 2015 р. лише Дніп-

ропетровська область серед інших індустриально розвинутих регіонів становила найбільший інтерес для інвесторів. І якщо раніше (у 2013 р.) Донецька область за обсягами освоєних капітальних інвестицій не тільки випереджала Дніпропетровську, але і була лідером серед інших регіонів, то вже за кілька місяців 2014 р. (рис. 4) вона значно втратила свою інвестиційну привабливість, а через рік посіла лише п'яте місце. Те саме стосується Луганської області, яка за обсягами освоєних капітальних інвестицій (станом на січень-березень 2015 р.) посідає останнє місце серед інших регіонів України. Це зумовлено об'єктивними причинами, пов'язаними з розв'язанням військового збройного конфлікту на сході України, масовими руйнуваннями, періодичною ескалацією конфронтації та невизначеністю щодо подальшої ситуації в зоні антитерористичної операції.

Складено за джерелом [38].

Рис. 3. Частка регіону в загальному обсязі освоєних капітальних інвестицій станом на січень-березень 2015 р., % до загального обсягу

Складено за джерелом [39].

Рис. 4. Частка регіону в загальному обсязі освоєних капітальних інвестицій станом на січень-березень 2014 р., % до загального обсягу

Результати оперативного аналізу стану та основних проблем інноваційної діяльності в промисловості індустріально розвинутих регіонів показали, що за рівнем інноваційної активності, обсягами реалізованої інноваційної продукції, інтенсивністю впровадження інновацій, структурою загальних інноваційних витрат області розрізняються між собою. Це обумовлено, насамперед, їх різною галузевою спеціалізацією, часткою промисловості у валовому регіональному продукті та структурою промисловості.

Розкриття потенціалу областей у сфері інновацій, зміцнення інноваційного попиту підприємств у традиційних галузях спеціалізації регіонів є довготривалим і складним процесом, який потребує більш цілеспрямованих комплексних зусиль на державному і регіональному рівнях. Йдеться саме про необхідність зміни світоглядної позиції власників підприємств, заснованої на рентоорієнтованій поведінці та орієнтації на короткострокові індивідуалізовані цілі. Існування такої

моделі господарювання протягом багатьох років націлювало підприємства на отримання прибутку не за рахунок інвестицій в інноваційну діяльність, а шляхом вилучення надходів від експорту сировини та використання дешевої робочої сили. Наслідком цього стало індиферентне ставлення власників підприємств до науки та інновацій, послаблення зв'язків наукової сфери з промисловістю, використання застарілих ресурсо- й енергоємних технологій виробництва.

Зламати усталену практику господарювання можна шляхом створення конкурентного ринкового середовища, у тому числі залучення прямих іноземних інвестицій, яке б змусило олігархічний бізнес вкладати кошти в інновації, відмовлятися від застарілих технологій виробництва, підвищувати якість продукції, сприяючи таким чином більш повному використанню наявного потенціалу регіонів. Підприємства мають розглядати нові умови не як загрозу втрати свого бізнесу, а як можливість для його зростання

та суттєвого підвищення власної конкурентоспроможності.

Погіршення українсько-російського економічного співробітництва та фактична неможливість його поліпшення в найближчому майбутньому, запровадження та подовження на поточний 2015 рік Європейським Союзом торговельних преференцій для України вже сьогодні підштовхують український бізнес до перегляду своїх торгово-виробничих зв'язків, стратегічних установок і ринкової поведінки, оновлення принципів і культури ведення бізнесу, пошуку нових шляхів збуту продукції як на внутрішньому ринку, так і за кордоном. На сьогоднішній день такі орієнтири є одними з найсуттєвіших викликів, що постали перед експортоорієнтованими галузями української економіки.

Визначення найбільш вагомих бар'єрів, що гальмують інноваційну діяльність у промислових регіонах, і розробка конкретних пропозицій щодо стимулювання підприємств до здійснення модернізації виробництва в умовах реалізації структурних реформ і подальшої інтеграції України у європейський та світовий економічний простір є напрямками подальших досліджень.

Література

1. Strategies for regional innovation systems: learning transfer and applications / United Nations Industrial Development Organization [Електронний ресурс]. – 2003. – 38 р. – Режим доступу: http://www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/Pub_free/Strategies_for_regional_innovation_systems.pdf.
2. Asheim B. Location, agglomeration and innovation: towards regional innovation system in Norway? [Електронний ресурс] / B. Asheim, A. Isaksen. – Oslo: STEP group, 1996. – 64 р. – Режим доступу: <http://www.nifu.no/files/2012/11/STEPrapport13-1996.pdf>.
3. Andersson M. Regional Innovation Systems in Small & Medium-Sized Regions: A Critical Review & Assessment. Centre of Excellence for Science and Innovation Studies, Royal Institute of Technology [Електронний ресурс] / M. Andersson, C. Karlsson. – Режим доступу: https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp_10.pdf.
4. Doloreux D. Regional Innovation Systems: A Critical Synthesis. United Nations University. Institute of New Technologies [Електронний ресурс] / D. Doloreux, Parto Saeed. – Режим доступу: <http://www.intech.unu.edu/publications/discussion-papers/2004-17.pdf>.
5. Соловйов В.П. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: монографія / В.П. Соловйов, Г.І. Кореняко, В.М. Головатюк. – К.: Фенікс, 2008. – 224 с.
6. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів: монографія / за ред. Л.І. Федулової; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2013. – 724 с.
7. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
8. Амоша О.І. Інтеграція науки, освіти і виробництва як стратегічний напрям формування інноваційної економіки / О.І. Амоша, А.І. Землянкін, І.Ю. Підоричева // Прометей: регіон. зб. наук. праць з економіки. – Донецьк: ІЕП НАН України, ДЕГІ, 2012. – № 3. – С. 56-67.
9. Підоричева І.Ю. Фінансове забезпечення та організаційно-економічне супроводження інноваційних процесів в економіці України / І.Ю. Підоричева // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 3 (37). – С. 154-170.

10. Виконання наукових та науково-технічних робіт у 2014 році: експрес-випуск Державної служби статистики України №109/0/05.Звн-15 від 20.04.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

11. Соціально-економічний розвиток України за січень-березень 2015 рік (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя за 2014 рік (річні дані) та 2015 рік – також без частини зони проведення антитерористичної операції) / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

12. Соціально-економічний розвиток України за січень 2015 року (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, за 2014 рік (річні дані) та 2015 рік – також без частини зони проведення антитерористичної операції) / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

13. High-technology exports (% of manufactured exports) / Дані Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>.

14. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.

15. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2014 році: експрес-випуск Державної служби статистики України №97/0/05.Звн-15 від 14.04.2015 р. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

16. Eurostat (2014) Enterprises by type of innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do;jsessionid=czFSId1DzSZzW48C1NzqbnV0bnDQDcUg5fPZ3CLGdM4MS7nW4!1861904990>.

17. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – 314 с.

18. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. – 305 с.

19. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2013. – 287 с.

20. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

21. Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2013 році: експрес-випуск Державної служби статистики України №131/0/05.Звн-14 від 14.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

22. Впровадження інновацій на промислових підприємствах: матеріали Головного управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/>.

23. Впровадження інновацій на промислових підприємствах: матеріали Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.

24. Впровадження інновацій на промислових підприємствах: матеріали Головного управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/>.

25. Впровадження інновацій на промислових підприємствах: матеріали Головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua/>.

26. Інноваційна активність промислових підприємств: матеріали Головного управління статистики у Дніпропетров-

ській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnprstat.gov.ua/>.

27. Інноваційна активність промислових підприємств: матеріали Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.

28. Інноваційна активність промислових підприємств: матеріали Головного управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/>.

29. Інноваційна активність промислових підприємств: матеріали Головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua/>.

30. Innovation performance review of Ukraine / United Nations Economic Commission for Europe. – New York and Geneva, 2013. – 127 p.

31. Джерела фінансування інноваційної діяльності: матеріали Головного управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnprstat.gov.ua/>.

32. Джерела фінансування інноваційної діяльності: матеріали Головного управління статистики у Запорізькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>.

33. Джерела фінансування інноваційної діяльності: матеріали Головного

управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/>.

34. Джерела фінансування інноваційної діяльності: матеріали Головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lugastat.lg.ua/>.

35. World Development Indicators 2015: Structure of demand// The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdi.worldbank.org/table/4.8#>.

36. Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2013 року: експрес-випуск Державної служби статистики України №107/0/03.4вн-14 від 24.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

37. Валовий регіональний продукт за 2013 рік: експрес-випуск Державної служби статистики України № 49/0/02.5вн-15 від 30.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

38. Капітальні інвестиції в Україні за січень-березень 2015 року: експрес-випуск Державної служби статистики України №241/0/03.4вн-15 від 26.05.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

39. Капітальні інвестиції в Україні за січень-березень 2014 року: експрес-випуск Державної служби статистики України №270/0/03.4вн-14 від 26.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Надійшла до редакції 11.05.2015 р.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ В УМОВАХ ФАКТИЧНОЇ ВТРАТИ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ

Втрата контролю над частиною Донецької та Луганської областей у зв'язку з російською окупацією потребує визначення обумовлених цим ризиків і загроз для економіки України, які є значними, зважаючи на вагомий внесок цих старопромислових регіонів в економіку України в попередні роки.

Певні спроби щодо визначення проблем, пов'язаних із втратою частини території країни, було здійснено вітчизняними науковцями А. Єрмолаєвим, Я. Жалілом, Ю. Залозною, Є. Котовим, В. Ляшенком, В. Сіденком. У їх працях розглянуто можливі сценарії розвитку регіонів, що перебувають у зоні конфлікту, визначено умови та ймовірність їх реалізації [5], здійснено спробу оцінити вплив втрати частини території Донецької та Луганської областей на національну економіку, визначити збитки від воєнних дій, оцінити потребу у фінансових ресурсах на відновлення територій [6; 11], а також знайти відповідь на питання щодо перспективи соціоекономічного відродження Донбасу [1] та подальшого існування країни як незалежної держави за умов дотримання європейських орієнтирів розвитку в нових економічних та політичних умовах [15].

На офіційному рівні у Стратегії національної безпеки і оборони України визначено загрози економічній безпеці України, сформовані воєнною агресією [13]. Проте їх перелік є досить обмеженим і поза межами державної політики залишились ті, що походять із втрати частини території та економічного потенці-

алу старопромислових регіонів і потребують негайного реагування.

Метою статті є встановлення ризиків і загроз для України в цілому і для територій Донецької та Луганської областей, непідконтрольних українській владі, які є наслідком воєнної агресії та втрати частини території, економічного потенціалу; розробка заходів, спрямованих на досягнення стійкої стабілізації макроекономічних процесів в Україні та пом'якшення/подолання ризиків і загроз для національної економіки у зв'язку з фактичною втратою частини території, а також на відбудову економіки Донецької та Луганської областей після відновлення контролю над їх територіями.

Найбільш негативні фінансово-економічні наслідки для України має втрата переважної частини промислового потенціалу і падіння обсягів промислового виробництва Донецької та Луганської областей. У цих регіонах вироблялося понад 25% ВВП України. Так, Донецька область займала лідируючі позиції за обсягами промислового виробництва серед регіонів України, забезпечуючи майже 20% загальнодержавного обсягу реалізованої промислової продукції, на її території зосереджувалася п'ята частина промислового потенціалу країни. Луганська область також входила до п'ятірки найбільш промислово розвинених регіонів України.

У галузевій структурі промислового виробництва Донецької області переважають металургійна та хімічна промисловість, галузі паливно-енергетичного

© О.Ю. Снігова, 2015

комплексу, машинобудування. Область була основним постачальником металопродукції, продукції машинобудування і хімічної промисловості. Характерною рисою господарського комплексу області було поєднання потужної промисловості з багатогалузевим сільським господарством, на розвиток якого останнім часом було зроблено значний акцент із подальшою перспективою виходу продукції на світові ринки. Промисловий потенціал Луганської області характеризується як багатогалузевий, де провідні місця посідають добувна промисловість, важке машинобудування та нафтопереробка.

Більшість промислових активів Донецької та Луганської областей знаходяться на території, не підконтрольній українській владі, де розташовані найбільші вітчизняні підприємства чорної, кольорової та хімічної промисловості, важкого машинобудування. Значна кількість підприємств має стратегічне для України значення за обсягом, асортиментом продукції або за її використанням в оборонній промисловості країни, а також є джерелами надходжень до державного бюджету [2; 14].

Значних втрат зазнала вугільна промисловість Донбасу, яка відіграє визначальну роль у забезпеченні енергетичної безпеки України, забезпечує функціонування експорторієнтованих галузей – коксохімічної, металургійної промисловості та електроенергетики. У підпорядкуванні Міністерства енергетики та вугільної промисловості України перебуває 93 вугільні шахти, з них 60% – на території, не підконтрольній українській владі, у тому числі 100% шахт, що видобувають антрацитове вугілля (Сніжне, Шахтарськ, Торез). Переважна їх частина не працює. Така ситуація у вугільній галузі загрожує стабільному функціонуванню електроенергетики, металургійної та коксохімічної промисловості.

У східному регіоні зосереджено переважний обсяг покладів природного га-

зу України (близько 85%). У зоні АТО розташовано 12 родовищ, із них 5 – на не контрольованій Україною території. Через неможливість їх розробляти у 2015 р. державна компанія «Укргазвидобуток» втратить 160 млн м³ газу. Проте майже половина запасів газу розміщена на родовищах, які перебувають у кінцевій стадії розробки. Близько 90% експлуатаційного фонду свердловин, що забезпечують понад 70% газовидобутку, сконцентровано саме на цих родовищах. Це дещо зменшує втрачені вигоди України від потенційного видобутку природного газу.

Хоча на території, підконтрольній Україні, залишаються найбільш перспективні запаси кам'яного вугілля (Красноармійськ, Добропілля, Вугледар), а переважна кількість продуктивних газових родовищ на території конфлікту перебуває на кінцевій стадії розробки і значна їх частка не розроблялася в розрахунок на підвищення ефективності їх використання у майбутньому. Наслідком втрати контролю над окупованими територіями Донецької та Луганської областей є втрачені вигоди у вигляді потенційного доходу від видобутку цих енергоресурсів та погіршення потенціалу енергетичної безпеки, який базувався на збільшенні частки вугілля в енергетичному балансі та зростанні ролі сланцевого газу у вирішенні завдань досягнення газової незалежності та здешевлення природного газу.

До втрати частки промислового та природного потенціалу додається підвищений ризик функціонування промислових об'єктів практично на всій території цих областей. Ситуація може ускладнитись, а обсяги втрат значно зрости внаслідок вчинення протиправних (диверсійних, терористичних) дій на потенційно небезпечних об'єктах або чергової ескалації збройного протистояння, поширення його на нові території країни.

Про обсяги втрат української економіки свідчить різке скорочення питомої ваги старопромислових регіонів, втя-

гнутих у збройний конфлікт, у загальному обсязі реалізованої промислової продукції (табл. 1). Якщо в 2013 р. питома вага Донецької області в загальному обсязі реалізованої промислової продукції по країні складала близько 20%, то у 2014 р. вона скоротилась у 1,2 раза. Гіршим є становище у Луганській області,

де скорочення становило більш ніж 1,5 раза. Протягом січня-квітня 2015 р. тенденції зниження питомої ваги Донецької та Луганської областей у загальному обсязі реалізованої продукції по країні посилюються, що свідчить про збільшення негативного впливу на економіку країни в цілому.

Таблиця 1

Питома вага старопромислових регіонів у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % [8; 12]

Області	2013	2014	Січень-квітень 2015 р.*
Дніпропетровська	18,1	20,1	20,8
Донецька	18,5	15,1	11,4
Запорізька	6,8	7,9	9,0
Луганська	6,1	3,9	1,1

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Падіння промислового виробництва в Донецькій та Луганській областях було найбільшим серед інших областей України та старопромислових регіонів зокрема (табл. 2). У Донецькій області обсяги промислового виробництва в 2014 р. порівняно з аналогічним попереднім періодом скоротились близько на 30%. Тенденції скорочення обсягів промислового

виробництва зберігалися протягом усього періоду збройного конфлікту, проте в період припинення бойових дій та певного відновлення транспортного сполучення й енергетичної інфраструктури (з жовтня 2014 р. по січень 2015 р.) простежується зростання виробництва чавуну, сталі та коксу, а також видобутку вугілля.

Таблиця 2

Сфера реального сектору економіки старопромислових регіонів України, % до відповідного періоду попереднього року [8; 12]

Області	2013	2014	Січень-березень 2015р.*	Березень 2015 р.	Березень 2015 р. до лютого 2015р.*
Індекси промислової продукції					
Дніпропетровська	98,5	92,5	89,1	85,2	107,2
Донецька	93,6	68,5	47,5	50,6	121,6
Запорізька	97,1	96,8	92,4	86,4	101,0
Луганська	91,1	58,0	12,0	10,0	96,0
Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва					
Дніпропетровська	131,1	94,0	96,0	98,1	98,6
Донецька	105,8	96,2	67,3	65,1	74,0
Запорізька	134,4	96,3	95,1	97,3	99,7
Луганська	103,5	82,3	43,8	42,8	45,9

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Виробництво промислової продукції в Донецькій області (без урахування частини зони проведення АТО) за I квартал 2015 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року скоротилось більш ніж удвічі. Це відбулося за рахунок зменшення обсягів виробництва продукції в легкій промисловості – більш ніж у 6 разів, хімічній промисловості – майже в 6, виробництві харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів та добувній промисловості – у 3, виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення – у 2,5 рази.

Певне поліпшення ситуації відбулося у березні 2015 р.: порівняно з лютим промислове виробництво зросло на 21,6%, у квітні – ще на 5,6%. Найбільш значущий приріст у березні порівняно з попереднім місяцем було зафіксовано в металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – більш ніж на 30%, машинобудуванні, виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – майже на 30% [12].

У Луганській області обсяги промислового виробництва в 2014 р. по відношенню до відповідного періоду попереднього року скоротилися майже у 2 рази, а на початку 2015 р. становили лише трохи більше 10% до відповідного періоду 2014 р. Значно кращою по Луганській області є ситуація у сфері сільського господарства, де у 2014 р. обсяг сільськогосподарського виробництва становив більше 80% до відповідного періоду 2013 р., а на початку 2015 р. скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва наближалось до 50% до відповідного періоду попереднього року проти 88% у промисловості.

Статистичні дані щодо соціально-економічного становища Луганської області надають змогу здійснити детальне оцінювання лише за I півріччя 2014 р.

Спад обсягів продукції за цей період проти січня-червня 2013 р. спостерігався у більшості основних видів промислової діяльності. Найбільш значущим він був у сфері видобутку сирової нафти – на 38%, природного газу – на 36, інших корисних копалин та розробки кар'єрів – близько на 30% [8].

Основною причиною падіння обсягів промислового виробництва старопромислових регіонів, що опинились у зоні збройного конфлікту, є припинення функціонування підприємств. Бойові дії спричинили припинення діяльності багатьох виробничих потужностей металургійної та коксової галузей або скорочення завантаження їх промислових потужностей, обумовлене обмеженням постачання сировини, відвантаження готової продукції.

У I кварталі 2015 р. у Донецькій та Луганській областях працювали лише 2 підприємства металургійної галузі – «Металургійний комбінат ім. Ілліча» та «Азовсталь», розташовані на території, підконтрольній українській владі, проте їх виробничі потужності було завантажено неповною мірою через логістичні обмеження відвантаження готової продукції, залежність від постачання сировини, міжгалузеві зв'язки з призупиненими підприємствами з територій, підконтрольних так званім ДНР та ЛНР. Основними чинниками, що створюють логістичні обмеження, є пошкодження транспортної (автомобільних та залізничних доріг) і енергетичної інфраструктури (ліній електропередач, газопроводів), відновлення роботи яких потребує значних капіталовкладень.

Між тим, за даними інформаційно-аналітичного порталу «УкрРудПром», станом на березень 2015 р. практично всі виробничі потужності металургійної та коксової галузей, розташовані на території, не підконтрольній українській владі, збережені у працездатному стані, закон-

сервовані та зможуть розпочати роботу при вирішенні проблеми з постачанням сировини [3].

Найбільших пошкоджень та руйнувань зазнали ті промислові потужності, що опинились на лінії зіткнення та ведення бойових дій. За даними Державної фіскальної служби України, станом на вересень 2014 р. було повністю зруйновано та не підлягали відновленню близько 600 підприємств (396 – у Донецькій області, близько 200 – у Луганській). Станом на лютий 2015 р. на Донбасі зруйновано 1,4 тис. об'єктів залізничної інфраструктури, 1,5 тис. км автомобільних шляхів, понад 9 тис. житлових приміщень. Безпосередньо в зоні бойових дій частково або повністю зруйновано мостів та шляхопроводів – 13 од., автомобільних шляхів – 473 км [9].

Незадовільним щодо перспектив залишається становище у сільському господарстві в зоні конфлікту. Основною загрозою є неможливість проведення сільськогосподарських робіт унаслідок активних бойових дій.

Протягом 2010-2013 рр. у цілому по Україні промисловість та сільське господарство залишалися галузями, де мали місце найбільші фінансові результати. Наслідком скорочення обсягів промисло-

вого виробництва у 2014 р. – на початку 2015 р. стало різке скорочення надходжень податків та зборів до Державного бюджету України. Відчутним було і зростання (близько в 1,5 раза) досі стабільної кількості збиткових підприємств у старопромислових регіонах. Особливо значущим це було в Донецькій та Луганській областях, де їх кількість сягнула близько 60%. Тож, у 2014 р. платежі до Державного бюджету України по Донецькій та Луганській областях порівняно з попереднім періодом скоротились більш ніж на 70%. У грошовому еквіваленті це скорочення становило 13,2 млрд грн, у тому числі по Донецькій – на 10,0 та Луганській – на 3,2 млрд грн.

До початку конфлікту на сході України частка експорту товарів із старопромислових регіонів становила близько 45% від загальноукраїнського. У 2013 р. серед усіх регіонів України лідируюча позиція за цим показником належала Донецькій області. Її питома вага в загальному обсязі експорту товарів становила понад 20%. Питома вага Луганської області була порівняно незначною – близько 6% експорту товарів, проте вона входила до п'ятірки найбільш експортоорієнтованих областей України (табл. 3).

Таблиця 3

Частка експорту-імпорту товарів по старопромислових регіонах, % [8; 12]

Області	Експорт до загального обсягу			Імпорт до загального обсягу		
	2013	2014	січень-лютий 2015 р.*	2013	2014	січень-лютий 2015 р.*
Дніпропетровська	14,7	16,3	18,4	7,7	8,5	8,3
Донецька	20,5	15,6	9,1	4,9	3,9	3,2
Запорізька	5,8	6,9	7,9	2,4	2,9	2,8
Луганська	6,1	3,5	0,2	2,4	1,9	0,9
Разом	47,1	42,3	35,6	17,4	17,2	15,2

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Скорочення обсягів виробництва й експорту товарів із старопромислових регіонів України відбувалося починаючи з 2008 р. і було обумовлено впливом на вітчизняну економіку світової фінансово-економічної кризи, уповільненням зростання попиту на основну експортну продукцію старопромислових регіонів України у світі. Під найбільшим негативним впливом у той період опинилися товарні групи, представлені продукцією галузей спеціалізації цих регіонів, а саме продукція металургійного комплексу, виробництво мінеральних продуктів та продукція машинобудування. Подібна диференційованість зовнішньоторговельної спеціалізації та сконцентрованість експорту старопромислових регіонів на вкрай обмеженому наборі товарних груп обумовили поступове уповільнення динаміки розвитку старопромислових регіонів України. Так, у 2013 р. обсяг експорту товарів із старопромислових регіонів по відношенню до 2012 р. становив 92%, у

тому числі Дніпропетровської області – 97, Донецької – 88, Запорізької – 92, Луганської – 85%.

Проте особливо відчутним було скорочення обсягів експорту товарів протягом 2014 р. (табл. 4). У цей період частка старопромислових регіонів України в експорті країни зменшилася порівняно з 2013 р. і становила близько 40%. Це відбулося переважно за рахунок значного (практично на 5 в.п.) скорочення частки Донецької та більш ніж у 1,7 раза Луганської областей. На початку 2015 р. дані тенденції посилюються і частка найбільш експортоорієнтованих областей країни (Донецької та Луганської) скоротилась до 9 та 0,2% відповідно.

За січень-лютий 2015 р. експорт товарів на європейський ринок із Донецької та Луганської областей (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) скоротився порівняно з січнем-лютим попереднього року у 3 та 37 разів відповідно.

Таблиця 4

Обсяги експорту/імпорту товарів по старопромислових регіонах України, % [8; 12]

Області	Експорт, до відповідного періоду попереднього року			Імпорт, до відповідного періоду попереднього року		
	2013	2014	січень-лютий 2015 р.*	2013	2014	січень-лютий 2015 р.*
Дніпропетровська	97,8	89,5	87,9	97,3	86,1	72,5
Донецька	82,2	67,8	32,9	90,2	52,3	46,0
Запорізька	96,5	101,4	90,3	88,7	89,2	67,5
Луганська	64,5	53,8	2,7	114,1	54,9	24,8

* Без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Значний негативний ефект для вітчизняної економіки має різке скорочення експорту на російський ринок. Це стосується України в цілому, проте більшою мірою – старопромислових регіонів. Так, за січень-лютий 2015 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року експорт Донецької та Луганської облас-

тей до Російської Федерації, яка до цього була найбільшим зовнішньоторговельним партнером, скоротився у 4 рази. Особливо значущим було зменшення експорту виробів із чорних металів – майже у 2 рази, продукції машинобудування – у 4,2, продукції хімічної промисловості – у 5,3 та готових харчових продуктів –

практично у 12 разів. Експерти Світового банку прогнозують у 2015 р. подальше скорочення обсягів експорту, яке відбуватиметься на тлі кризи в експортоорієнтованих секторах економіки, погіршення умов торгівлі, а також спад надходжень від туризму і транспортних перевезень.

Тенденції уповільнення інвестиційних процесів також були характерними для старопромислових регіонів починаючи з 2008 р. Ці регіони відчували дефіцит прямих іноземних інвестицій, обумовлений втратою зацікавленості інвесторів у розвитку базових галузей економіки старопромислових регіонів і зосередженням їх на галузях, що зарекомендували себе як прибуткові та такі, що не потребують великих капіталовкладень і мають мінімальний термін окупності. Виходячи з цього принципу, в Україні найпривабливішими для інвестування за останні роки були внутрішня торгівля (близько 20% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій), харчова промисловість (близько 15%), машинобудування і металообробка (13%), фінансова діяльність (8%). На частку цих галузей економіки припадало майже 60% усіх прямих іноземних інвестицій. Сільське господарство, будівництво та готельний бізнес, на які припадає по 3%, є менш привабливими, що обумовлено тривалим терміном окупності та великим інвестиційним ризиком. Додатково інвестиційна привабливість України знижувалася через високий рівень корупції, громіздкі регуляторні процедури, значні інвестиційні ризики.

Збройний конфлікт підвищив політичні ризики інвестиційної діяльності. Обсяг капітальних інвестицій за 2014 р. по відношенню до попереднього року зменшився майже на чверть – індекс капітальних інвестицій у 2014 р. становив 76% по відношенню до 2013 р. Скорочення обсягів капітальних інвестицій простежується в переважній більшості видів економічної діяльності, зокрема у

промисловості – більш ніж на 20%, оптовій та роздрібній торгівлі – близько на 20%, у сфері операцій із нерухомим майном – більш ніж на 20%. Скорочення обсягів інвестицій відбувається практично по всіх регіонах України, проте лідерами є старопромислові. Особливо актуальною ця проблема постає для Донецької та Луганської областей, де скорочення капітальних вкладень без урахування зони АТО в рази більше, ніж у середньому по старопромислових регіонах. Так, якщо у 2014 р. у Дніпропетровській області капітальні інвестиції становили близько 80% від попереднього року, в Запорізькій – близько 90, то в Донецькій та Луганській – 45 та 40% відповідно.

Це підтверджується даними проведеного Європейською бізнес-асоціацією опитування щодо встановлення індексу інвестиційної привабливості України. У II кварталі 2014 р. серед головних чинників, що мали негативний вплив на інвестиційний клімат в Україні, 60% респондентів відзначили воєнні дії на сході країни, які стримують реформи та негативно позначаються на залученні інвестицій. У I кварталі 2015 р., за оцінками респондентів, інвестиційна привабливість України погіршилась по відношенню до 2014 р. Серед основних чинників залишаються: відсутність прогресу в зоні АТО, високий рівень валютних ризиків, декларування реформ та відсутність їх реального впровадження, незадовільний рівень боротьби з корупцією. Практично 50% опитаних не очікували позитивних змін у II кварталі 2015 р. [4].

У 2014 р. Донецька та Луганська області зазнали суттєвого падіння інвестиційної привабливості та з лідерів перетворилися на аутсайдерів. Так, Донецька область з 3 місця у 2013 р. перемістилась на 22 місце у 2014 р., а Луганська – посіла 23 місце проти 9 у 2013 р. [10].

Ситуація в Донецькій та Луганській областях негативно позначилася також на

інвестиційній привабливості областей, які межують із ними, – Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, де зосереджено значну частину промислового потенціалу України.

Втрачається трудовий капітал Донецької та Луганської областей. За даними ООН, станом на березень 2015 р. через бойові дії на Донбасі загинуло близько 6,5 тис. чол. Кількість осіб, переміщених із території Донбасу, станом на 1 червня 2015 р. перевищила 1,3 млн чол., що становить близько 20% населення регіону. За даними заступника генерального секретаря ООН з політичних питань, Україна входить до десятки країн із гострою кризою у сфері переміщення. Згідно з інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території, станом на червень 2015 р. із району проведення АТО до інших регіонів переселено понад 850 тис. чол., серед яких близько 150 тис. дітей, близько 400 тис. інвалідів та осіб похилого віку (у тому числі тимчасово переміщених у межах Донецької (близько 110 тис. чол.) та Луганської (більше 180 тис. чол.) областей) [7].

Нестабільність ситуації на сході України створює додатковий тиск на ринок праці в інших регіонах. Зростання навантаження на одне вакантне робоче місце в середньому становить 2 чол. Найбільше зростання навантаження на одне робоче місце спостерігається в Запорізькій (9 чол.), Черкаській (6), Сумській (4), Кіровоградській та Харківській (3 чол.) областях. Найбільшу кількість безробітних із числа переселенців зареєстровано у м. Києві (849 чол.), Дніпропетровській (804), Запорізькій (802), Харківській (703) та Черкаській (372 чол.) областях. Зазначені явища відбуваються на тлі негативних тенденцій на ринку праці

в усій країні – зменшення чисельності зайнятого населення, скорочення чисельності працівників, переведення працівників на скорочений робочий день тощо [17].

У Донецькій та Луганській областях сформована розвинена банківська інфраструктура, яка була представлена міжнародними і національними банками та філіями. На кінець III кварталу 2014 р. частка кредитів, сконцентрованих у цих областях, склала понад 5% і близько 1% відповідно, а частки депозитних портфелів – близько 7 і 2% відповідно.

З моменту початку АТО відплив клієнтських коштів по Донецькій та Луганській областях склав 25% при середньоукраїнському рівні за аналогічний період 3%. У той же час зростання прострочених кредитів у зазначених областях становить понад 40%, що майже у 2 рази перевищує аналогічний показник по Україні (22%). Проте найбільш відчутними будуть втрати банківського сектору в корпоративному сегменті, оскільки дві третини кредитів, виданих банками в Донецькій і Луганській областях, припадають саме на кредити юридичним особам. За галузевою структурою виданих кредитів у зазначених регіонах це переробні підприємства Луганської області та промислові, торговельні підприємства Донецької області. З урахуванням економічного значення Донбасу для України та бізнес-активності регіону можливі втрати банківського сектору, пов'язані із припиненням обслуговування клієнтів на території, не підконтрольній українській владі, складатимуть близько 20% [16].

Нестабільність у суспільно-політичній площині, зростання кількості проблемних кредитів та втрачених активів в АР Крим і зоні проведення АТО спричиняють зростання недовіри до банківської системи. Це, у свою чергу, негативно позначається на спроможності банківської системи здійснювати ефективну кредит-

ну політику та зумовлює згорання ділової активності. Негативний вплив на зниження рівня ділової активності по всіх регіонах України матиме згорання споживчого попиту в Донецькій та Луганській областях, який задовольнявся за рахунок внутрішнього виробництва цих регіонів лише на 50%.

Незначні послаблення негативного впливу на економіку України від втрати значної частки економічного потенціалу Донбасу можливі за рахунок зменшення фінансового навантаження на бюджет за напрямками дотування вугільної галузі, державних енергетичних субсидій для підприємств базових галузей старопромислових регіонів, витрат на поліпшення екологічних характеристик підприємств паливно-енергетичного комплексу через скорочення потреб Донецької та Луганської областей в імпорті та тимчасове скорочення обсягів соціальних виплат.

Таким чином, серед *ризиків та загроз для України, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України*, слід визначити:

втрату частки економічного, промислового та природного потенціалу, розташованого на не контрольованій Україною території Донецької та Луганської областей;

втрачені вигоди у вигляді потенційного доходу від видобутку корисних копалин на не підконтрольній українській владі території;

втрату значної частини валютних надходжень, що є додатковим чинником девальвації гривні;

погіршення рівня енергетичної безпеки, яка базувалась на збільшенні частки вугілля в енергетичному балансі та зростанні ролі сланцевого газу;

посилення недовіри до банківського сектору, що ускладнює здійснення ефективної кредитної політики;

погіршення інвестиційного клімату в Україні, підвищення політичних ризиків інвестиційної діяльності;

суттєве погіршення рівня інвестиційної привабливості областей, що межують із зоною АТО;

згорання внутрішнього та зовнішнього інвестування;

падіння ділової активності по всіх регіонах України; зростання кількості збиткових підприємств;

низький кредитний рейтинг України та висока ймовірність його погіршення при ескалації конфлікту на Донбасі;

скорочення надходжень податків та зборів до Державного бюджету України;

зростання фінансового навантаження на бюджет та соціальні фонди держави;

загострення економічних, соціальних, криміногенних проблем, посилення потенціалу протестних настроїв серед населення країни через погіршення стану соціальної безпеки, проблеми облаштування переміщених осіб тощо.

До ризиків для територій Донецької та Луганської областей, не підконтрольних українській владі, слід віднести:

практично повне руйнування інвестиційної привабливості економік старопромислових регіонів, не підконтрольних українській владі;

високий фізичний ризик, пов'язаний з організацією будь-якої підприємницької діяльності на територіях цих областей;

підвищений фізичний ризик для функціонування промислових об'єктів практично на всій території Донецької та Луганської областей;

неможливість проведення сільськогосподарських робіт на значних територіях унаслідок активних бойових дій;

руйнування або повне знищення промислової, транспортної, енергетичної інфраструктури;

ускладнення або повну неможливість постачання сировини для промислових підприємств на території, не підконтрольні українській владі, та відправлення готової продукції через зруйновану інфраструктуру;

припинення функціонування підприємств через руйнування чи повне знищення основних фондів;

припинення та призупинення діяльності підприємств через руйнування фінансової системи та неможливість розрахунків;

руйнування соціальної інфраструктури;

руйнування людського та трудового потенціалу, вплив людських ресурсів із регіону, зниження вартості робочої сили;

вивезення природних ресурсів, розкрадання вцілілого устаткування промислових підприємств тощо;

поширення контрабанди;

загострення соціальних і гуманітарних проблем, погіршення криміногенної ситуації;

загострення техногенних та екологічних ризиків.

Наведений перелік ризиків та загроз доцільно покласти в основу розробки напрямів та заходів щодо стабілізації макроекономічних процесів, упровадження структурних реформ, пом'якшення/подолання ризиків та загроз Україні, що походять із втрати частини території України, при формуванні стратегії реформ в Україні, а також при розробці сценарію розвитку територій, що нині опинились у зоні конфлікту.

Руйнування значної частини виробничого потенціалу старопромислових регіонів певною мірою спрощує завдання необхідної структурної перебудови їх економік.

Після встановлення конституційного порядку відновлення необхідно здійснювати лише на засадах структурної пе-

ребудови з урахуванням європейського досвіду структурної модернізації та диверсифікації економіки старопромислових регіонів.

Досягнення стійкої стабілізації макроекономічних процесів в Україні потребуватиме чіткого визначення місця старопромислових регіонів (з окремим акцентом на Донецькій та Луганській областях як постраждалих від війни) у стратегії розвитку України як демократичної суверенної європейської держави з оновленою структурою, що відповідатиме національним інтересам; визначення та запровадження для реалізації сценарію розвитку територій, що нині перебувають у зоні конфлікту; встановлення проривних напрямів зростання – відкриття «вікон можливостей» для України та старопромислових регіонів зокрема; запровадження національних та/або міжнародних проектів із залученням фінансування, спрямованого на подолання технологічного відставання, створення нового промислового укладу цих регіонів з урахуванням потреб розвитку України у європейському просторі.

Паралельно слід запроваджувати заходи, спрямовані на пом'якшення/подолання ризиків та загроз для української економіки в цілому у зв'язку з фактичною втратою частини території та економічного потенціалу, а саме: вживання невідкладних заходів щодо зміни джерел постачання ресурсів, комплектуючих та продукції з тимчасово втрачених територій, які мають стратегічне значення для України; розробку програми адаптації малих, середніх та стратегічно важливих підприємств, переведених із зони АТО, де передбачити ряд заходів щодо полегшення їх пристосування до роботи в нових умовах (науково обґрунтувати та законодавчо встановити період адаптації підприємств, переведених із зони АТО; забезпечити спеціалізовані портфелі кредитування з урахуванням необхідності

здійснення структурних змін в економіці; сприяти організації малого та середнього бізнесу на нових місцях; полегшити доступ до фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій на пільгових умовах на (попередньо законодавчо встановлений) період їх адаптації або під конкретні цілі, з урахуванням напрямів структурних реформ).

Стосовно території Донецької та Луганської областей, що наразі перебувають у зоні конфлікту, необхідно: чітко визначитися із стратегічним сценарієм розвитку цих територій; встановити альтернативні шляхи розвитку старопромислових регіонів (напрями диверсифікації); забезпечити реалізацію першочергових заходів щодо відновлення економіки Донбасу після встановлення миру та відновлення контролю над усією територією Донецької та Луганської областей, а саме:

запровадження послідовних структурних змін, спрямованих на структурне оновлення економік старопромислових регіонів на підставі диверсифікації та з урахуванням світових тенденцій розвитку старопромислових регіонів згідно з принципами ресурсоефективності та екологізації індустріальних галузей (упровадження принципів «зеленої» економіки);

модернізацію і технологічне відновлення базових галузей старопромислових регіонів; модернізацію машинобудування з орієнтацією на модернізовані базові галузі;

здійснення підтримки базових галузей виключно в межах перспективних можливостей підвищення їх конкурентоспроможності та винятково на період відновлення на засадах диверсифікації і структурної перебудови економіки;

використання процесу відновлення інфраструктурних і промислових об'єктів Донецької та Луганської областей як додаткового чинника формування внутрішнього попиту на продукцію базових галу-

зей економіки України та старопромислових регіонів зокрема;

розробку програми реструктуризації вугільної промисловості з урахуванням необхідності вирішення проблем існування збиткових та дотаційних шахт; забезпечення перекваліфікації надлишкових зайнятих у вугільній галузі, дострокового виходу на пенсію, самозайнятості у сфері малого та середнього підприємництва тощо;

розробку системи фінансових інструментів післявоєнного відновлення Донецької та Луганської областей із використанням коштів міжнародних організацій та фондів, прямих бюджетних та приватних інвестицій;

лобіювання в рамках переговорів з ЄС у межах Угоди про асоціацію виділення коштів щодо відновлення Донбасу на засадах структурної модернізації та диверсифікації економіки;

залучення до відновлення економіки Донбасу на засадах структурної модернізації низки пілотних проектів із залученням коштів ЄБРР, структурних фондів ЄС, цільових міжнародних кредитів, налагодження консультацій зі структурами ЄС щодо структурної перебудови.

Також необхідно забезпечити використання адаптованого світового досвіду вирішення проблем старопромислових регіонів при відбудові економік Донецької та Луганської областей, а саме:

стимулювання зростання економіки старопромислових регіонів з урахуванням її ресурсо- й енергоефективності та екологізації індустріальних галузей при здійсненні структурних реформ;

подолання техногенних загроз, поліпшення екологічного стану навколишнього середовища;

підвищення привабливості територій для розвитку можливостей становлення нових видів економічної діяльності;

розвиток рекреаційного сектору і туризму на території старопромислових регіонів із використанням потенціалу історичного, промислового, лікувального та оздоровчого туризму;

організацію громадських робіт; сприяння переселенню вивільнених працівників та їх сімей в інші регіони країни;

цілеспрямовану концентрацію впливу на розвиток старопромислових регіонів на окремих проривних напрямках (формування «вікон можливостей»), чіткої скоординованості інвестиційних стратегій та державної структурної політики на цих напрямках;

поліпшення використання сільськогосподарських ресурсів старопромислових регіонів; розвиток агропромислового комплексу з поглибленням ступеня переробки сільськогосподарської продукції;

створення розширених можливостей зайнятості, альтернативної скорочуваній зайнятості у промисловості; підвищення культури самозайнятості населення, стимулювання приватного підприємництва;

стимулювання малого та середнього бізнесу, спрямованого на створення робочих місць;

розвиток ділової та підприємницької інфраструктури, що обслуговує підприємницьку діяльність на території старопромислових регіонів.

Висновки. Пошук ефективних шляхів розвитку країни в умовах фактичної втрати частини території та економічного потенціалу Донецької і Луганської областей обумовив встановлення переліку спричинених цим ризиків і загроз для економіки України, а також для територій Донецької та Луганської областей, невідконтрольних українській владі. Визначено, що втрата частки економічного, промислового та природного потенціалу, розташованого на неконтрольованій Україною території Донецької та Луганської областей, негативно вплине на стан

національної безпеки країни через погіршення рівня її фінансово-економічної, енергетичної та соціальної складової, а негативні тенденції посиляться в умовах ескалації конфлікту на сході України або його розповсюдження на нові території країни. Запропонований перелік ризиків та загроз, а також перелік заходів щодо їх пом'якшення (подолання) доцільно використовувати при формуванні дорожньої карти стратегії реформ «Україна - 2020», а також при розробці сценаріїв розвитку територій, що нині опинились у зоні конфлікту, в процесі опрацювання плану реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.

Виходячи з цілей відновлення контролю над частиною Донецької та Луганської областей у майбутньому, забезпечення їх включеності в систему національної безпеки і розвитку цих територій у межах стратегічних напрямів розвитку держави, актуальним є формування державної політики з урахуванням потреб цих територій та побудови перспектив для них. Тож перспективний напрям наукових досліджень полягає в чіткому визначенні місця старопромислових регіонів з оновленою структурою, що відповідатиме національним інтересам (з окремим акцентом на Донецькій та Луганській областях як постраждалих від бойових дій) у системі економічних реформ країни.

Література

1. Залознова Ю.С. Соціоекономічний розвиток України в контексті глобальних і національних викликів: монографія / Ю.С. Залознова; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – К., 2014. – 336 с.

2. Захарченко А. 30 ключевых предприятий Донбасса, которые мы теряем. Инфографика [Електронний ресурс] / А. Захарченко, Е. Букреева. – Режим доступу: <http://focus.ua/money/326668/>.

3. Ильин А. Стальная остановка: в каком состоянии метзаводы в зоне АТО [Электронный ресурс] / А. Ильин. – Режим доступа: http://www.ukrudprom.ua/digest/Stalnaya_ostanovka_v_kakom_sostoyanii_metzavodi_v_zone_ATO.html.

4. Индекс інвестиційної привабливості у І кварталі 2015 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>.

5. Єрмолаєв А. Майбутнє територій конфлікту на Донбасі після Мінських домовленостей-2: простір варіантів / А. Єрмолаєв, О. Маркеєва, Л. Поляков, С. Денисенко. – К.: Інститут стратегічних досліджень «Нова Україна», 2015. – 24 с.

6. Накормить Донбасс. Как отстроить регион, если мир всё-таки наступит [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://focus.ua/money/326560/>.

7. Офіційне повідомлення Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>.

8. Повідомлення Головного управління статистики у Луганській області [Электронный ресурс]. – Режим доступа: lugastat.lg.ua/files/obl_0614.doc.

9. Проект Донбасс: как привлечь инвестиции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://corruption.net/statti/item/17352-proekt-donbass-kak-privlech-investitsii>.

10. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України у 2014 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ukrproject.gov.ua/news/pres-anons-prezentatsiya-reitingu-investitsiinoi-](http://www.ukrproject.gov.ua/news/pres-anons-prezentatsiya-reitingu-investitsiinoi-privablivosti-regioniv-ukraini-%E2%80%93-93-2014)

[privablivosti-regioniv-ukraini-%E2%80%93-93-2014](http://www.ukrproject.gov.ua/news/pres-anons-prezentatsiya-reitingu-investitsiinoi-privablivosti-regioniv-ukraini-%E2%80%93-93-2014).

11. Сиденко В. Война – это всегда высокие политические риски, финансовое перенапряжение экономики, потеря части производства [Электронный ресурс] / В. Сиденко. – Режим доступа: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/7502>.

12. Соціально-економічне становище Донецької області за січень-лютий 2015 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=0215>.

13. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.

14. Тігай К. Карта: промисловість у зоні АТО [Электронный ресурс] / К. Тігай. – Режим доступа: http://sensor.net.ua/resonance/293032/karta_promislovst_u_zon_ato.

15. Ляшенко В.І. Україна ХХІ: неоіндустріальна держава або «крах проекту»: монографія / В.І. Ляшенко, Є.В. Котов; НАН України, Ін-т економіки промсті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. – К., 2015. – 196 с.

16. Фінансова «блокада» Донбасу вдарить по всій Україні [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukr.segodnya.ua/economics/finance/finansovaya-blokada-donbassa-udarit-po-vsey-ukraine-571890.html>.

17. Ціна війни: економічні і соціальні наслідки конфлікту на Донбасі [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsinaviyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-na-donbasi/>.

Надійшла до редакції 27.03.2015 р.

МОНЕТАРНЫЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ЕС

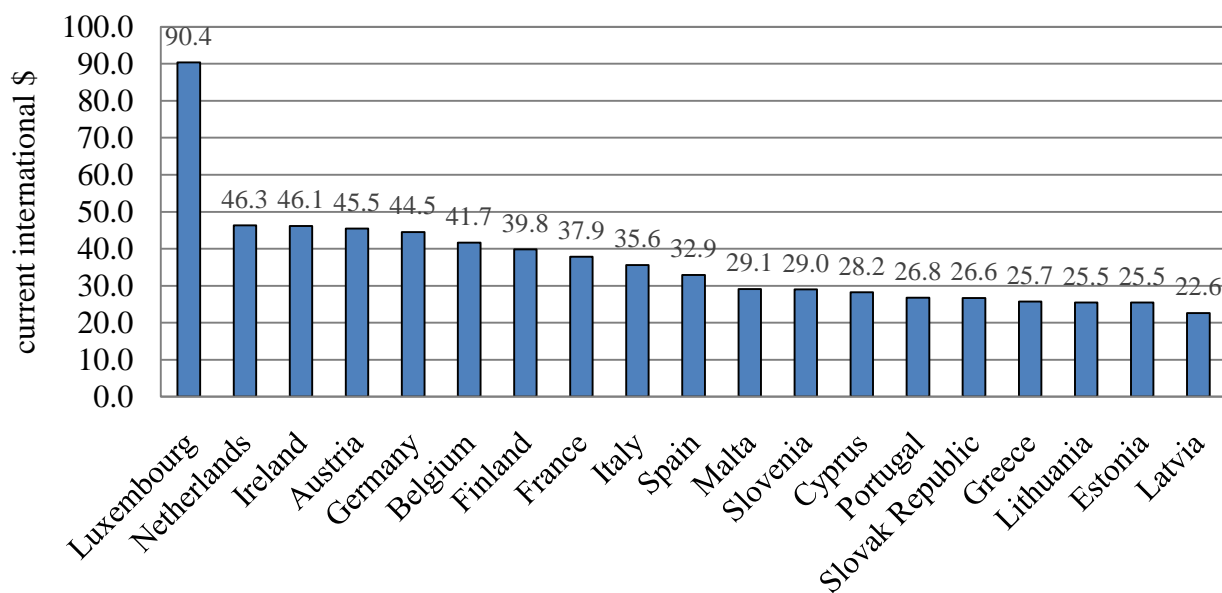
Европейский Союз (ЕС) (European Union, EU) – это второе по величине интегрированное экономическое пространство в мире после США, включающее ряд стран, прежде всего континентальной Европы, с общей численностью населения (EU-28) более 500 млн чел. Создание ЕС, юридически закреплённое Маастрихтским договором 1992 г., – это уникальный процесс в мировой истории, который изменил карту Европы как буквально, так и фигурально, а "...the institutions spawned by this process are both familiar and unusual at the same time. They combine elements recognizable from the politics that take place within states with others that reflect more the politics between states. What is true in form is also true in function. European institutions share competence with their national counterparts in some areas and claim exclusive competence in others. Moreover, virtually every aspect of public policy falls somewhere within their remit"¹ [28, с. xxvii].

¹ "... институты, порождённые этим процессом, и знакомы, и необычны одновременно. Они сочетают в себе одни элементы, узнаваемые из политики, которая имеет место внутри государств, с другими, которые больше отражают межгосударственные отношения. То, что верно по форме, также верно и в действии. Европейские учреждения разделяют компетенцию со своими национальными коллегами в одних областях и требуют исключительной компетенции в других. Кроме того, фактически каждый аспект государственной политики находится где-то в пределах сферы их компетенции".

С ЕС были связаны большие надежды многих европейских народов в совместном решении проблем обеспечения прав и свобод человека, успешного развития экономической, финансовой, социальной и культурной сфер. И действительно уровень, например, материальной обеспеченности граждан в рамках этого союза очень высокий, хотя и существенно разнится по отдельным странам, поскольку доходы европейского севера в целом традиционно выше, чем юга (рис. 1).

В последнее время, однако, события в ЕС развиваются так, что появилось немало оснований для евроскепсиса, в том числе в сфере монетарной политики. Как отмечал Нобелевский лауреат П. Кругман в 2011 г., который оказался для ЕС одним из самых трудных за всю её более чем полувековую историю: "Europe's situation is really, really scary: with countries that account for a third of the euro area's economy now under speculative attack, the single currency's very existence is being threatened – and a euro collapse could inflict vast damage on the world"² [47].

² "Ситуация в Европе действительно очень угрожающая: со странами, на которые приходится треть экономики еврозоны, подверженными в настоящее время спекулятивной атаке, само существование единой валюты находится под угрозой – а крах евро может нанести огромный ущерб всему миру".

Составлено по источнику [89].

Рис. 1. ВВП на душу населения с учётом ППС в странах еврозоны (2013 г.)

Начиная с 1 января 1999 г. ответственность за проведение единой денежно-кредитной политики на большей части территории ЕС возложена на Европейский центральный банк (ЕЦБ). Передача полномочий от одиннадцати национальных центральных банков (после присоединения Греции с 1 января 2001 г. их стало двенадцать) наднациональной структуре стало важной вехой в длительном и сложном процессе интеграции европейских стран.

До перехода на евро (€) все страны-кандидаты должны были выполнить ряд предварительных условий по конвергенции национальных экономик, направленных на создание экономических и правовых основ для их успешного участия в деятельности валютного союза. При этом основной целью денежно-кредитной политики Европейского центробанка было объявлено поддержание ценовой стабильности: ЕЦБ стремится к достижению инфляции меньшей 2% (но близкой к этой отметке) в среднесрочной перспективе [22].

Недавний долговой кризис (кризис суверенных долгов) в странах Еврозоны оказал серьёзное влияние как на европейскую, так и на мировую экономику в целом. Он продемонстрировал немало противоречий – объективных и субъективных – в системе регулирования экономического и валютного союза Европы (Economic and Monetary Union, EMU³). Сначала кризис проявился в 2009-2010 гг. (в связи с угрозой дефолта Греции, которая вошла в Еврозону ещё в

³ EMU – это важный шаг в интеграции экономик стран ЕС. Он включает координацию экономической и фискальной политики, общую денежно-кредитную политику, а также единую валюту (€). Решение о создании этого союза было принято на заседании Европейского Совета в голландском городе Маастрихте в декабре 1991 г., а позже закреплено в Договоре о ЕС (Маастрихтском договоре). С практической точки зрения EMU означает: координацию экономической политики между государствами-членами; координацию финансовой политики посредством установления лимитов по государственным долгам и дефицитам бюджетов; независимую денежно-кредитную политику Европейского центрального банка (ЕЦБ); единую валюту и еврозону [13].

2001 г. с государственным долгом на уровне 130% ВВП), а затем снова обострился в середине 2011 г.

Указанные негативные тенденции в экономике ЕС стали, с одной стороны, следствием, а, с другой стороны, продолжением мирового финансового кризиса, начатого в 2007 г. в США. Поэтому часто долговой кризис в Еврозоне определяют как "вторую волну" предыдущего. В 2010 г. благодаря проведению активной антикризисной политики большинство экономик ЕС вышло на положительную траекторию развития. Так, если в 2009 г. по данным Евростата темпы роста ВВП 27 стран-членов ЕС сократились до -4,3%, то по итогам 2010 г. – выросли на 2,0% (в еврозоне рост составил 1,9%) [43, с. 79].

В период с весны 2010 г. и до весны 2011 г. в ЕС в целом не наблюдалось серьезных экономических потрясений. Большинство макроэкономических показателей свидетельствовали об определенном оживлении деловой активности не только в крупных и наиболее развитых странах союза, но и во многих относительно слабых государствах. Катализатором таких позитивных изменений стало активное использование инструментов монетарного регулирования. Масштабная поддержка ликвидностью и кредитами, введение новых механизмов финансирования, в комплексе с принятием бюджетных мер в пострадавших от кризиса странах, позволили постепенно отойти от финансового шока и смягчить его негативные последствия.

На фоне относительно динамичного роста, который наблюдался в то время в Германии и Словакии (и несмотря на продолжающийся спад ВВП в Ирландии, Греции и Румынии), многие европейские политики и экономисты были настроены достаточно оптимистично и не ожидали нового обострения экономических проблем в Еврозоне.

Когда летом 2011 г. оно всё-таки случилось, руководство ЕС вынуждено было переключить внимание в экономической политике с текущих вопросов на острые проблемы роста бюджетного дефицита и государственного долга, прежде всего в странах южной части еврозоны – Греции, Италии, Испании, Португалии и даже одного из европейских лидеров – Франции. Для этого, по подсчётам аналитиков Standard & Poor's (S&P), европейским корпорациям нужно было в 2012 г. рефинансировать долгов примерно на \$1 трлн, до 2015 г. – почти на \$4 трлн, а правительствам Португалии, Ирландии, Греции и Испании – погасить до 2015 г. суверенные долги на \$439 млрд, Италии – на \$779 млрд [66].

Благодаря целенаправленным коллективным действиям европейских стран, в том числе в сфере монетарной политики, негативные проявления этих проблем в очередной раз удалось смягчить. Однако нынешние вялые темпы экономического восстановления в ЕС, устойчивые дефляционные ожидания и высокий уровень суверенных долгов, на фоне быстрого подъёма мирового Юга и возобновления экономического роста в США, некоторые специалисты связывают с вероятным дальнейшим развитием событий в неблагоприятном направлении вплоть до возможного развала зоны евро и даже самого ЕС – если только очередной раунд мер экономического и монетарного стимулирования развития не будет успешным. Эти тенденции могут иметь серьезные последствия для мирового хозяйства в целом и для многих национальных экономик в частности, в том числе для ориентированной на европейскую интеграцию Украины. Указанные обстоятельства определяют целесообразность их дальнейшего углублённого анализа.

Современные исследования проблем монетарного механизма экономиче-

ского развития Еврозоны представлены в работах многих зарубежных и отечественных учёных. Концептуальные направления денежно-кредитной политики Еврозоны исследуют М. Draghi [10; 11], Р. Krugman [47], проблемы развития экономики Еврозоны, вызванные долговым кризисом, анализируются в работах F. Vongiovanni [5], S. Kennedy [46], D. Martinez [50], эффективность отдельных инструментов денежно-кредитной политики Еврозоны – В. Barkbu [1], S. Black [3], М. Maatouk [49] и др. Значительное внимание этой проблематике также уделяют специалисты СНГ [74; 76; 79; 80; 84; 87].

Целью настоящей статьи является дальнейшее углубление анализа современных особенностей монетарного механизма Еврозоны и ожидаемых эффектов его функционирования с учётом новых экономических, институциональных и геополитических обстоятельств развития, обусловленных в том числе мировым финансовым кризисом 2007-2008 гг., долговым кризисом, а также определение возможностей адаптации европейского опыта для решения тех новых задач, которые стоят перед экономикой Украины в целом и её промышленностью в частности на современном этапе развития.

Современные особенности монетарного механизма стран Еврозоны

Экономический и институциональный контекст действия монетарного механизма стран еврозоны

Создание ЕС, объединившего более ½ млрд жителей континента, знаменует принципиально важный этап в историческом процессе сплочения народов Европы. Как отмечал С. Хантингтон: "Европейский Союз – это первооснова существования традиций Запада в Европе" [86, с. 247], поэтому ЕС преимущественно заканчивается там, где заканчивается западное христианство и начинаются ислам

и православие [86, с. 244]. В этом смысле этот союз представляет собой современную форму западной цивилизации, которая имела преобладающее влияние на все другие цивилизации, существовавшие в мире, начиная с 1500 г., и знаменовала собой процессы модернизации и индустриализации, охватившие всю планету [86, с. 496]. Именно в Европе в своё время сложились основные элементы современного капитализма и "... нигде, кроме Европы, эти элементы капитализма не создавали такого мощного сочетания, которое подтолкнуло европейские государства к территориальному завоеванию мира и созданию всемирного и понастоящему глобального капиталистического мира-экономики" [68, с. 50].

Экономические институты, которые лежат в фундаменте успехов Запада, обычно связывают с коренящимися в западном христианстве хозяйственными нормами, поощряющими стремление к богатству, трудовое усердие и рациональную организацию работы. Согласно М. Веберу [69, с. 54]: "Техническое применение научного знания, которое стало решающим фактором в преобразовании жизненного уклада народных масс, возникло благодаря тому, что определённые начинания получали на Западе экономическое поощрение". В свою очередь это стало возможным в связи с особым социальным устройством западного общества, в частности его рациональной структурой права и управления.

В начале 90-х годов в вопросе расширения ЕС предпочтение явно отдавалось тем государствам, которые в культурном плане принадлежали к Западу и были относительно более развиты в экономическом плане [86, с. 247]. С тех пор, однако, ситуация существенно изменилась и теперь ареал ЕС уже распространяется далеко за пределы Западного мира, сложившегося в ходе "старой исто-

рии". И, кроме того, время обнажило естественные противоречия "мозаичного" способа формирования единой Европы. Как скептически отмечает влиятельный американский *The Wall Street Journal* [61]: "There was ... the convenient fiction that if you just added up the GDP of the European Union's expanding list of member states, you had an economy whose size exceeded that of the United States. Didn't this make "Europe" an economic superpower? There was the convenient fiction that Europe didn't need robust military capabilities when it could exert global influence through diplomacy and soft power. There was the convenient fiction that Europeans shared identical values and could thus be subject to uniform regulations governing crime and punishment. There was the convenient fiction that Continentals weren't lagging in productivity but were simply making an enlightened choice of leisure over labor"⁴.

В настоящее время бóльшая часть стран-членов ЕС входят в еврозону (Euro Area, EA) – валютный союз, объединяющий 19 стран Европейского Союза (Австрия, Бельгия, Германия, Греция, Ирландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва⁵, Люксембург, Мальта, Нидерланды,

Португалия, Словакия, Словения, Финляндия, Франция и Эстония) с более чем 330 млн жителей. ВВП зоны евро приближается к \$12 трлн, на её долю приходится более 13% мировой торговли товарами и услугами [52] и она имеет высокий коэффициент монетизации экономики (более 150% ВВП) (рис. 2).

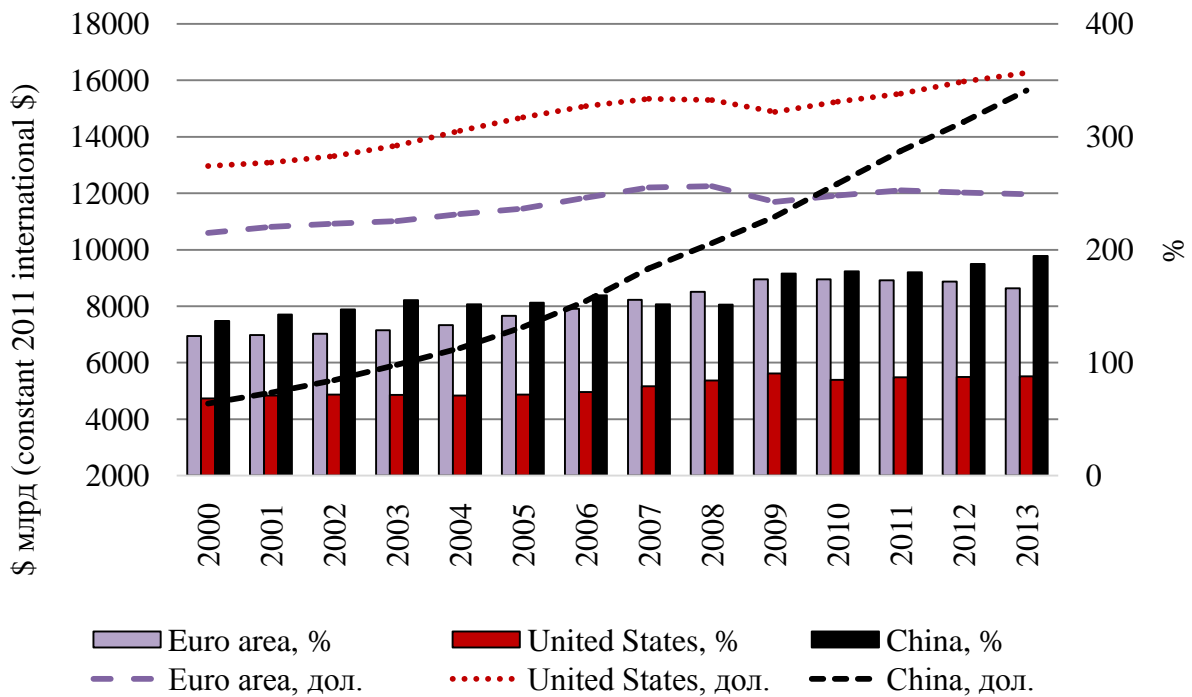
С появлением евро в мире фактически сложилась ещё одна валютная зона, которая распространила своё влияние на многие страны за пределами ЕС. За эффективность денежно-кредитной политики в ней отвечает Европейский центрбанк, управляемый президентом и советом глав национальных центральных банков. Основной задачей ЕЦБ является удержание под контролем инфляции. Влияние на политику в отношении зоны евро и её валюты имеет также Еврогруппа, которая состоит из министров финансов соответствующих стран.

Ключевым событием, которое задавало траекторию развития экономики еврозоны в течение последних лет, стал кризис суверенных долгов ряда стран, экономические показатели которых критически нарушали критерии Пакта стабильности и роста (Stability and Growth Pact, SGP⁶) (рис. 3).

⁴ "Это была ... удобная фикция, что если вы просто просуммировали ВВП из расширяющего списка стран-членов Европейского Союза, то получили экономику, превосходящую по размерам экономику Соединённых Штатов. Разве это не сделало "Европу" экономической супердержавой? Это была удобная фикция, что Европе не нужен крепкий военный потенциал, если она может оказывать глобальное влияние через дипломатию и мягкую силу. Это была удобная фикция, что европейцы разделяют идентичные ценности и могут таким образом быть субъектом унифицированных правил, регулирующих преступления и наказания. Это была удобная фикция, что жители континента не отстают в производительности, а просто делают просвещённый выбор в пользу досуга вместо труда".

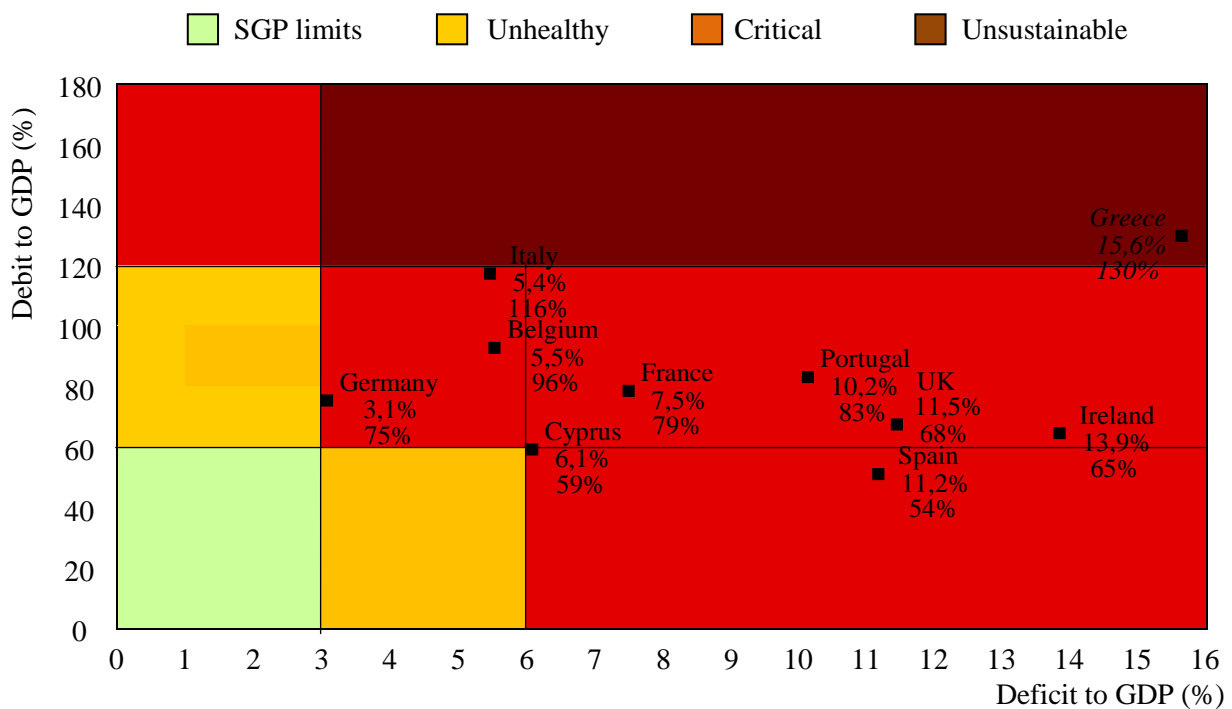
⁵ Литва вошла в состав еврозоны с 1 января 2015 г.

⁶ Пакт стабильности и роста – это соглашение между 28 государствами-членами ЕС об обеспечении и поддержании стабильности экономического и валютного союза (EMU), основанное на статьях 121 и 126 Договора о создании ЕС (с поправками, принятыми в 1993 г. в Маастрихте). Пакт, подписанный в Амстердаме в 1997 г., предусматривает финансовый мониторинг членов Европейской комиссии и Совета министров, а также составление ежегодных рекомендаций по обеспечению выполнения требований SGP на среднесрочную перспективу. Критерии, которые обязались соблюдать члены ЕС (Маастрихтские критерии), таковы: годовой дефицит бюджета не более 3% ВВП; государственный долг менее 60% ВВП или приближается к этому уровню [17].

Составлено по источнику [89].

Рис. 2. ВВП (с учётом ППС) и коэффициент монетизации экономики (M2 в% к ВВП) некоторых ведущих стран мира

Составлено по источнику [90].

Рис. 3. Дефициты бюджета и государственные долги некоторых европейских стран в 2009 г. с позиций соблюдения требований Пакта стабильности и роста

Долговой кризис в зоне евро начался в 2009 г. с роста государственной задолженности Португалии, Испании, Италии, Греции (PIIGS) и Исландии. Результатом введения единой европейской валюты в этих странах стало резкое снижение стоимости заимствований, подогревшее неоправданно оптимистичные ожидания возрастания среднедушевых доходов до уровня показателей наиболее развитых держав европейского Севера. Всё это, в свою очередь, спровоцировало рост внутреннего спроса, повышение цен на неторгуемые товары и опережающий рост зарплат трудящихся по сравнению с производительностью труда, что в конечном счёте обусловило падение конкурентоспособности национальных экономик и разбухание государственных расходов [70, с. 5].

Хотя очевидно, что глубинные корни кризиса следует всё же искать в фундаментальной неравномерности и фрагментарности европейской интеграции, в том, что страны еврозоны сильно различаются по качеству институтов и уровню экономического развития: если, например, в 2011 г. в среднем по 17 странам этой зоны показатель ВВП с учётом ППС составил 108% от среднего по ЕС-27, то в Люксембурге он достигал 274%, Германии – 120%, зато, например, в Португалии – только 77%, а Словакии – 73% [36]. Кроме того, важно принимать во внимание, что еврозона не является идеальным пространством с точки зрения мобильности рабочей силы в связи с наличием серьёзных языковых и культурных барьеров [74, с. 81].

В таких особых условиях введение евро и единых правил его регулирования уменьшило возможности синхронизации бизнес-циклов отдельных стран-членов [71, с. 9]. Поскольку ЕМУ предусматривает централизованное управление процентными ставками и обменным курсом валюты, постольку национальные прави-

тельства оказались лишёнными важных инструментов антициклического регулирования, а единая монетарная политика не в полной мере отвечает специфическим потребностям отдельных государств. Например, когда в 2011 г. ЕЦБ повысил процентную ставку из-за опасений роста инфляции в Германии, это противоречило интересам Португалии, Греции и Италии, находившимся тогда в состоянии рецессии [74, с. 80]. Всё это свидетельствует о том, что "... отсутствие механизма управления межстрановыми структурными различиями (что возможно, например, в стране, основанной на принципе федерализма) является, без сомнения, слабостью зоны евро" [83, с. 8].

Таким образом, кризис ещё раз подчеркнул важность таких институциональных факторов, как *path dependence*, а также тесной взаимосвязи и взаимозависимости национальных экономик ЕС, особенно в зоне евро, когда реформы или их отсутствие в одной стране влияют на эффективность функционирования всех остальных. В свою очередь, это во многом объясняет те проблемы, с которыми столкнулись страны еврозоны в процессе восстановления национальных экономик после долгового кризиса.

Ещё задолго до его начала страны-члены начали нарушать Маастрихтские критерии SGP, особенно по нормам дефицита бюджета (не более 3% ВВП). Не удивительно, что во время обострения кризиса ситуация также не улучшилась: например, в 2012 г., когда ВВП зоны евро сократился на 0,8%, только семь стран ЕМУ отвечали этому критерию – Германия, Люксембург, Финляндия, Австрия, Мальта, Италия и Бельгия [10].

В I кв. 2013 г. уровень государственного долга еврозоны составил 92,2% ВВП по сравнению с 90,6% в конце IV кв. 2012 г. [10]. В целом по странам ЕС этот показатель возрос с 85,2 до 85,9%.

Самые высокие его значения, что вполне объяснимо, наблюдались в странах ПИГС – Греции (160,5%), Италии (130,3%), Португалии (127,2%), Ирландии (125,1%), а самые низкие – в Эстонии (10,0%) и Люксембурге (22,4%). Для сравнения: в 2008 г. совокупный государственный долг стран еврозоны составил 66,2% ВВП, а в 2010 г. – 80%. Наибольший же прирост уровня государственного долга в 2013 г. наблюдался именно в тех странах, которые активно пытались его сократить: Греции (24,1%), Ирландии (18,3%), Испании (15,2%), Португалии (14,9%) [74, с. 81]. Указанные негативные тенденции продолжились в 2014 г. – государственный долг в зоне евро поднялся на 1,2 п. п., с 92,7% ВВП в последнем кв. 2013 г. до 93,9% в первые три месяца 2014 г. В I кв. 2014 г. уровень задолженности в Еврозоне впервые превысил порог € 9 трлн (\$12,2 трлн) [9].

Неустойчивую и не самую лучшую динамику продемонстрировал также реальный ВВП стран еврозоны. Со II кв. 2011 г. он снижался шесть кварталов подряд. Выйти на позитивную динамику удалось только во II кв. 2013 г., в первую очередь, благодаря положительным показателям двух крупнейших экономик региона – Германии (0,7%) и Франции (0,5%) [74, с. 81]. Тем не менее в целом ВВП еврозоны по итогам 2013 г. сократился на 0,4%. И только в 2014 г. здесь обозначился вялый рост на уровне 0,9% (в том числе в Германии 1,6% и во Франции 0,4% [16]). Последние данные свидетельствуют о наметившихся определённых позитивных переменах в европейской экономике, хотя вероятность нового спада также исключать нельзя [73].

Проблемы с ростом реального ВВП идут в увязке с чрезмерно низкой инфляцией, которая уже долгое время держится на уровне намного ниже целевого. В зоне евро в годовом исчислении инфляция составила -0,2% в декабре 2014 г. по срав-

нению с 0,3% в ноябре 2014 г. Это был самый низкий уровень из числа зарегистрированных с сентября 2009 г. В декабре 2013 г. инфляция была несколько лучше – 0,8%. В ЕС в целом в годовом исчислении инфляция составила -0,1% в декабре 2014 г. по сравнению с 0,3% в ноябре. Годом ранее этот показатель достигал уровня 1,0% [14]. Такая ситуация вызывает закономерное беспокойство у властей ЕС, которые опасаются, что продолжение периода затяжной дефляции может заставить потребителей сдерживать расходы в ожидании дальнейшего падения цен, со всеми вытекающими отсюда негативными последствиями.

Несколько лучше обстоят дела в сфере занятости. В еврозоне сезонно выровненный уровень безработицы составил 11,4% в декабре 2014 г. по сравнению с 11,5% в ноябре 2014 г. и с 11,8% в декабре 2013 г. Это самый низкий показатель с августа 2012 г., хотя он всё ещё намного выше уровня докризисного периода (менее 7,5% в I кв. 2008 г.). В ЕС в целом уровень безработицы составил 9,9% в декабре 2014 г. по сравнению с 10,0% в ноябре 2014 г. и с 10,6% в декабре 2013 г. По оценкам Eurostat в декабре 2014 г. безработными были 24,1 млн чел. в ЕС, из которых 18,1 млн чел. – в зоне евро. Относительно декабря 2013 г. уровень безработицы снизился на 1,7 млн чел. в ЕС и на 0,7 млн чел. в зоне евро [15].

В комплексе все эти данные свидетельствуют о том, что наблюдаемые в последнее время положительные тенденции в экономике ЕС нельзя рассматривать как окончательное и полное решение проблем рецессии. Восстановление экономики остаётся вялым (по итогам 2014 г. рост ВВП составил 1,42% в ЕС и 0,83% в зоне евро [60]), в том числе из-за проблем с высоким уровнем безработицы, которую не удаётся сократить до значений докризисного периода, проблем

с дефляцией, ростом суверенных долгов и вялым восстановлением кредитования реального сектора экономики. Банковская система еврозоны продолжает испытывать проблемы, капитализация многих банков остаётся недостаточной и для их финансового оздоровления требуются дальнейшие интеграционные меры. Вместе с тем институциональные особенности стран-членов еврозоны препятствуют решительным шагам в направлении продвижения Банковского союза, призванного усилить пруденциальные требования к банкам, улучшить защиту вкладчиков и правила управления банкротствами [18]. Например, на саммите ЕС в мае 2013 г. было решено, что ЕЦБ получает контроль над 200 крупнейшими банками еврозоны, в то время как начальным предложением Европейской комиссии было уполномочить ЕЦБ контролировать все банки этой зоны [59].

Многие экономисты связывают надежды на выход из долгового кризиса с улучшениями в экономике Германии, которая является ведущей среди стран еврозоны и продемонстрировала относительно высокий рост в 2014 г. (1,6% по сравнению с 2013 г. [8], что даже больше, чем предсказывали эксперты). Однако, во-первых, в целом долгосрочное влияние ФРГ на экономический рост в других государствах Европы не следует переоценивать. Тем более, что по оценкам специалистов Германия сама быстро реагирует на экономические шоки и таким образом передаёт негативные импульсы другим странам еврозоны [52]. И, во-вторых, нынешнее её стратегическое положение также не является блестящим. Например, ещё недавно, в октябре 2014 г., индекс деловой активности Ifo – один из важнейших индикаторов экономики ФРГ, основанный на ежемесячных опросах около 7000 фирм в промышленности, строительстве, оптовой и розничной торговле, – снизился шестой раз

подряд и оказался на самом низком уровне с декабря 2012 г. [7]. Ожидаемые в 2015 г. темпы роста экономики ФРГ (2,1% ВВП) [75], хотя и считаются относительно хорошими для еврозоны, но всё ещё существенно отстают от прогнозируемого среднемирового уровня (3,5%).

Поэтому драйверами позитивных перемен для стран Еврозоны скорее могут стать США и динамично растущие страны Азиатско-Тихоокеанского региона, которые являются важными торговыми партнёрами и потребителями европейской продукции. Но для этого следует приложить больше усилий по углублению трансграничной интеграции в глобальные цепочки создания стоимости. Как отмечают специалисты Institut der deutschen Wirtschaft (Köln): "The economic framework provided by the EU (and Member States) should enable more and more companies to become sufficiently attractive to join forces with the frontrunners"⁷ [42, с. 135].

Еврозона оказывает сильное влияние на экономики развивающихся стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы (Central, Eastern and South-eastern Europe, CESEE) – Чехии, Венгрии, Польши, Словакии, Словении, Эстонии, Латвии, Литвы, Албании, Боснии и Герцеговины, Болгарии, Хорватии, Македонии, Черногории, Румынии, Сербии, Беларуси, Молдовы, России, Украины, Турции. За последние 20 лет торговые связи между странами ЕС и CESEE укрепились. Экспорт стран Западной Европы в страны CESEE увеличился с 1% ВВП в 1995 г. до 3,25% в 2010 г. и сейчас превышает экспорт в страны Азии и западного полушария Земли [64, с. 26]. В свою очередь для стран CESEE Западная Ев-

⁷ "Экономические условия, предоставляемые ЕС (и государствами-членами), должны позволять все большему и большему числу компаний становиться достаточно привлекательными, чтобы объединить свои силы с лидерами".

ропа – крупнейший экспортный рынок, более важный, чем рынки самих стран CESEE. Финансовые секторы в обоих регионах также стали более интегрированными. Иностранные банки из Западной Европы контролируют в среднем более 60% активов банковской системы региона CESEE. Доля иностранного капитала в банках CESEE варьирует от 35% в России, Турции, Словении и Беларуси до более 80% в Боснии, Чехии, Хорватии, Эстонии, Румынии и Словакии [64, с. 27].

Согласно расчётам МВФ 1% изменения темпов экономического роста в Западной Европе вызывает примерно 1% их изменения в странах CESEE [67]. Поэтому с IV кв. 2013 г. вслед за тенденциями к восстановлению экономик в Западной Европе начался процесс оздоровления и в регионе CESEE. Впрочем, в ближайшие годы прогресс в этом направлении может быть незначительным. По оценкам специалистов Всемирного банка темпы экономического роста в странах Европы и Центральной Азии с эмерджентным типом экономики останутся низкими, в том числе в связи с кризисом в Украине и незавершённостью долгосрочных реформ. Ожидается, что рост ВВП региона по итогам 2015 г. составит только 2,1% [67].

С позиций Украины это свидетельствует о том, что, во-первых, экономическая ситуация в стране могла быть намного лучше, чем та, которая фактически наблюдается. И, во-вторых, что дальнейшее развитие событий в национальной экономике во многом зависит от того, насколько эффективным будет очередной раунд политики монетарного стимулирования в странах еврозоны.

Европейский долговой кризис и монетарное стимулирование экономик стран еврозоны в 2007-2014 гг.

Начиная с 2007 г., когда ипотечный кризис в США начала перерастать в гло-

бальный финансовый, можно выделить три основных периода, в рамках которых происходила адаптация денежно-кредитной политики ЕЦБ к меняющейся ситуации в экономике и финансовом секторе (табл. 1).

Сначала для борьбы с европейским долговым кризисом в ЕС был создан временный механизм в виде Европейского фонда финансовой стабильности (European Financial Stability Facility, EFSF [25]). Решение о его организации было принято 27 странами-членами ЕС 9 мая 2010 г., а уже в январе 2011 г. EFSF эмитировал пятилетних облигаций на сумму €5 млрд. Это позволило ему привлечь €44,5, что стало рекордной суммой для рынка государственных облигаций в Европе [39].

В конце 2011 г. была достигнута договорённость о замене EFSF постоянным фондом – Европейским механизмом стабильности (European Stability Mechanism, ESM), который является важным компонентом комплексной стратегии ЕС по обеспечению финансового благополучия в еврозоне [29]. ESM начал свою деятельность 8 октября 2012 г. Как и его предшественник, он предоставляет помощь государствам, которые испытывают трудности с финансированием расходов.

31 января 2011 г. Саммит ЕС одобрил "Договор о стабильности, координации и управлении в экономическом и валютном союзе" ("Treaty on Stability, Coordination and Governance In the Economic and Monetary Union" [35]), ключевым принципом которого стало ужесточение требований к сбалансированности бюджетов стран-участниц. В частности, был ограничен структурный дефицит бюджетов уровнем 0,5% ВВП по рыночным ценам вместо прежних 3% (п. "b" ст. 3), а отношение государственного долга к ВВП, согласно требованиям договора, должно приближаться к 60% ВВП.

Мероприятия антикризисной политики в Еврозоне в 2007-2010 гг.

Этап	Характеристика	Мероприятия
Адаптация операционного механизма денежно-кредитной политики ЕЦБ в кризисной ситуации (2007-2008 гг.)	Системный финансовый кризис, высокая инфляция, обусловленная ростом цен на энергоносители, низкая деловая активность	Стабилизация денежного рынка путём предоставления дополнительной ликвидности банковскому сектору. Изменение подхода к распределению ликвидности с помощью основных операций рефинансирования (MRO). Проведение дополнительных долгосрочных операций по рефинансированию со сроком погашения три и шесть месяцев
Переход к нестандартным методам регулирования (2008-2009 гг.)	Резкое снижение экономических прогнозов, обвальное падение рынков, лавинообразный поток списаний активов с балансов банков, острейший кризис доверия в банковском секторе	Политика "дешёвых денег", направленная на стимулирование кредитования, агрессивное снижение процентных ставок, реализация нестандартных программ, продолжение политики стимулирования деловой активности. Предоставление банковскому сектору неограниченного объёма ликвидности. Расширение списка активов, принимаемых в качестве обеспечения
Поиск стратегий выхода из программ стимулирования (2009-2010 гг.)	Рост безработицы, сокращение объёмов кредитования, сохранение дефляционных рисков, рост фондовых и товарных рынков	Предоставление дополнительных объёмов ликвидности с целью стабилизации краткосрочных ставок межбанковского рынка и их сближения с официальной ставкой

Составлено по источнику [79].

Со стороны ЕЦБ антикризисная стратегия предусматривала реализацию комплекса мер интервенционистского характера. В частности, в 2011 г. ЕЦБ возобновил действие программы "Securities Markets Programme" (SMP), запущенную ещё в 2010 г. в ответ на массовый сброс инвесторами греческих государственных бумаг. Она была предназначена для проведения интервенций на рынках гособлигаций и снижения тем самым доходности по европейским государственным бумагам [80].

В 2012 г. Европейское банковское управление (European Banking Authority,

ЕВА) – независимый орган ЕС, призванный обеспечивать эффективное и последовательное пруденциальное регулирование и надзор в рамках всего европейского банковского сектора [12] – разработало план рекапитализации банков и избавления их от "плохих" кредитов и других проблемных активов. Европейским банкам в рамках этого плана предполагалось выделить €106,5 млрд. По данным ЕВА банкам Греции требовалось €30 млрд, Испании – 26,2, Италии – 14,8 млрд. В конце января 2012 г. 31 европейский банк представил план пополнения капитала на сумму €115 млрд, среди ко-

торых Commerzbank (второй по активам в Германии) и Monte dei Paschi di Siena (третий в Италии). Источники рекапитализации – продажа активов, в том числе пакетов в других финансовых организациях, займы у инвесторов или налогоплательщиков [80].

В сентябре 2012 г. ЕЦБ запустил программу прямых монетарных операций (Outright Monetary Transactions, ОМТ), которая предусматривала потенциально неограниченную покупку облигаций стран Евросоюза, сильнее всего пострадавших от мирового финансового кризиса. По оценке М. Драги – председателя ЕЦБ с ноября 2011 г., – эта программа сыграла ключевую роль в стабилизации финансовых рынков, на фоне которой выиграли практически все экономические агенты, включая корпорации, банки и сектор недвижимости [81].

После утверждения этой программы, направленной на снятие "необоснованных ожиданий распада еврозоны", заметно снизились доходности долгосрочных гособлигаций Испании, Италии, Ирландии и Португалии, многие банки вновь получили доступ к полноценному фондированию, прекратился отток депозитов. Кроме того, программа ОМТ позволила уменьшить степень фрагментации европейских финансовых рынков, характеризующуюся сильным разбросом размеров процентных ставок по ссудам, предлагаемым правительствам и частным компаниям [53].

На фоне слабости экономики еврозоны, низкой инфляции (значительно ниже целевого уровня) и депрессивного состояния кредитных процессов ЕЦБ весной 2013 г. принял такие основные решения в сфере монетарного регулирования [21; 54]:

снижение ставки рефинансирования (refinancing rate, RR) с 0,75 до 0,5%;

снижение ставки по кредитам ЕЦБ (marginal lending facility, MLF) с 1,5 до 1,0%;

сохранение депозитной ставки ЕЦБ (deposit rate, DR) неизменной на уровне 0,0%;

сохранение сверхмягкой политики до июля 2014 г.;

продолжение неограниченных по объёму операций MRO (main refinancing operations) и 3-месячных LTRO (long term refinancing operation) до конца IV кв. 2014 г.;

начало переговоров с европейскими институтами по вопросам функционирования рынка активов, доходы от которых обеспечиваются платежами по кредитам нефинансовых организаций (asset-backed securities, ABS).

Впоследствии центробанк ещё неоднократно снижал ключевые процентные ставки. В частности, ставка рефинансирования начиная с 11 июня 2014 г. была понижена до 0,15%. В том же месяце ЕЦБ объявил о дополнительных мерах смягчения денежно-кредитной политики ради борьбы с угрозами дефляции и торможения экономики – запуске новых программ целевого долгосрочного кредитования банков (targeted longer-term refinancing operations, TLTROs [6]) под фиксированную ставку 0,15% на сумму на €400 млрд за 4 года и о скупке "простых и прозрачных" ценных бумаг, обеспеченных активами (ABS) [57].

В сентябре 2014 г. ставка рефинансирования была понижена в очередной раз – теперь уже до 0,05%.

Несколько позже, в октябре 2014 г., ЕЦБ принял решение оставить неизменной основную процентную ставку в размере 0,05%. В ходе состоявшейся пресс-конференции М. Драги заявил о том, что Совет управляющих принял решение по ключевым параметрам программ количе-

ственного смягчения, которые будут продолжаться в течение примерно двух лет и могут оказать сильное влияние на баланс ЕЦБ [80].

Новые меры центробанка нацелены на поддержку отдельных сегментов рынка, играющих ключевую роль в финансировании экономики, улучшение функционирования монетарного механизма, упрощение доступа к кредитным ресурсам для большей части экономики, смягчение денежно-кредитной политики и повышение эффективности управления ключевыми процентными ставками. Кроме сферы денежно-кредитного регулирования применение этих мер также призвано способствовать улучшению долгосрочных инфляционных ожиданий, имеющих важное значение для поддержания целевых темпов инфляции (ниже 2,0%, но близко к этому уровню).

Когда в декабре 2014 г. инфляция в еврозоне стала отрицательной, ЕЦБ принял решение об использовании монетарного инструмента, который ранее помог снять многие финансовые проблемы в США, а именно начать выкупать долги европейских стран на вторичном рынке (у банков). М. Драги 22 января 2015 г. объявил, что Центробанк запускает программу количественного смягчения, предусматривающую выкуп государственных ценных бумаг на €60 млрд ежемесячно. Программа будет действовать до сентября 2016 г., а общий объем ликвидности, который поступит в европейскую экономику, составит €1,1 трлн [82].

Действия ЕЦБ по поддержке финансовых рынков, предпринятые в последние годы, уже приносят свои плоды для реальной экономики, хотя восстановление всё ещё остаётся слабым и неустойчивым [41], а среди его главных рисков остаются высокая безработица и дефляция, которые мешают внутреннему

потреблению стать надёжным драйвером хозяйственного восстановления.

Оглядываясь назад, можно прийти к выводу, что в последние годы ЕЦБ действовал в целом довольно успешно, активно реагируя на кризис. Очевидно, что в случае необходимости он будет и в дальнейшем предпринимать шаги, направленные на поддержание стабильности ЕМУ. Тем не менее очевидно, что программы монетарного стимулирования ЕЦБ имеют свои пределы и не могут служить универсальными инструментами решения всех проблем, связанных с долговым кризисом в зоне евро. В частности, ЕЦБ не может непосредственно предоставлять капитал предприятиям или влиять на решения банков по оценке кредитоспособности индивидуальных заёмщиков. Монетарная политика ЕЦБ не в состоянии также самостоятельно "нарисовать" реальный экономический рост в условиях, когда конкурентоспособность предприятий снижается и экономика стагнирует [53].

Определяя перспективы дальнейших действий ЕЦБ по преодолению кризисных явлений в зоне евро, М. Драги отметил важность комплексного подхода и координации монетарной и фискальной политик: "Monetary policy is focused on maintaining price stability over the medium term and its accommodative stance contributes to supporting economic activity. However, in order to strengthen investment activity, job creation and potential growth, other policy areas need to contribute decisively. In particular, the legislation and implementation of structural reforms clearly need to gain momentum in several countries. This applies to product and labour markets as well as to actions to improve the business environment for firms. As regards fiscal policies, euro area countries should not unravel the progress already made and

should proceed in line with the rules of the Stability and Growth Pact. ... The Pact should remain the anchor for confidence in sustainable public finances, and the existing flexibility within the rules should allow governments to address the budgetary costs of major structural reforms, to support demand and to achieve a more growth-friendly composition of fiscal policies. A full and consistent implementation of the euro area's existing fiscal and macroeconomic surveillance framework is key to bringing down high public debt ratios, to raising potential growth and to increasing the euro area's resilience to shocks" ⁸ [11].

Очевидно, что именно такой комплексный подход имеет большие шансы для достижения поставленных целей.

⁸ "Денежно-кредитная политика ориентирована на поддержку ценовой стабильности в среднесрочной перспективе, а её стимулирующая направленность способствует сохранению деловой активности. Однако, для усиления инвестиционной деятельности, процессов создания рабочих мест и потенциала роста решающий вклад должны внести другие сферы экономической политики. В частности, в ряде стран явно нужно набирать темпы в части законодательного обеспечения и реализации программ структурных реформ. Это касается рынков товаров и труда, а также мероприятий по улучшению бизнес-среды для предприятий. Что же касается фискальной политики, странам зоны евро не следует отступать от уже достигнутого прогресса и они должны действовать в соответствии с правилами Пакта о стабильности и росте. ... Пакт должен оставаться якорем, который даёт уверенность в устойчивости государственных финансов, а имеющаяся гибкость в рамках правил должна давать возможность правительствам направлять бюджетные расходы на главные структурные реформы, чтобы поддержать спрос и обеспечить более благоприятную для роста структуру бюджетной политики. Полная и последовательная реализация действующей в Еврозоне системы финансового и макроэкономического надзора является ключом к снижению высокого уровня государственного долга, наращивание потенциала роста и повышения устойчивости зоны евро к шокам".

Эффективность действия монетарного механизма стран еврозоны

а) Динамика процентных ставок

В течение рассматриваемого периода (2007-2014 гг.) ключевые процентные ставки ЕЦБ демонстрировали устойчивые тенденции к снижению (табл. 2), что в свою очередь отразилось на ставках по депозитам и доступности кредитов – как потребительских, так и деловых (рис. 4).

Такая ситуация свидетельствует о последовательных действиях монетарных властей ЕМУ по содействию (в пределах возможного) конкурентоспособности европейских товаропроизводителей и скорейшему восстановлению экономики после кризиса методами процентной политики. Основными мотивами таких действий стали укрепление евро и дефляционные риски, поскольку рост потребительских цен в еврозоне много месяцев подряд оставался ниже целевых 2%.

В этой связи следует отметить, что в зоне евро банковское финансирование (bank-based financing) имеет большее значение, чем рыночное финансирование (market-based financing), которое традиционно преобладает, например в США. Неудивительно, что это сказывается на процентной политике ЕЦБ. Дело в том, что количественное смягчение (quantitative easing, QE), использованное ФРС США, в определённых аспектах отличается от кредитного смягчения (credit easing, CE), в большей степени практикуемого ЕЦБ.

В частности, "... quantitative easing has traditionally focused on buying longer-term government bonds from banks. The idea is twofold: first, sovereign yields serve as a benchmark for pricing riskier privately issued securities. When long-term government bonds are purchased, the yields on privately issued securities are expected to decline in parallel with those on government bonds. Second, if long-term interest rates were to fall, this would stimulate longer-term

Ключевые годовые процентные ставки ЕЦБ, % [20]

Год	Начало действия	Депозитная ставка **	Главные операции по рефинансированию *		Предельная кредитная ставка ***
			Тендеры с фиксированной ставкой	Тендеры с плавающей ставкой	
			фиксированная ставка	минимальная ставка предложения	
2014	10 Sep.	-0,20	0,05	–	0,30
	11 Jun.	-0,10	0,15	–	0,40
2013	13 Nov.	0,00	0,25	–	0,75
	8 May	0,00	0,50	–	1,00
2012	11 Jul.	0,00	0,75	–	1,50
2011	14 Dec.	0,25	1,00	–	1,75
	9 Nov.	0,50	1,25	–	2,00
	13 Jul.	0,75	1,50	–	2,25
2009	13 Apr.	0,50	1,25	–	2,00
	13 May	0,25	1,00	–	1,75
	8 Apr.	0,25	1,25	–	2,25
	11 May	0,50	1,50	–	2,50
2008	21 Jan.	1,00	2,00	–	3,00
	10 Dec.	2,00	2,50	–	3,00
	12 Nov.	2,75	3,25	–	3,75
	15 Oct.	3,25	3,75	–	4,25
	9 Oct.	3,25	–	–	4,25
2007	8 Oct.	2,75	–	–	4,75
	9 Jul.	3,25	–	4,25	5,25
	13 Jun.	3,00	–	4,00	5,00

* Основная ставка рефинансирования (Main Refinancing Rate, MRR) – это предельная ставка кредитования, которая является эквивалентом ставки по федеральным фондам США. По этой ставке банки с депозитами в ЕЦБ должны торговать ими друг с другом, и как таковая она определяет стоимость самых дешёвых денег в Еврозоне [40].

** Депозитная ставка ЕЦБ (Deposit Rate, DR) – это ставка, которая выплачивается ЕЦБ по депозитам овернайт, размещённым банками еврозоны. Обычно эта опция не является предпочтительной из-за очень низкого процента (в настоящее время на 25 б. п. ниже основной ставки рефинансирования) [40].

*** Предельная кредитная ставка ЕЦБ (Marginal Lending Rate, MRL) – это эквивалент дисконтного окна ФРС США. Данный инструмент действует как крайнее средство для финансовых учреждений, которые не в состоянии получить финансирование на внутреннем рынке. Запрашивая дополнительные фонды от ЕЦБ, учреждения соглашаются выплатить более высокую процентную ставку, чем на межбанковском рынке, но зато решают свои проблемы с ликвидностью. Предельный уровень MRL обычно поддерживается на 100 б. п. выше главной ставки рефинансирования ЕЦБ, хотя ЕЦБ может изменить MRL в ответ на колебания рынка по своему усмотрению. В настоящее время дополнительные издержки по займу от ЕЦБ, вместо межбанковского рынка, составляют 25 б. п. [40].

Составлено по источнику [90].

Рис. 4. Годовые процентные ставки монетарных финансовых институтов по кредитам, номинированным в евро

investments and hence aggregate demand, thereby supporting price stability⁹ [58, с. 4].

Что касается кредитного смягчения, то это "... a policy that directly addresses liquidity shortages and spreads in certain (wholesale) market segments through the

⁹ "... количественное смягчение традиционно сфокусировано на покупках долгосрочных государственных облигаций у банков. Идея имеет два аспекта: во-первых, доходности суверенных облигаций служат в качестве ориентира при ценообразовании на частным образом эмитированные рискованные ценные бумаги. Когда приобретаются долгосрочные государственные облигации, ожидается снижение доходов по эмитированным частниками ценным бумагам параллельно с доходностью государственных облигаций. Во-вторых, если долгосрочные процентные ставки снижаются, это стимулирует долгосрочные инвестиции и, следовательно, совокупный спрос, поддерживая таким образом ценовую стабильность".

purchase of commercial paper, corporate bonds and asset-backed securities. The effectiveness of measures which are aimed at wholesale financial markets depends on their importance in the financing of households and firms, which varies considerably from country to country. (It is notably lower in the euro area than in the US, for example)"¹⁰ [58, с. 7].

¹⁰ .. политика, которая непосредственно обращена на дефициты ликвидности и распространяется на определённые (оптовые) сегменты рынка через покупки коммерческих бумаг, корпоративных облигаций и ценных бумаг, обеспеченных активами. Эффективность мер, нацеленных на оптовые финансовые рынки, зависит от их значения для финансирования домашних хозяйств и предприятий, которое значительно варьирует от страны к стране. (В еврозоне оно заметно меньше, чем, например, в США)".

Очевидно, что и количественное, и кредитное смягчение означают расширение баланса центрального банка и денежную экспансию. Но при этом, исходя из институциональной специфики, например, ФРС и Банк Англии предпочитают политику количественного смягчения. А в зоне евро, где велика роль банковского кредитования, ЕЦБ обычно делает акцент на операциях рефинансирования. Масштабы его нестандартных программ выкупа облигаций были существенно меньше по объёму, чем аналогичные программы ФРС и Банка Англии, но могли быть реализованы при любом уровне процентных ставок [71, с. 194]. Хотя, как уже отмечалось, в январе 2015 г. ЕЦБ также запустил программу количественного смягчения.

Депозитная ставка, под которую ЕЦБ привлекает избыточную ликвидность (избыточные резервы) коммерческих банков в конце каждого рабочего дня, в июле 2012 г. была снижена до 0,0% (см. табл. 2.). В обычных условиях ставка рефинансирования (MRR) выступает индикатором для ставки овернайт, под которую банки занимают деньги на межбанковском рынке (MRL), а минимальную планку для ставки овернайт определяет уровень депозитной ставки. Но в посткризисной ситуации на банковском рынке зоны евро, где под тяжестью объёма избыточных резервов, которые составляли на своём пике в марте 2012 г. почти €800 млрд, ставки овернайт приблизились к депозитной ставке [88]. Таким образом, снижение ставки рефинансирования почти не оказывало влияния на ставку овернайт. Поэтому, в связи с необходимостью поддержания спроса через дальнейшее смягчение политики на денежном рынке еврозоны, встал вопрос о целесообразности снижении депозитной ставки до отрицательного значения.

Введение отрицательной депозитной ставки неоднократно обсуждалось на заседаниях ЕЦБ, но регулятор не сразу решился на её введение [87]. Причина – значительные риски, включая негативное влияние на прибыльность европейских банков. Кроме того, есть сомнения в том, что только благодаря отрицательной депозитной ставке банки начнут активнее кредитовать реальный сектор экономики. Хотя очевидно, что отрицательная ставка по сути представляет собой санкцию за отказ от инвестиций в реальный сектор экономики (поскольку в момент возврата денег со счетов банки получают меньше, чем положили на депозит). Поэтому в принципе она может способствовать хозяйственному оживлению.

В конечном счёте в июне 2014 г. председатель ЕЦБ М. Драги объявил, что в целях противодействия дефляционным ожиданиям ставки по депозитам уменьшаются от нуля до -0,10%. Тем самым ЕЦБ стал первым в мире из главных центральных банков, который начал использовать негативную ставку [3]. Позднее (в сентябре 2014 г.) ставка была понижена до -0,20%.

К концу 2014 г. в целом ситуация с уровнем процентных ставок и стоимостью кредитных ресурсов в зоне валютного союза заметно изменилась. Так, уровень доходности по облигациям, эмитированным EFSF, упал за два года более чем в 7 раз – с 2,4% летом 2012 г. до 0,27% по итогам августа 2014 г., ставка по заимствованиям на европейском рынке межбанковского кредитования опустилась с 0,33% в апреле 2014 г. до 0,2% в августе [53]. В ноябре 2014 г. индикатор стоимости займов по новым кредитам нефинансовым корпорациям уменьшился на 9 б. п. по сравнению с предыдущим месяцем до 2,49%. Это было седьмым уменьшением подряд с мая 2014 г. Стоимость займов по новым кредитам домаш-

ним хозяйствам для покупки недвижимости уменьшилась на 6 б. п., до 2,55%. Это было десятым уменьшением подряд с февраля 2014 г. Наконец, в том же самом месяце уменьшилась процентная ставка по депозитам корпораций и домашних хозяйств. Для процентов по депозитам домашних хозяйств это было десятым уменьшением подряд с февраля 2014 г. [23].

Все это в комплексе позволяет снижать издержки заимствований для стран-членов и корпоративных клиентов в еврозоне и в комплексе с мерами по стимулированию инвестиций в рискованные активы и ослаблением курса евро создаёт дополнительные стимулы для оживления европейской экономики.

б) Восстановление процессов кредитования

Предпринятые монетарными властями еврозоны шаги по преодолению последствий долгового кризиса и стимулированию хозяйственного развития не привели к существенному улучшению кредитного обеспечения нефинансовых корпораций и домохозяйств. Его не самое лучшее состояние, в свою очередь, негативно сказывается на экономике европейского региона в целом, особенно с учётом того обстоятельства, что 90% долгового финансирования в зоне евро приходится именно на банковские ссуды. Поэтому данная проблема находится в фокусе монетарной политики ЕЦБ, направленной на создание благоприятных условий для возобновления кредитования.

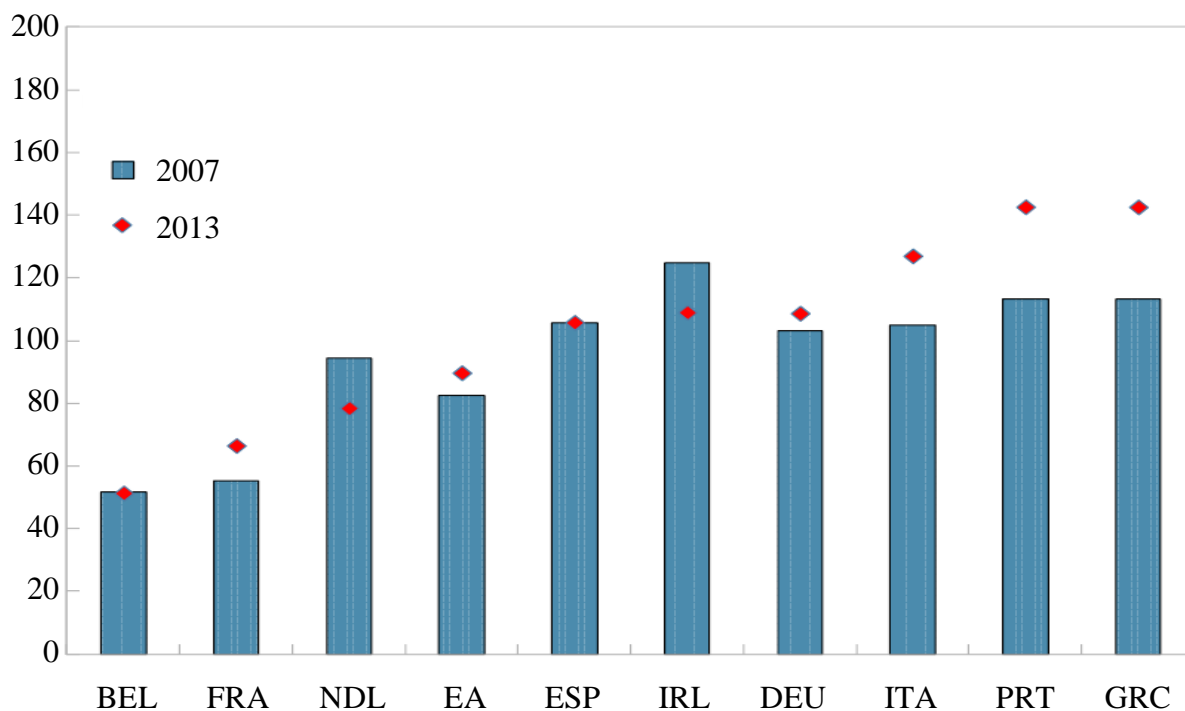
Как отмечают специалисты МВФ: "Corporate debt-to-equity ratios remain elevated in some stressed countries, and the deleveraging process is still at an early stage. As companies repair their balance sheets and reduce debt, this feeds back into the banking sector through low demand for credit and higher NPLs. As a result of both

corporate and banking sector deleveraging, the credit to the private sector continues to shrink" ¹¹ [44] (рис. 5-7).

Как следует из рисунков в течение 2012-2013 гг. имело место сокращение объёмов кредитования нефинансовых корпораций и сферы потребления. Банки еврозоны продолжали постепенно ужесточать кредитные стандарты и ожидали дальнейшего стабильного усиления их жёсткости [33]. При этом уровень просроченной задолженности в банковской системе еврозоны поднялся вместе с уровнем безработицы. А пока балансы банков (особенно периферийных стран) перегружены плохими кредитами, маловероятно, что они смогут начать активное кредитование реального сектора экономики [56].

Разумеется, инвестиции в еврозоне могут быть восстановлены и без увеличения объёмов кредитования, однако такие "бескредитные" ("creditless") способы выхода из рецессии связаны, как правило, с относительно низким уровнем инвестиций и медленными темпами роста ВВП. Анализ свидетельствует, что на практике только один из пяти случаев восстановлений после рецессии был "бескредитным". В свою очередь, затянувшееся слабое восстановление с низким уровнем инвестиций может иметь нежелательные долгосрочные последствия в виде снижения потенциального объёма производства, тормозящего ожидаемый экономический рост в будущем.

¹¹ "Корпоративные финансовые левериджи остаются повышенными в некоторых проблемных странах, и процесс сокращения доли заёмных средств все ещё находится на ранней стадии. Оздоровление балансов и снижение долгов компаний оказывает обратное влияние на банковский сектор через низкий спрос на кредиты и высокий удельный вес безвозвратных кредитов (Non-performing loans, NPLs). В результате снижения коэффициентов левериджа как корпоративного, так и банковского секторов, кредитование частного сектора продолжает сокращаться".

Составлено по источнику [44, с. 27].

Рис. 5. Финансовый леверидж (соотношение заемных и собственных средств) в нефинансовых корпорациях еврозоны (debt-to-equity ratio)

Составлено по источнику [90].

Рис. 6. Годовые темпы роста кредитов нефинансовым и финансовым корпорациям (кроме монетарных финансовых институтов, пенсионных и страховых фондов) в ЕС

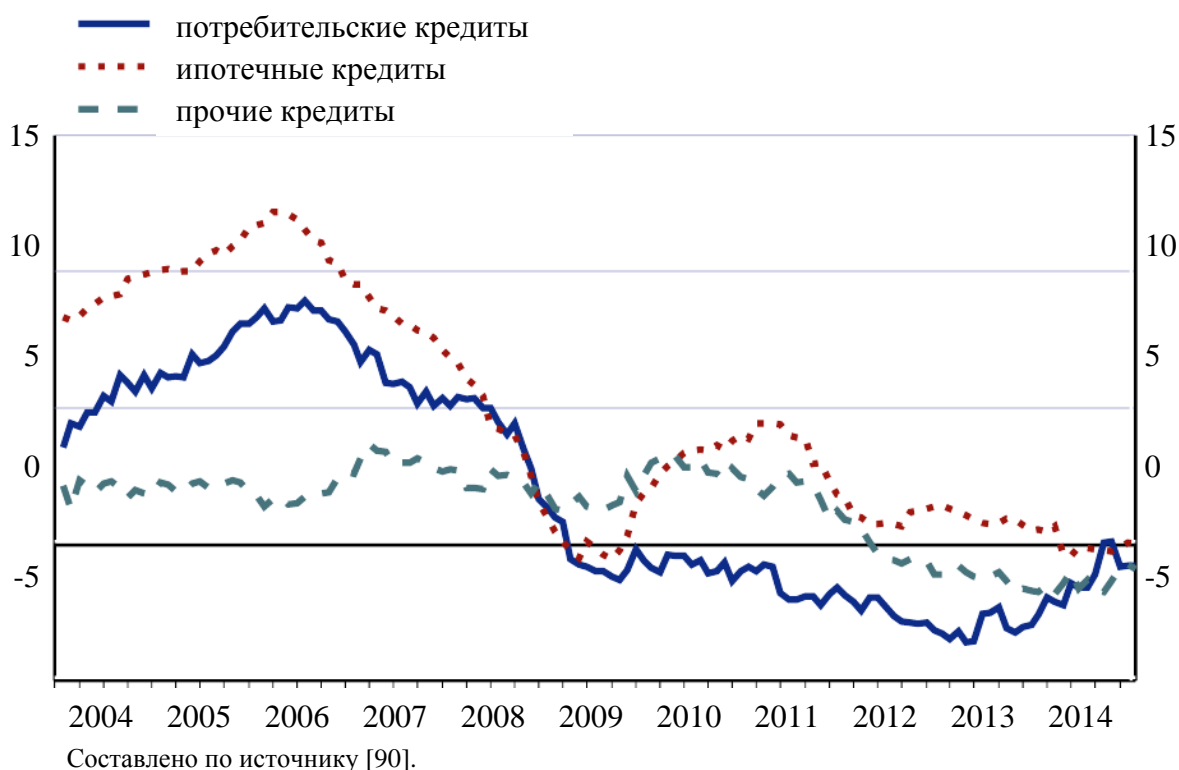

Рис. 7. Годовые темпы роста кредитов домохозяйствам в ЕС

В 2014 г. ситуация в анализируемой сфере деятельности несколько изменилась в лучшую сторону. Как отмечают специалисты ЕЦБ, во II кв. 2014 г., впервые с 2007 г., банки еврозоны отчитались о смягчении кредитных стандартов для предприятий. Этот процесс затронул также ипотечные и потребительские ссуды. В то же время отмечалось, что " ... it has to be kept in mind that the level of credit standards is still relatively tight" ¹² [32, с. 1].

Кредитные стандарты для всех категорий клиентов продолжали свой дрейф в сторону смягчения и в последующие отчётные периоды. Так, в IV кв. 2014 г. большинство банков еврозоны отчитались о смягчении стандартов по кредитам нефинансовым корпорациям и домашним хозяйствам, что соответствовало новым ожиданиям экономических субъектов [34, с. 1].

¹² " ... следует принимать во внимание, что уровень кредитоспособности все ещё относительно жёсткий".

Параллельно вырос нетто процент банков, сообщающих о повышении спроса клиентов на предоставляемые ими кредиты (определяется как разница между процентом банков, у которых спрос на кредиты растёт, и процентом банков, отчитывающихся о снижении спроса). В особенности это было характерным для кредитов нефинансовым корпорациям и потребительским, в то время как спрос на ипотечные кредиты стабилизировался на достигнутом уровне. При этом особо следует отметить, что впервые с середины 2011 г. существенно повысился спрос на кредитование инвестиций в основной капитал [34, с. 2].

Тем не менее в целом, в исторической перспективе, спрос на кредиты в зоне евро всё ещё остаётся слабым, особенно со стороны нефинансовых корпораций. И поскольку большинство компаний и домохозяйств сохраняют осторожность в политике расходов, особенно в услови-

ях дефляционных тенденций, и часто отказываются от использования заёмных средств, спрос не может сильно повыситься вдруг.

в) влияние на фондовый рынок
Динамика индексов EURO STOXX 50¹³

и STOXX Europe 600¹⁴ (рис. 8, 9) свидетельствует, что фондовые рынки Еврозоны постепенно восстанавливаются, хотя, как показано на рисунках, до предкризисных значений индексов ещё довольно далеко.

Составлено по источнику [62].

Рис. 8. Динамика индекса EURO STOXX 50

Наибольшая "просадка" этих рынков наблюдалась в 2009 г. и была связана в том числе с ростом процентных ставок по долгосрочным государственным облигациям Греции (рис. 10). Напряжение удалось уменьшить в связи с монетарными мерами по преодолению

долгового кризиса, в частности созданием EFCF в 2010 г., что способствовало росту курса акций в Европе [49], который с переменчивым успехом продолжается по настоящее время.

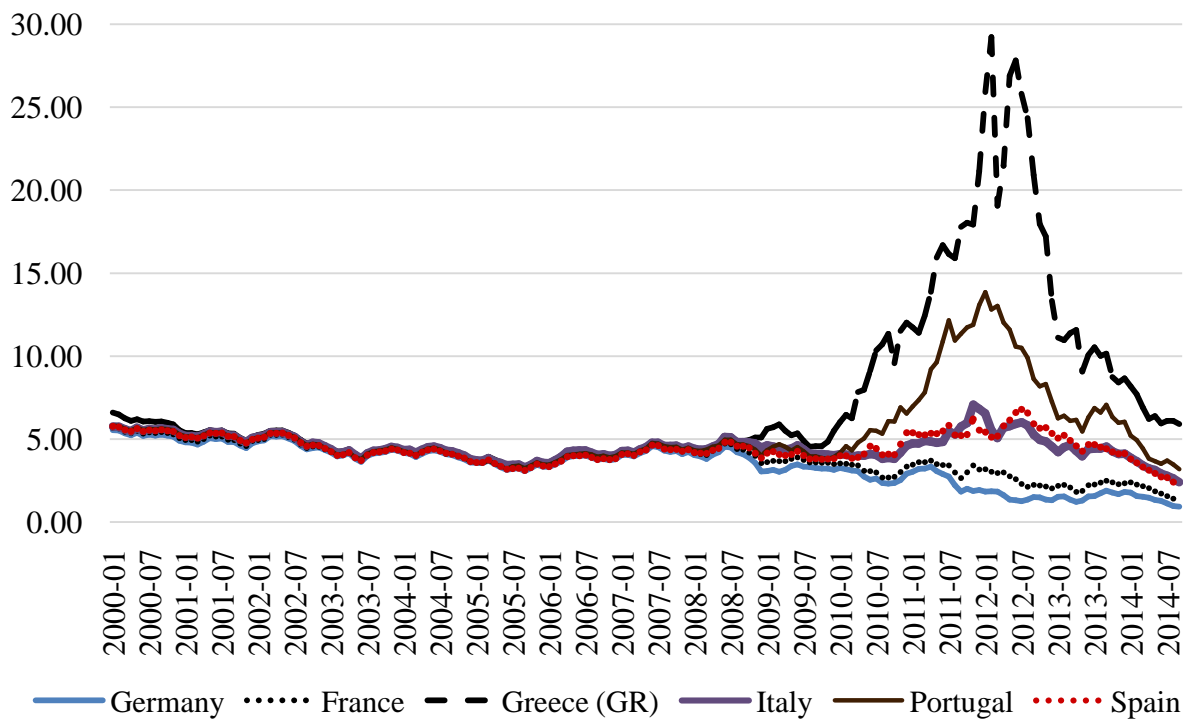
¹³ Euro Stoxx 50 представляет собой фондовый индекс акций еврозоны, разработанный STOXX Limited, принадлежащий Deutsche Börse Group и SIX Group. Он состоит из пятидесяти наиболее ликвидных акций компаний-лидеров из 12 стран Еврозоны: Австрии, Бельгии, Финляндии, Франции, Германии, Греции, Ирландии, Италии, Люксембурга, Нидерландов, Португалии и Испании [62].

¹⁴ Индекс STOXX Europe 600 является производным от STOXX Europe Total Market Index (ТМИ) и подмножеством индекса STOXX Global 1800. Индекс STOXX Europe 600 представляет компании большой, средней и малой капитализации из 18 стран Европейского региона: Австрии, Бельгии, Чешской Республики, Дании, Финляндии, Франции, Германии, Греции, Ирландии, Италии, Люксембурга, Нидерландов, Норвегии, Португалии, Испании, Швеции, Швейцарии и Соединённого Королевства [63].

Составлено по источнику [63].

Рис. 9. Динамика индекса STOXX Europe 600

Составлено по источнику [93].

Рис. 10. Динамика долгосрочных процентных ставок по государственным облигациям отдельных стран еврозоны (debt security issued, maturity – 10 years)

События кризисного периода свидетельствуют, что существуют веские основания для государственного регулирования секьюритизации рынков. Дело в том, что хорошо функционирующий фондовый рынок потенциально способен содействовать долгосрочной финансовой стабильности, но в отсутствие регуляторного вмешательства нет уверенности в том, что его возможности будут полностью задействованы. К тому же в периоды кризисов большой потенциал такого рынка в части нанесения ущерба финансовой стабильности слишком очевиден. Поэтому явно нежелательно, если финансовая система чрезмерно опирается на какой-то один источник (банки или биржи) или если рынок секьюритизации сформирован без соблюдения стандартов, способствующих его хорошему функционированию и, следовательно, большей стабильности [65, с. 6].

В настоящее время корпоративный сектор в Европе в значительной степени зависит от кредитов финансовых посредников, и только крупнейшие фирмы имеют возможность прямого доступа к рынкам капитала. Для преодоления негативных последствий такой финансовой фрагментации и поддержки трансграничных инвестиций важное значение может иметь государственная поддержка секьюритизации, направленная на обеспечение диверсификации источников финансирования не только для крупных, но и малых и средних предприятий (МСП).

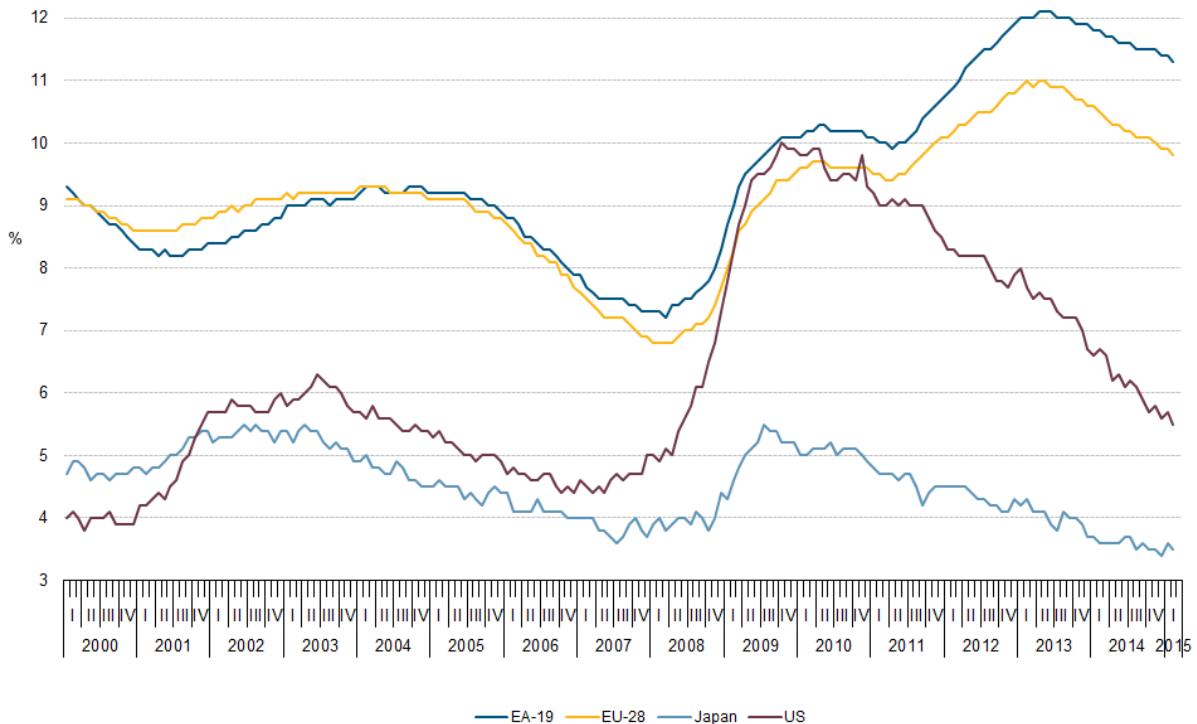
При этом, как отмечают специалисты МВФ, текущие инициативы ЕС, Европейского инвестиционного банка и Европейского инвестиционного фонда по улучшению секьюритизации МСП пока ещё слишком слабы и узко направлены, чтобы иметь широкое влияние. С целью успешного развития рынков секьюритизации для МСП следует принять комплекс мер по дифференциации режимов

регулирования для фондовых транзакций высокого и низкого качества, формированию партнёрской программы по переложению и уменьшению рисков, осуществлению структурных улучшений (в части законодательства о банкротстве, качестве и прозрачности залогового обеспечения и др.) [45, с. 17].

2) состояние рынка труда

Затяжной характер долгового и финансового кризисов в ЕС обусловил длительный рост безработицы в странах-членах (EA-19 и EU-28) с пиком в III кв. 2013 г. (рис. 11), которая, в отличие от таких развитых экономик, как США и Япония, ещё очень далека от своего докризисного уровня.

Такие негативные тенденции были связаны с общим длительным снижением платёжеспособного спроса населения, который ранее, в начале 2000-х годов, поддерживался во многом благодаря росту задолженностей домашних хозяйств, бизнес-структур и государства. Кризисные явления в монетарной сфере временно парализовали систему кредитования предприятий и домохозяйств и привели к резкому падению покупательной способности населения. Это, в свою очередь, негативно сказалось на экономике стран еврозоны, где потребительский бум начала 2000-х годов был в значительной степени инспирирован кредитной экспансией банков. Отсюда – падение деловой активности и самые высокие за последние 30 лет уровни безработицы. В отдельных странах Западной Европы, экономика которых хуже развита и потому в условиях глобализации менее конкурентоспособна, она приобрела массовый характер, например в Испании и Португалии, где значительный контингент рабочей силы составляют работники низкой квалификации.

Составлено по источнику [26].

Рис. 11. Уровень безработицы (с устранением сезонных колебаний) в странах ЕС (EA-19 и EU-28), США и Японии

Уровень безработицы в ЕС, как и уровень развития национальных экономик, существенно отличается. Так, в Италии количество безработных граждан в I п/г 2014 г. составило более 12%, во Франции – более 10%, в Германии – около 5% (≈4 млн чел.). Рекордсменом остаётся Греция – здесь стабильно не могут найти работу более 25% граждан.

При этом в Европе сложилась такая ситуация, когда одновременно с высокой безработицей в одних местах имеется большое количество вакансий в других местах (всего 4,5-5 млн рабочих мест). Например, в то время как в странах Южной Европы безработица среди молодёжи превышает 50%, в странах Северной Европы миллионы рабочих мест остаются незанятыми. Тысячи немецких работодателей ищут персонал, чтобы заполнить пустующие рабочие места, а тысячи тру-

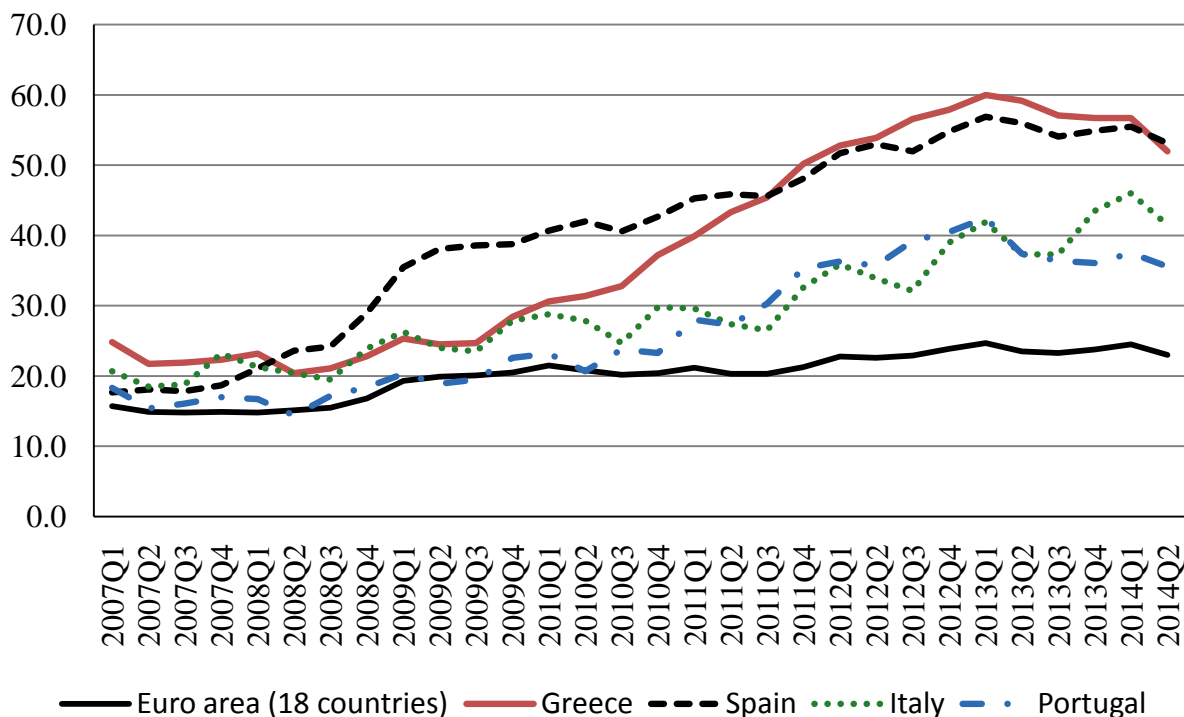
дящихся в Испании не могут найти себе работу [50]. Очевидная причина состоит в том, что рынок труда в ЕС остаётся фрагментированным и между государствами-членами существует значительная несбалансированность.

В последнее время (начиная с IV кв. 2013 г.), в том числе благодаря мерам монетарного стимулирования развития экономики, в сфере занятости наблюдались определённые положительные тенденции: если в III кв. 2013 г. общий уровень безработицы в EA-19 составлял 12,0%, то в I кв. 2014 г. – 11,7%, II кв. 2014 г. – 11,6%, III кв. 2014 г. – 11,5%. С целью дальнейшего её снижения в конце 2014 г. Европейский Парламент принял решение о выделении финансовой помощи (€35,5 млн) Греции, Италии, Польше и даже относительно благополучной Франции. В частности, речь идёт о более

чем 3,8 тыс. сотрудников, уволенных руководством французской авиакомпании Air France после обострения конкуренции со стороны авиаперевозчиков из стран Персидского залива и роста цен на топливо.

Тем не менее в целом нынешняя ситуация на рынке труда в странах Еврозоны продолжает оставаться напряжённой (по разным причинам и в разной степе-

ни). Средний уровень безработицы существенно превышает как значения 2010-2011 гг. (10-10,3%), так и отметки докризисных 2007-2008 гг. (7,5-8%). Заметно хуже дела в сфере занятости молодёжи – уровень безработицы среди граждан в возрасте до 25 лет в 2014 г. в Испании, например, составил более 55%, а в Греции – почти 60% (рис. 12).

Составлено по источнику [92].

Рис. 12. Поквартальная динамика безработицы среди молодёжи в странах еврозоны

В целом безработица среди молодёжи снизилась с 24% в октябре 2013 г. до 23,2% в 2014 г., однако нынешнее значение этого показателя по-прежнему значительно выше уровня 2010-2011 гг. (20-21%) и тем более значений конца 2007 г. (15-16%).

Обычная политика Евросоюза в сфере занятости молодёжи предусматривает выделения дополнительных сумм финансирования под создание новых рабочих мест. При этом деньги в первую

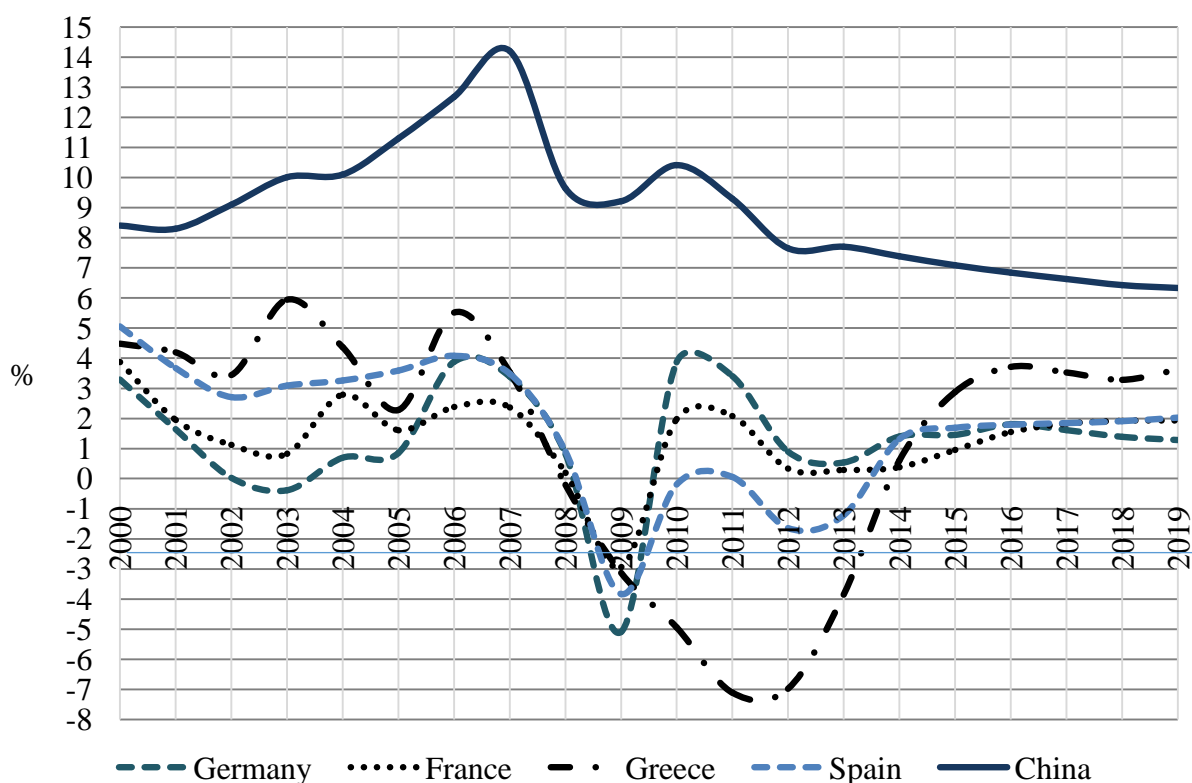
очередь стараются направлять в производственную сферу, для того чтобы заинтересовать руководителей предприятий в приёме на работу молодых людей и снять напряжённость среди этой наиболее ущемлённой части населения [50]. Однако, как отмечают специалисты МВФ, универсальных рецептов успешного решения вопросов в указанной сфере не существует. Проблемы безработицы среди молодёжи в ЕС многогранны и разнообразны, и соответственно меры необхо-

димо подбирать индивидуально, с учётом конкретных обстоятельств, определяющих уровень безработицы в той или иной стране [44].

В контексте рассматриваемых проблем важно отметить, что главной предпосылкой их решения является обеспечение устойчивого экономического роста, поскольку молодёжная безработица высокочувствительна к фазам экономического цикла. В этой связи монетарные меры поддержания экономического роста приобретают особое значение.

д) *стимулирование экономического роста*

Комплексные меры по преодолению долгового кризиса и обеспечению финансовой стабилизации – как со стороны ЕЦБ посредством стимулирования спроса и уменьшения степени финансовой фрагментации, так и со стороны национальных правительств посредством улучшения суверенных и банковских балансов – в конечном итоге привели к постепенному восстановлению экономики еврозоны, которое, по-видимому, продолжится и в ближайшие годы (рис. 13).

Составлено по источнику [91].

Рис. 13. Динамика ВВП еврозоны отдельных стран и Китая в сопоставимых ценах (constant prices, percent change)

Хотя, как это показано на рисунке, во-первых, это восстановление очень неустойчивое (гладкая линия развития прогнозируется специалистами МВФ только на будущее, что маловероятно и, по-видимому, связано со спецификой мате-

матического моделирования экономических процессов), и, во-вторых, темпы роста остаются весьма низкими по сравнению с геополитическими конкурентами (как, Китаем, ВВП которого ежегодно растёт темпами 7-10%, так и США, кото-

рые несколько лет подряд демонстрируют рост ВВП примерно по 2% в год).

Что касается последних тенденций в экономике, то импульс к росту, который экономика еврозоны получила в 2013 г., в 2014 г. несколько ослаб. На это, в частности, указывал Президент ЕЦБ М. Драги [85]. Хотя, по его оценкам, в 2015 г. появились лучшие возможности для более уверенного восстановления экономического роста: "The economic situation and the short-term outlook for the euro area are currently brighter than they have been for several years. Various factors are helping to boost confidence that the weak and uneven recovery experienced up to now will gain strength and breadth. The ECB has pursued its price stability mandate with determination so that inflation will return to a level below, but close to, 2% over the medium term. A strengthened financial sector, an accommodative macroeconomic policy setting, sound fiscal policies and a determination by euro area governments to pursue structural reforms should allow the euro area to embark on a sustainable growth path in a context of price stability" ¹⁵ [24].

Как уже отмечалось, именно в сфере контроля цен ситуация всё ещё остаётся не самой лучшей. В зоне евро гармонизированный индекс потребительских цен (Harmonised Index of Consumer Prices,

¹⁵ Экономическая ситуация и краткосрочная перспектива для еврозоны в настоящее время более обнадеживающие, чем они были в течение нескольких лет. Различные факторы помогают повысить уверенность в том, что слабое и неустойчивое восстановление, наблюдавшееся до сих пор, получит силу и широту. ЕЦБ следовал своему мандату поддержания ценовой стабильности, стремясь сделать так, чтобы инфляция вернулась к уровню меньше, но недалеко от 2% в среднесрочной перспективе. Усиленный финансовый сектор, аккомодативная среда макроэкономической политики, здоровая налоговая политика и намерение правительств еврозоны следовать курсу структурных реформ должны позволить еврозоне вступить на путь устойчивого роста в условиях ценовой стабильности".

НКСР) в I кв. 2015 г. находился в зоне отрицательных значений [19].

Для того чтобы вывести её на целевой уровень, требуются дальнейшие меры по усилению внутреннего спроса, который должен быть поддержан адекватными мерами в сфере монетарной политики. Многое зависит от того, насколько эффективными будут меры ЕЦБ по количественному смягчению. По крайней мере, похоже на то, что первая реакция экономики на них была положительной. Как отмечает Bloomberg Business (март 2015 г.): "The European Central Bank has completed its first month of large-scale asset purchases, and policy makers are already pointing to the positive effects. While risks to the economy remain on the downside even after the announcement of the 1.1 trillion-euro (\$1.2 trillion) program, ECB President Mario Draghi has presented better forecasts and said on March 16 that there's reason to «be optimistic about the outlook»" ¹⁶ [4].

В любом случае, помимо монетарных мер, ключевое значение для успешного подъёма экономики ЕС и преодоления нарастающего отставания от мировых лидеров экономического роста будет иметь ускоренное развитие реального сектора экономики, повышение инвестиционной активности хозяйствующих субъектов, создание новых высокотехнологичных рабочих мест, в том числе за счёт реализации новых возможностей, открывающихся в связи с пониженными ценами на энергоносители и глобальным экономическим восстановлением.

¹⁶ "Европейский Центральный банк завершил свой первый месяц крупномасштабных приобретений активов, и высокопоставленные должностные лица уже указывают на положительный эффект. Хотя в минусе остаются риски для экономики даже после объявления о программе закупок на сумму €1,1 трлн (\$1,2 трлн), Президент ЕЦБ Марио Драги представил лучшие прогнозы и заявил 16 марта, что есть основания для «оптимизма относительно перспектив»".

Выводы

1. Формирование зоны евро в 1999 г. стало важным событием глобального значения и масштаба, первой в мире попыткой создания и использования единой наднациональной валюты для ряда национальных экономик. Это был впечатляющий проект Западного мира, с которым были связаны большие надежды на поддержание дальнейшего суверенного (вне зоны доллара) и стабильного развития европейских стран, многим из которых действительно удалось достичь очень высоких социальных, экономических и экологических стандартов и они стали образцом для многих других менее развитых государств, в том числе Украины.

В настоящее время большинство стран ЕС (19 из 28) входят в зону евро, что позволяет использовать единый монетарный механизм регулирования экономического развития путём определения объёмов денежной эмиссии и уровня ключевой процентной ставки. Право на использование этого механизма принадлежит ЕЦБ, первойшей задачей которого является поддержание ценовой стабильности.

2. Однако достаточно быстро выяснилось, что объединение многих стран в единую валютную зону имеет не только положительные последствия, связанные с конвергенцией национальных экономик, снижением транзакционных расходов и единством монетарной политики (в частности, увеличение объёмов взаимной торговли товарами и услугами, повышение мобильности рабочей силы, рост потоков прямых инвестиций между странами зоны евро, и др.), но и отрицательными, обусловленными различными уровнями развития политических, экономических, монетарных и бюджетно-налоговых систем стран-членов, их институциональными особенностями и как следствие – финансовой фрагментацией EMU, когда отдельные физические и юридиче-

ские лица с одинаковым профилем, но работающие в разных странах (одни – в считающихся безопасными, другие – в тех, которые относятся к группе риска) получают различный доступ к финансовым ресурсам и на различных условиях. Отсюда – искривления базовых условий хозяйствования и проблемы с функционированием экономики еврозоны.

3. Особенно наглядно это проявилось во время европейского кризиса суверенных долгов – явления, инспирированного финансовым кризисом в США, но корни которого кроются в коренных свойствах самой еврозоны, в частности в относительно слабом уровне интеграции и социокультурной неоднородности стран-членов. Более того, монетарные власти сильнейших европейских экономик также несут свою долю ответственности за распространение этой опасной болезни из США в Европу, потому что они также активно занимались массовыми инвестициями в структурированные финансовые продукты.

4. Для преодоления последствий кризисных явлений как со стороны национальных правительств стран еврозоны, так и со стороны ЕЦБ были приняты меры по стимулированию деловой активности, оздоровлению суверенных и банковских балансов. В частности, ЕЦБ проводил политику снижения ставок рефинансирования по кредитам и депозитам, кредитного и количественного смягчения путём приобретения ЕЦБ коммерческих бумаг, корпоративных облигаций и ценных бумаг, обеспеченных активами, долгосрочных государственных обязательств у коммерческих банков и других частных предприятий. Ставки по депозитам впервые в новейшей истории главных центральных банков мира были снижены до отрицательных значений. В комплексе всё это позволило, хоть и не сразу, стабилизировать ситуацию и выйти на траекторию экономического роста, перспективы которого на ближайшие го-

ды оцениваются как умеренно оптимистичные [4].

Однако с точки зрения долгосрочной перспективы всё ещё не так просто и многие сложные проблемы остаются. Как отметила А. Меркель – лидер страны (ФРГ) с самой крупной в ЕС экономикой: "The crisis isn't overcome in a lasting way", а поэтому: "We have to pursue our efforts for sustainable growth, solid public finances and job creation resolutely"¹⁷ [46].

5. Такое положение дел обусловлено комплексом причин.

Во-первых, европейские страны, входящие в валютный союз, лишены возможности использования плавающих валютных курсов национальных валют для корректировки макроэкономических дисбалансов, а такие компенсационные механизмы, как эластичность национальных цен и заработных плат, мобильность рабочей силы и фискальные трансферты, не являются в нынешних условиях достаточно действенными и надёжными. Все это мешает оперативному решению проблем, возникающих у ряда стран зоны евро.

Во-вторых, использование единой монетарной политики по принципу "один размер подходит всем" без надлежащей привязки к другим направлениям экономической политики, прежде всего бюджетно-налоговой, в странах с большим разнообразием и уровнем развития политических, социальных, экономических и культурных структур связано с системными потерями благосостояния.

В-третьих, принципиальное значение имеет незавершённость институциональной структуры и фрагментарность механизмов управления в EMU. Например, хотя вопросы общеевропейского банковского надзора и бюджетных пра-

¹⁷ "Надёжно и уверенно кризис не преодолен", а поэтому: "Нам необходимо решительно продолжать усилия по обеспечению устойчивого роста, крепкого государственного бюджета и созданию рабочих мест".

вил активно обсуждались ещё во время подготовки EMU, они так и остались в компетенции национальных правительств, что со временем стало источником многих проблем, в частности нынешних споров между Францией и Германией по поводу соблюдения требований Маастрихтских соглашений о предельном дефицита бюджета, между центром и периферией ЕС относительно целей и методов экономической политики и др. Все это обуславливает необходимость дальнейшего продвижения европейских интеграционных процессов, теперь уже в направлении реализации концепции четырёх союзов ("4-Unions") – бюджетного, банковского, экономического и политического [51, с. 32].

6. В настоящее время ситуация в еврозоне характеризуется постепенным улучшением рациональных ожиданий экономических субъектов. Но экономическое восстановление всё ещё является недостаточным и неравномерным. Инфляция находится на слишком низком уровне (существенно меньше целевых 2%) и слишком долго, финансовые рынки по-прежнему остаются фрагментированными. Такое положение дел препятствует устойчивому восстановлению экономического равновесия и существенному прогрессу в сокращении долгов и безработицы.

Если же рассматривать ситуацию в глобальном контексте, то она, как минимум, не улучшается. Если ещё недавно Европа производила половину мирового продукта, то в последние годы её доля составляет менее 20%, а к середине XXI ст. может упасть до 7%, т. е. экономика Европы будет сопоставима по размерам с экономикой Африки [5, с. 2]. При этом совокупный внешний долг стран ЕС уже превышает даже показатели США, а поэтому возникают понятные сомнения в том, что его легко будет выплатить.

Серьёзные сомнения выражаются и в отношении будущего евро. Как отмечалось на страницах "Forbes" – одного из наиболее авторитетных и известных экономических печатных изданий в мире: "... каждый, кто смотрит на мир рационально, видит в совместной валюте исторический провал, который может привести к ещё более губительным последствиям для Европы и конкурентоспособности всего континента. Евро может спасти только одно – намного более обширная интеграция между странами еврозоны: общая финансовая политика, выпуск совместных облигаций, готовность переводить огромные отчисления из богатых стран в бедные или, если быть более точным, из Германии в остальные страны еврозоны.

Это возможный путь, но нежелательный для граждан, чьи интересы, кажется, фундаментально отличаются от интересов политиков. Он требует отказа от национальной независимости до уровня, который избиратели считают неприемлемым, и именно поэтому пойти по нему можно исключительно недемократическим способом" [39].

По-видимому, такие ожидания следует всё же расценивать как чрезмерно пессимистические, и в ЕС со временем удастся с помощью демократических процедур сократить до приемлемых размеров институциональную и финансовую фрагментации. Однако вряд ли это поможет переломить нынешние не самые благоприятные в глобальном отношении тенденции и вернуть прежнее значение Европы в мире. В этой связи разработка эффективного монетарного механизма стимулирования экономического развития Украины может быть названа в числе перспектив исследований по данной проблеме.

Литература

1. Barkbu B. Investment in the Euro Area: Why Has It Been Weak? [Электрон-

ный ресурс] / B. Barkbu, S. Pelin Berkmen, P. Lukyantsau, S. Saksonovs, H. Schoelermann // IMF Working Paper, European Department. – WP/15/32. – 2015. – 30 p. – Режим доступа: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2015/wp1532.pdf.

2. Eurozone inflation falls to lowest rate in three years [Электронный ресурс] // BBC News. – 2013 – Режим доступа: <http://www.bbc.com/news/business-24328356>.

3. Black S. Draghi Takes ECB Deposit Rate Negative in Historic Move [Электронный ресурс] // Bloomberg. – 2014. – Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/2014-06-05/draghi-takes-ecb-deposit-rate-negative-in-historic-move.html>.

4. Euro-Area Economy Set to Gather Pace as New Orders Fuel Hiring [Электронный ресурс] // Bloomberg.com. – 2015. – Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-07/euro-area-economy-set-to-gather-pace-as-new-orders-fuel-hiring>.

5. Bongiovanni F.M. The Decline and Fall of Europe / F.M. Bongiovanni. – London: Palgrave Macmillan, 2012. – 327 p.

6. Deutsche Bundesbank - Targeted longer-term refinancing operations (TLTROs) [Электронный ресурс] // Bundesbank.de. – 2014. – Режим доступа: http://www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Dossier/Tasks/targeted_longer_term_refinancing_operations.html

7. CESifo Group Munich – Ifo Business Climate Index Continues to Fall. [Электронный ресурс] // Cesifo-group.de. – 2014. – Режим доступа: <http://www.cesifo-group.de/ifoHome/facts/Survey-Results/Business-Climate/Geschaeftsklima-Archiv/2014/Geschaeftsklima-20141027.html>.

8. Germany GDP – Gross Domestic Product 2015 [Электронный ресурс] // Countryeconomy.com. – 2015. – Режим доступа: <http://countryeconomy.com/gdp/germany>.

9. Eurozone public debt surges [Электронный ресурс] // Deutsche Welle . –

2014. – Режим доступа: <http://www.dw.de/eurozone-public-debt-surges/a-17800011>.

10. Draghi M. Euro area economic situation and the foundations for growth. Presentation by President of the European Central Bank at the Euro Summit, Brussels, 14 March 2013 [Электронный ресурс] / М. Draghi. – 2013. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2013/html/sp130315.en.pdf?25cf880dcdaf228e746e3d5746fd2afc>.

11. Draghi M. ECB: Introductory statement to the press conference (with Q&A) [Электронный ресурс] / М. Draghi. – 2014. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/press/pressconf/2014/html/is141002.en.html>.

12. About us – European Banking Authority [Электронный ресурс] // Eba.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: <http://www.eba.europa.eu/about-us;jsessionid=DD01D9F6D2AD322D110A7B7E5B14248E>.

13. Economic and Monetary Union – European Commission [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/emu/index_en.htm.

14. Annual inflation down to -0.2% in the euro area [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6483802/2-16012015-AP-EN.pdf/b69dcfc9-4b9e-495a-b25b-84d93356b61a>.

15. Euro area unemployment rate at 11.4% [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6581668/3-30012015-AP-EN.pdf/9d4fbadd-d7ae-48f8-b071-672f3c4767dd>.

16. Eurostat – Tables, Graphs and Maps Interface (TGM) table. Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00115&language=en>.

17. Stability and Growth Pact – European Commission [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_en.htm.

18. Banking union – European Commission [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/finance/general-policy/banking-union/index_en.htm.

19. Ec.europa.eu (2015). Euro area annual inflation and its main components. Statistics Explained [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Euro_area_annual_inflation_and_its_main_components_\(%25\)_2015_March_2014_and_October_2014-March_2015-p_rev2.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Euro_area_annual_inflation_and_its_main_components_(%25)_2015_March_2014_and_October_2014-March_2015-p_rev2.png).

20. ECB: Key interest rates [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/stats/monetary/rates/html/index.en.html>

21. ECB: Monetary policy decisions. [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2013/html/pr130502.en.html>

22. ECB: Monetary Policy [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/html/index.en.html>.

23. Euro area bank interest rate statistics: November 2014. Press release 8 January 2015. [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <http://www.ecb.europa.eu/press/pdf/mfi/mir1501.pdf>.

24. ECB: Euro area economic outlook, the ECB's monetary policy and current policy challenges. Statement by Mario Draghi, President of the ECB, prepared for the thirty-first meeting of the International Monetary and Financial Committee, Washington DC, 17 April 2015 [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2015/html/sp150417.en.html>.

25. European Financial Stability Facility (EFSF) [Электронный ресурс] // Efsf.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: <http://www.efsf.europa.eu/about/index.htm>.
26. Unemployment rate, 2003-13 (%) YB15.png – Statistics Explained [Электронный ресурс] // Epp.eurostat.ec.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2003-13_\(%25\)_YB15.png](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2003-13_(%25)_YB15.png).
27. First population estimates [Электронный ресурс] // Epp.eurostat.ec.europa.eu. – 2014. – Режим доступа: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-10072014-BP/EN/3-10072014-BP-EN.PDF.
28. Erik J. Preface / E. Jones, A. Menon, S. Weatherill // The Oxford Handbook of the European Union. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 893 p.
29. European Stability Mechanism [Электронный ресурс] // Esm.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <http://www.esm.europa.eu/>.
30. Euro area government debt up to 92.2% of GDP [Электронный ресурс] // EStatic.rasset.ie. – 2015. – Режим доступа: <http://static.rasset.ie/documents/business/debtogdpeurostat.pdf>.
31. Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact. Amsterdam, 17 June 1997. Official Journal C 236, 02/08/1997, p. 0001-0002 [Электронный ресурс] // Eur-lex.europa.eu, 2014. – Режим доступа: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0802\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997Y0802(01):EN:HTML).
32. The Euro Area Bank Lending Survey. 4th quarter of 2013. – Frankfurt am Main, Germany: European Central Bank, January. – 2014. – 28 p.
33. The Euro Area Bank Lending Survey. 2nd Quarter of 2014. – Frankfurt am Main, Germany: European Central Bank, July. – 2014. – 57 p.
34. The Euro Area Bank Lending Survey. 4th quarter of 2014. – Frankfurt am Main, Germany: European Central Bank, January. – 2015. – 61 p.
35. Treaty on Stability, Coordination and Governance In the Economic and Monetary Union [Электронный ресурс] // European-council.europa.eu. – 2012. – Режим доступа: <http://www.european-council.europa.eu/media/579087/treaty.pdf>.
36. GDP per capita in the Member States ranged from 45 % to 274 % of the EU27 average in 2011 [Электронный ресурс] // Eurostat. – 2012. – Режим доступа: http://europa.eu/rapid/press-release_STAT-12-97_en.pdf.
37. Economic Forecasts from the World's Leading Economists. Euro Area [Электронный ресурс] // FocusEconomics. – 2015. – Режим доступа: <http://www.focus-economics.com/regions/euro-area>.
38. Economic Forecasts from the World's Leading Economists, Euro Area [Электронный ресурс] // Focus Economics. – 2014. – Режим доступа: <http://www.focus-economics.com/regions/euro-area>.
39. Нищая Европа: какое будущее ожидает ЕС [Электронный ресурс] // Forbes.ru. – 2015. – Режим доступа: <http://www.forbes.ru/mneniya-column/krizis/238468-nishchaya-evropa-kakoe-budushchee-ozhidaet-es>.
40. ECB Policy - Understanding the European Central Bank [Электронный ресурс] // Forexfraud.com. – 2015. – Режим доступа: <http://www.forexfraud.com/forex-articles/ecb-policy-european-central-bank.html>.
41. Мягкая монетарная политика ЕЦБ наконец дала эффект в реальном секторе, но восстановление пока хрупкое – Драги [Электронный ресурс] // Ivector.com. – 2014. – Режим доступа: <http://ivector.com/ru/news/myagkaya-monetarnaya-politika-ecb-nakonec-dala-effekt-v-realnom-sektore-no-vosstanovlenie-poka-hrupkoe-dragi>.

42. Institut der deutschen Wirtschaft Köln. Industry as a growth engine in the global economy. Final Report. – Cologne: IW Consult GmbH, IW Köln, 2013. – 22 p.

43. World economic outlook. Russian. Перспективы развития мировой экономики. Подъём, риск и перебалансирование. – Washington DC, Международный валютный фонд, 2010. – 41 с.

44. Euro Area Policies: Selected Issues // IMF Country Report № 14/199. – 2014. – 113 p.

45. Euro Area Policies: Selected Issues // IMF Country Report . – 2014. – № 14/198. – 42 p.

46. Kennedy S. Euro Economy's Managers Aren't Blinking in Market Rout [Электронный ресурс] / S. Kennedy // Bloomberg. – 2014. – Режим доступа: <http://www.bloomberg.com/news/2014-10-16/euro-economy-s-managers-aren-t-blinking-in-market-rout.html>

47. Krugman P. Euro Zone Death Trip [Электронный ресурс] / P. Krugman // Nytimes.com. – 2015. – Режим доступа: http://www.nytimes.com/2011/09/26/opinion/euro-zone-death-trip.html?_r=0.

48. Lawler J. Federal Reserve officially ends quantitative easing program [Электронный ресурс] / J. Lawler // WashingtonExaminer.com. – 2014. – Режим доступа: <http://www.washingtonexaminer.com/federal-reserve-officially-ends-quantitative-easing-program/article/2555433>.

49. Maatouk M. European Markets Surge [Электронный ресурс] / M. Maatouk // WSJ. – 2010. – Режим доступа: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703880304575235462819341480>.

50. Martinez D. La paradoja de Europa: Páro elevado, pero millones vacantes [Электронный ресурс] / D. Martinez. – 2014. – Режим доступа: <http://www.lavanguardia.com/economia/20130615/54375667171/la-paradoja-de-europa-paro-elevado-millones-vacantes.html>.

51. Mongelli F.P. The mutating euro area crisis is the balance between “sceptics”

and “advocates” shifting? / F.P. Mongelli // European Central Bank, Occasional Paper Series. – 2013. – № 144. – February. – 42 p.

52. Poirson H. Growth Spillover Dynamics from Crisis to Recovery / H. Poirson, S. Weber // International Monetary Fund, IMF Working Paper WP/11/218. – 2011. – 50 p.

53. Глава ЕЦБ: Программа ОМТ сыграла ключевую роль в стабилизации финансовых рынков [Электронный ресурс] // Quote.rbc.ru. – 2013. – Режим доступа: <http://quote.rbc.ru/person/2013/06/26/33975387.html>.

54. Процентные ставки ЕЦБ и евро [Электронный ресурс] // Rcb.ru. – 2013. – Режим доступа: http://www.rcb.ru/data/analytics/07_05_13%20Kit%20finance%20ECB%20rates%20euro.pdf.

55. Risk H. EFSF inaugural bond meets record demand [Электронный ресурс] / H. Risk // Euromoney magazine. – 2014. – Режим доступа: <http://www.euromoney.com/Article/2755784/EFSF-inaugural-bond-meets-record-demand.html>.

56. Roland B. Non-performing loans. What matters in addition to the economic cycle? / B. Roland, P. Jakubik, A. Piloiu // ECB Working Paper Series № 1515. – February. – 2013. – 32 p.

57. ЕЦБ запускает новые LTRO, обсуждает скупку ABS, готов к другим мерам [Электронный ресурс] // Ru.reuters.com. – 2015. – Режим доступа: <http://ru.reuters.com/article/idRUL6N0OM3LR20140605>.

58. Smaghi, L.-B. Conventional and unconventional monetary policy. Keynote lecture at the International Center for Monetary and Banking Studies (ICMB) [Электронный ресурс] / L.-B. Smaghi. – Geneva. – 2009. – Режим доступа: <http://www.bis.org/review/r090429e.pdf>.

59. Spiegel P. Progress report: European Union's move to banking union [Электронный ресурс] / P. Spiegel // FT.com. – 2014. – Режим доступа: <http://www.ft.com/>

cms/s/0/a6e53a4a-dd96-11e2-892b-00144fe-ab7de.html#axzz3HoHg ZKyv.

60. Gross domestic product (GDP) growth in EU and Euro area 2014 [Электронный ресурс] // Statista. – 2015. – Режим доступа: <http://www.statista.com/statistics/267898/gross-domestic-product-gdp-growth-in-eu-and-euro-area/>.

61. Stephens B. What Comes After 'Europe'? [Электронный ресурс] / B. Stephens // Wsj.com. – 2011. – Режим доступа: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904106704576580522348961298>.

62. EURO STOXX 50®. [Электронный ресурс] // Stoxx.com. – 2014. – Режим доступа: http://www.stoxx.com/indices/index_information.html?symbol=sx5e.

63. STOXX® Europe 600 [Электронный ресурс] // Stoxx.com. – 2014. – Режим доступа: http://www.stoxx.com/indices/index_information.html?symbol=SXXP.

64. Teja R. 2012 Spillover report. [Электронный ресурс] / R. Teja // International Monetary Fund. – Background papers. – 2012. – Режим доступа: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/071012.pdf>.

65. The case for a better functioning securitisation market in the European Union // The Bank of England and the European Central Bank. – A Discussion Paper. – 2014. – 28 p.

66. МВФ просит увеличить антикризисный фонд [Электронный ресурс] // Vedomosti.ru. – 2015. – Режим доступа: http://www.vedomosti.ru/finance/articles/2012/01/24/prizrak_velikoj_depressii.

67. Cloudy Outlook for Growth in Emerging Europe and Central Asia [Электронный ресурс] // Worldbank.org. – 2014. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/10/08/cloudy-outlook-for-growth-in-emerging-europe-and-central-asia>.

68. Арриги Дж. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги; пер. с англ. А. Смир-

нова и Н. Эдельмана. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.

69. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения; пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова; предисл. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44-271.

70. Дадуш У. Кризис евро или потерянная парадигма / У. Дадуш, С. Алексашенко, Ш. Али, В. Эйделман и др.; под ред. У. Дадуша [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://carnegie-endowment.org/files/Carnegie_Euro_Crisis_rus1.pdf.

71. Кризис в зоне евро: причины и последствия для евроатлантического региона. Доклад для Комиссии Евроатлантической инициативы в области безопасности (EASI); под науч. ред. А.А. Дынкина. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. – 34 с.

72. Экономика стран ЕС после введения евро: от эйфории 1999 г. до долгового кризиса 2010-х годов / под ред. А.В. Кузнецова и Е.С. Хесина. – М.: ИМЭМО РАН. – 2013. – 250 с.

73. Между рецессией и кризисом. [Электронный ресурс] / А. Королева // Expert.ru. – 2014. – Режим доступа: <http://expert.ru/2014/10/24/retsessiya-ili-kri-zis/>.

74. Малашенкова О.Ф. Современные тенденции развития еврозоны: европейский долговой кризис 2013 г. и его последствия для мировой экономики / О.Ф. Малашенкова, А.Ю. Маркварде // Журнал международного права и международных отношений. – 2014. – № 2. – С. 80-85.

75. Мануков С. Слабый евро на руку Берлину [Электронный ресурс] / С. Мануков // Expert.ru. – 2015. – Режим доступа: <http://expert.ru/2015/04/17/slabyij-evro-na-ruku-berlinu/>.

76. Некипелов А. Стратегия и тактика денежно-кредитной политики в условиях мирового экономического кризи-

са / А. Некипелов, М. Головнин // Вопросы экономики. – 2010. – № 1. – С. 4-20.

77. Панов В. Еврозона выкарабкалась из рецессии. Надолго ли? [Электронный ресурс] / В. Панов // KM.ru. – Режим доступа: <http://www.km.ru/economics/2013/09/04/dolgovoi-krizis-v-evrope/719867-evrozona-vykarabkalas-iz-retsessii-nadolgo-li>.

78. Патрон П. А. Долговой кризис Еврозоны: причины и пути преодоления / П.А. Патрон // Вестник Московского университета. Сер. 6: Экономика. – 2012. – № 5. – С. 45-66.

79. Подколзина И.А. Антикризисная политика монетарных властей зоны евро / И.А. Подколзина // Деньги и кредит. – 2010. – № 10. – С. 51-60.

80. Потапова И. Долговой кризис в ЕС [Электронный ресурс] / И. Потапова // Мировое и национальное хозяйство. – 2012. – №1(20). – Режим доступа: http://www.mirec.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=6.html.

81. Драги М.: Программа ОМТ помогла стабилизации финансовых рынков [Электронный ресурс] // РБК. – 2013. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/economics/26/06/2013/863488.shtml>.

82. ЕЦБ запустил программу количественного смягчения на €1,1 трлн [Электронный ресурс] // РБК. – 2015. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/finances/22/01/2015/54c0fd9a9a7947a4affe7c6c>.

83. Сапир Ж. Кризис еврозоны и перспективы евро / Ж. Сапир // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 3. – С. 3-18.

84. Слепов В.А. Динамика денежно-кредитной политики развитых стран / В.А. Слепов, М.И. Ларцев // Финансовый вестник. – 2010. – № 1. – С. 23-29.

85. Выступление Марио Драги: программа количественного смягчения ЕЦБ одобрена и продлится до 2016 года

[Электронный ресурс] // Форекс журнал для трейдеров. – 2014. – Режим доступа: <http://fortrader.ru/forex-news/press-konferenciya-mario-dragi-prinyato-reshenie-kasatelno-programmy-zakupki-obespechennykh-aktivami-cennykh-bumag-i-novoj-programmy-zakupki-obespechennykh-obligacij.html>.

86. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

87. Шагардин Д. ЕЦБ и новый курс монетарной политики. Часть 1 [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://d-shagardin.livejournal.com/91003.html>.

88. Шагардин Д. ЕЦБ: ждать ли понижения ставок? [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа: <http://d-shagardin.livejournal.com/89741.html>

89. GDP (current US\$) [Электронный ресурс] // Databank.worldbank.org. – 2015. – Режим доступа: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx?isshared=true>.

90. ECB: Euro area economic and financial data [Электронный ресурс] // Ecb.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/stats/keyind/html/sdds.en.html>.

91. World Economic Outlook (WEO) Recovery Strengthens, Remains Uneven. [Электронный ресурс] // Imf.org. – 2014. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/pdf/text.pdf>.

92. Employment statistics - Statistics Explained [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics.

93. Structure of government debt - Statistics Explained [Электронный ресурс] // Ec.europa.eu. – 2015. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structure_of_government_debt.

Представлена в редакцию 14.04.2015 г.

ГАРМОНИЗАЦИЯ НАЛОГОВ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Мировые тенденции к глобализации и интеграции помимо таких позитивных черт, как усиление информационного, культурного обмена, налаживание и интенсификация экономических и политических связей, несут в себе и определенную опасность. Национальные экономики, в своей совокупности составляющие мировую экономическую систему, становятся все более взаимозависимыми. Вследствие этого меры по экономическому регулированию, предпринимаемые правительством одной страны, в той или иной мере окажут влияние на экономическую политику других стран. То есть возникает экстерналия, с которой таким странам придется считаться и реагировать на нее.

В свою очередь, даже в мерах, предпринимаемых рядом стран для облегчения взаимодействия между ними, по крайней мере на начальных этапах, заложен потенциал к ухудшению экономической ситуации в них. Так, упрощение процедур налогового и таможенного контроля в международных торговых операциях (например, в рамках Европейского Союза – ЕС) могут привести к усилению налоговой конкуренции, увеличению числа мошеннических схем с налогами, и, как следствие, потерям налоговых поступлений, возникновению внутренних (национальных) конфликтов и напряженности между странами. Решением этих проблем может стать сближение налоговых систем стран.

Работы в данном направлении ведутся уже продолжительное время и освещены в ряде научных работ. Так, исторические аспекты сближения налоговых

систем стран ЕС описаны в работах А.И. Погорлецкого [18, 19, 20], сущность понятия «гармонизация» рассматривается в работах А.Е. Курдяева [15] и С.Г. Дробязко [12], необходимость гармонизации налогов, в частности налога на добавленную стоимость (НДС), освещены в работах Х.В. Синна [10], Дж. Френкеля, А. Разина и А. Садка [6], А. Бенасси-Куэре, А. Тренно и Г. Вольфа [1], экономический эффект от международной гармонизации налогов исследуется в работе Дж. Френкеля, А. Разина и С. Шимански [7]. В ЕС действуют законодательные акты, в которых закреплен порядок осуществления гармонизации налогов странами-членами данного объединения [3].

Несмотря на отмеченные работы, все еще недостаточно освещенным в научной литературе остается вопрос о необходимости гармонизации налогов, ее недостатков и преимуществ, что отчасти обусловлено отсутствием в научных кругах единого мнения о сущности понятия «гармонизация».

В связи с этим *целью* статьи является аргументация необходимости гармонизации налогов (на примере самого крупного из них – НДС) в объединениях государств, построенная на основе определения сущности гармонизации налогового законодательства и гармонизации налогов, их взаимосвязи и взаимозависимости.

Из теории финансовой науки известно, что налоговая конкуренция возникает, если в странах в силу территориальной близости и/или заключенных международных соглашений, упростивших

© Н.В. Филиппова, 2015

режим пересечения границ, сильно различаются налоги.

В большинстве современных экономически развитых стран мира подход к налогообложению обусловлен целями государства: социальной ориентированностью (Швеция) или созданием благоприятной среды для бизнеса (Ирландия, Великобритания) [19]. В первом случае будет наблюдаться высокий уровень налогового бремени, а поступления от налогов – перераспределяться на пенсионные выплаты, пособия по безработице и т.п.; во втором – налоговые поступления будут ниже, а у государства меньше возможностей оказывать социальную поддержку населению, но такая страна может быть привлекательнее, чем первая, для бизнеса и инвестиций.

При упрощении таможенных и визовых режимов у населения и бизнеса появляется возможность переместить капитал и труд в юрисдикцию с более благоприятным налоговым климатом [20]. Для страны с высокими налогами это будет означать сокращение налоговых поступлений в бюджет, а для страны с низкими налогами – их увеличение. Это основное, но не единственное проявление налоговой конкуренции между странами.

Не все предприятия и население смогут переместиться в юрисдикцию с низкими налогами. Вероятно, такая возможность будет у крупного бизнеса и населения с высокими доходами (накопленным состоянием). Менее состоятельные граждане и прибыльные предприятия будут вынуждены остаться в стране с высокими налогами, приняв на себя их бремя.

Так, из-за того что крупные международные промышленные и торговые концерны (например, Fiat, Starbucks, Apple) применяют практику перемещения своих предприятий и/или головных офисов в страны с низкими налогами, их коммерческая деятельность в среднем

облагается по ставке 5%. Как итог такой деятельности, по оценкам ЕС, каждый год казна этого международного объединения недосчитывается 1000 млрд евро налоговых поступлений. В то же время для предприятий, которые не могут позволить себе подобного перемещения, ставка налогов в среднем составляет 20-30% [17]. Соответственно перемещение капиталов представляет собой как потери доходов для бюджетов стран с высокими налогами, так и вызывают недовольство высокими ставками налогов у собственников оставшихся в такой стране предприятий, усиливается вероятность возникновения финансовой нестабильности [16, с. 6].

Можно ожидать, что страна с высокими налогами, поступления от которых затем перераспределяются на социальные цели, будет привлекательной для иммигрантов, надеющихся получать такие высокие социальные выплаты. Среди них также могут быть бывшие граждане этой страны, в свое время переехавшие в страну с низким уровнем налогов с целью большего заработка и затем вернувшиеся на родину для получения высоких социальных выплат. Однако поскольку средства для таких выплат будут формироваться за счет налоговых поступлений от оставшегося в стране бизнеса и населения, то в перспективе и при условии, что в обществе сохранится социальная ориентированность экономики, это может привести к необходимости еще большего повышения налогов для компенсации дефицита бюджетов социальных фондов (статей расходов бюджета страны), что усилит экономическую и политическую напряженность в стране.

Кроме того, отток капитала и трудоспособного населения из стран с высокими налогами может означать сокращение инновационного потенциала экономики таких стран и в перспективе – снижение темпов экономического роста,

уменьшение ее инвестиционной привлекательности, что также негативно отразится на пополнении доходной части бюджета [20].

Еще одной опасностью налоговой конкуренции является то, что если даже население и бизнес стран с высокими налогами не будет иметь возможности переместить труд и капитал в юрисдикцию с низкими налогами, у них остается шанс применить налоговое планирование с целью уменьшения своих налоговых обязательств или совершить противоправные действия: уйти от уплаты налогов, применить мошеннические схемы в отношении налогов. Кроме того, население страны может осуществлять трансграничный шопинг (*crossborder shopping*). Подобные явления также отрицательно повлияют на наполняемость бюджета страны с высокими налогами.

Тем не менее у таких способов ухода от уплаты налогов (их минимизации) есть свои недостатки. Так, для предприятий – это угроза применения штрафных санкций со стороны контролирующих органов, транзакционные издержки на поиск и реализацию способов налоговой оптимизации (планирования, ухода от уплаты налогов и т.д.); на трансграничный шопинг населения будут налагаться ограничения в виде цены товаров без учета налогов, транспортных издержек, издержек на пересечение границ, ограничений на провоз определенного количества товаров, затрат времени. В итоге, если подобные транзакционные издержки окажутся достаточно высокими, такой вид покупок потеряет свою актуальность.

Налоговая конкуренция и связанные с ней негативные явления могут привести к конфликту между конкурирующими странами. Одним из способов решения данной проблемы является реализация такими странами ряда мер, направленных на сближение национальных

налоговых систем. Однако это сопряжено с рядом проблем [6, 10, 19]:

потеря части налоговых поступлений для страны с низкими налогами из-за уменьшения налоговой привлекательности такой страны;

потеря части налоговых поступлений для страны с высокими налогами из-за необходимости уменьшить налоги;

недовольство бизнеса и населения из-за повышения налогов в стране, где они были низкие;

недовольство населения стран (избирателей) из-за необходимости пересматривать национальные предпочтения в сфере перераспределения налоговых поступлений.

Таким образом, даже процесс сближения налоговых систем стран не лишен ряда проблем и от того, что окажется более приоритетным: издержки налоговой конкуренции или сближения налоговых систем, желания усилить сотрудничество между странами или получить более высокие налоговые поступления в некоторый период времени, – будет зависеть успех такого сближения.

Сближение налоговых систем стран может осуществляться различными способами, что, в свою очередь, привело к разночтениям терминологии в научных кругах. Так, анализ [6, 13, 18, 19, 20] позволил установить, что понятия «конвергенция», «координация», «сближение», «унификация» и «гармонизация» часто употребляются как синонимы. Вместе с тем на современном этапе развития ЕС данные понятия имеют достаточно четкое разграничение.

Первый термин, широко используемый в европейской практике при описании процессов взаимодействия стран в сфере налогового регулирования, – кооперация (*cooperation*). Под данным термином подразумевается совместная оптимизация налогов в странах. То есть страны в ходе совместных переговоров

определяют налоговые базы и ставки налогов с целью максимизации некоторой общей социальной цели. Примером такого взаимодействия является политика единых внешних тарифов [1].

Координация (*coordination*) как явление обычно связана с тем, что во взаимодействующих странах приходят к пониманию того, что определенные действия в одной из них приведут к некоторым последствиям в другой, и наоборот. В этом случае страны берут на себя взаимные обязательства относительно своих действий в той или иной области. Примером координации является действующий в ЕС кодекс поведения в сфере налогообложения прибыли предприятий, а также, как более узкий вариант координации, обмен информацией, касающейся налогообложения.

Несмотря на то что значение терминов «кооперация» и «координация» очень близко по смыслу, существенное различие между ними заключается в роли, которую играют наднациональные институты (*supranational institutions*), и отношении к суверенным правам государств.

Так, кооперация требует от государств, вступающих в подобное взаимодействие, отказа по крайней мере от части своих суверенных прав в пользу наднационального института (например, Европейской комиссии). В свою очередь, такой институт осуществляет мониторинг ситуации и предпринимает санкции к нарушителям в случае невыполнения соглашений.

В то же время при координации наднациональные институты (такие как Организация экономического сотрудничества и развития, Международный валютный фонд, Европейская комиссия) выполняют роль организаторов и форумов подобного взаимодействия между странами. При этом наднациональные институты не проводят свою собствен-

ную политику в отношении обсуждаемых проблем, а от государств не требуется отказа от своего суверенитета или его части [2, с. 7].

Конвергенция, или сближение (*convergence*), – термин, обозначающий уменьшение количества различий в налоговых базах, ставках налогов, видов налогов. Конвергенция как явление может стать следствием осуществления странами политики кооперации или координации в сфере налогообложения [1].

Еще один широко используемый в ЕС и мире термин – гармонизация (*harmonization*). В научной среде нет единого мнения о содержании данного термина, что отчасти обусловлено непониманием о сфере его приложения.

Так, например, А.Е. Курдяев полагает, что налоговая гармонизация – явление исключительно правовое [15, с. 9], не имеющее отношения к финансовой и экономической науке. Данного мнения также придерживается украинский исследователь О.Е. Дубовик. Фактически в своей работе [13] она четко разграничивает сферы применения данного термина: гармонизация касается исключительно правовых аспектов налогообложения, в то время как сближение элементов конкретных налогов, применяющихся в странах-партнерах, следует рассматривать как унификацию.

Исходя из исследований С.Г. Дробязко [12], можно сделать вывод о необходимости разграничения понятий «гармонизация налогового законодательства» и «гармонизация налогов». По мнению данного исследователя, гармонизация законодательства – это приведение норм права в соответствие с его принципами в правовых институтах, отраслях и системах, а также между системами в процессе совершенствования законодательства, особенно его консолидации и кодификации [12].

На основании приведенного выше определения можно утверждать, что гармонизация налогового законодательства действительно является исключительно правовым явлением. Соответственно данный термин может трактоваться как приведение норм *налогового* права в соответствие с его принципами в правовых институтах, отраслях и системах, а также между системами в процессе совершенствования налогового законодательства, его консолидации и кодификации.

В то же время под гармонизацией налогов (налоговой гармонизацией) следует понимать выравнивание налоговых баз и/или ставок налогов во взаимодействующих странах. Также под гармонизацией может пониматься установление некоторой минимальной ставки налогов и/или налоговой базы [1]. То есть данное понятие по своей сути шире используемого О.Е. Дубовик [13] понятия «унификация налогов», которое ограничивается исключительно приведением применяющихся в разных странах элементов одних и тех же налогов к единообразию, поскольку дает большую свободу государствам в проведении налоговой политики.

Гармонизация налогового законодательства и гармонизация налогов тесно связаны и взаимозависимы. Первая устанавливает правовые рамки для участников процесса гармонизации, закрепляет их права и обязанности, унифицирует правовые нормы стран-участников процесса гармонизации; вторая, – опираясь на достижения экономической и финансовой науки, формирует направление движения процесса гармонизации, которое потом закрепляется налоговым законодательством. Наиболее ярким примером гармонизации в мировой налоговой практике является установление минимального уровня стандартной ставки НДС в странах-членах ЕС.

К настоящему времени НДС стал одним из наиболее значимых налогов в мире, о чем свидетельствует факт его применения более чем в 50% стран мира [8]. В ЕС поступления от данного налога достигают 7% ВВП [5], большое значение НДС играет в странах бывшего СССР. Так, в Украине в 2014 г. поступления от данного налога составляли порядка 9% ВВП [14], в России – 5% [21, с. 395].

Учитывая роль и значение НДС в налоговых системах мира, а также продолжающиеся интеграционные и глобализационные процессы (например, для Украины – ассоциация в ЕС, для России – Евразийский Экономический Союз), интерес представляет опыт гармонизации НДС в ЕС, где, по мнению отдельных ученых, данный процесс фактически завершен [1].

Гармонизация НДС началась в Европе в апреле 1967 г. с введения этого налога в налоговые системы стран Европейского Экономического Сообщества, где им заменялись некоторые налоги (например, налог с оборота). Далее в странах-членах этого международного объединения осуществлялась постепенная конвергенция ставок и структурных элементов НДС, а также гармонизация законодательства, касающегося данного налога. В 1992 г. Европейская комиссия предложила странам установить стандартную ставку НДС в пределах от 4 до 9%, что, однако, не нашло поддержки. Последнее было обусловлено тем, что поступления от НДС являются существенным источником формирования доходов бюджета. Соответственно установление низких ставок такого налога (или их снижение) приведет к потерям доходов бюджетов и последующей возможности перераспределять такие доходы [6, с. 141]. На тот момент времени с подобной ситуацией в первую очередь столкнулись бы Дания и Ирландия. В этих

странах стандартные (*standart*) ставки НДС составляли 25 и 21% [4, с. 23], а поступления от данного налога – 9,1% [11] и 10% [9, с. 109] соответственно.

Учитывая это, с 1 января 1993 г. было предложено установить минимально допустимую в странах-членах ЕС стандартную ставку НДС. В настоящее время в соответствии с Директивой ЕС 2006/112/ЕС она установлена на уровне 15 % [5]. Кроме того, отмеченной Директивой устанавливается и пониженная (*reduced, minimal*) ставка НДС. Данная ставка может применяться странами-членами ЕС для некоторого ограниченного числа товаров и услуг и не может быть ниже 5%.

Также в соответствии с отмеченной Директивой гармонизированы механизмы начисления обязательств по НДС (прямой и обратный), а также то, с кого взимается НДС, в какой последовательности формируются налоговые обязательства и удерживается налоговый кредит.

Несмотря на долгий путь, который прошли страны-члены ЕС в сфере гармонизации НДС, вхождение новых членов в данное объединение требует усилий по гармонизации их налоговых систем и налогового законодательства с налоговыми системами и законодательством стран, давно вступивших в ЕС.

Еще одним проблемным вопросом в ЕС остается гармонизация пониженных ставок НДС в странах-членах данного объединения. Это вызвано тем, что, несмотря на четкие ограничения нижнего уровня данной ставки, в ряде стран нарушается данное положение Директивы ЕС 2006/112/ЕС: в Эстонии минимальная ставка составляет 4% вместо 5%, во Франции – 2,1, в Ирландии – 4,8, в Италии – 4, Люксембурге – 3%. Также различается и перечень товаров и услуг, в отношении которых страны-члены ЕС применяют пониженные ставки НДС [4,

с. 11]. Такая ситуация может стать причиной налоговой конкуренции между странами.

Кроме того, нерешенными являются такие вопросы, как гармонизация перечня товаров, в отношении которых в разных странах-членах ЕС может применяться механизм обратного начисления обязательств по НДС. Пока в Директиве 2006/112/ЕС обозначен список товаров, в отношении которых он может применяться, но конкретные товары и услуги из этого списка выбирает страна-член ЕС с разрешения Еврокомиссии [5, ст. 199, 199a].

Также открытым остается вопрос перехода в странах ЕС от такого принципа налогообложения, как «страна назначения» (*COD – country of destination*) к принципу «страны происхождения» (*COO – country of origin*). Такой переход, с одной стороны, позволит укрепить связи между странами и уменьшить случаи мошенничества с НДС, а с другой – сопряжен с повышением административных издержек и потерей части властных полномочий государствами-членами ЕС. Учитывая это, в настоящее время в ЕС идут работы по гармонизации других налогов – на доходы предприятий (*corporate tax*) и населения (*income tax*), где пока существует широкое поле для работ в данном направлении [1].

Подводя итог, можно отметить следующее.

1. Процессы сближения законодательства и налоговых систем стран способствуют более тесной их интеграции в межгосударственные объединения, позволяют наладить устойчивые хозяйственные и политические связи, способствуют организации борьбы с незаконными операциями (в первую очередь – с налогами) и препятствуют налоговой конкуренции стран. Одним из вариантов такого сближения является гармонизация.

2. Следует четко различать гармонизацию налогового законодательства и гармонизацию налогов (налоговую гармонизацию). Первая является предметом исследований юридической науки, вторая – финансовой и экономической. В то же время они тесно взаимосвязаны: гармонизация налогов приводит к изменению элементов налогов в странах, а гармонизация налогового законодательства отражает эти изменения в правовой плоскости. В свою очередь, гармонизация налогов не может быть осуществлена на практике, если она или ее положения противоречат действующим нормам налогового законодательства.

3. В настоящее время наиболее ярким примером гармонизации налогов выступает проводящаяся в ЕС гармонизация НДС. Этот налог имеет важное фискальное значение не только в этом межгосударственном объединении, но и в более чем 50% странах мира, поэтому опыт ЕС в данном отношении является полезным.

4. Хотя гармонизация НДС в ЕС проводится с 1967 г., нельзя утверждать, что данный процесс завершен. Однако дальнейшая гармонизация данного налога сопряжена с потерей странами-членами ЕС властных полномочий, может ограничить их суверенитет. Поэтому в настоящее время здесь главным образом идут работы по гармонизации НДС новых членов ЕС и гармонизации налогов на доходы предприятий и населения.

В целом опыт гармонизации НДС представляет большой интерес для стран, стремящихся войти в межгосударственные объединения, а также для новых членов таких объединений и дает возможность оценить проблемы, связанные с таким процессом, его недостатки и преимущества, а также разработать планы по осуществлению гармонизации конкретных налогов в рамках того или иного объединения.

Литература

1. Bénassy-Quéré A. Tax harmonization in Europe: moving forward [Электронный ресурс] / A. Bénassy-Quéré, A. Trano, G. Wolff // *Les notes du conseil d'analyse économique*. – 2014. – July. – №14. – 12 p. – Режим доступа: www.cae-eco.fr (дата обращения: 10.04.2015).

2. Canzoneri M. B. Monetary Policy in Interdependent Economies: A Game-theoretic approach / M.B. Canzoneri, D.W. Henderson. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991. – 171 p.

3. Council of the European Commission Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax / Council of the European Commission // *Official Journal of the European Union*. – 2006. – 11 December. – L347-L347.

4. European Commission VAT Rates Applied in the Member states of the European Union: Situation at 1st January 2015 [Электронный ресурс] / European Commission. – 23 p. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf. (дата обращения: 15.05.2015).

5. Eurostat. Tax revenue statistics [Электронный ресурс] / Eurostat. – 2014. – March. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tax_revenue_statistics#Further_Eurostat_information (дата обращения: 10.04.2015).

6. Frenkel J.A. International taxation in an integrated world / J.A. Frenkel, A. Razin, E. Sadka. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991. – 239 p.

7. Frenkel J.A. International VAT harmonization: economic effects / J.A. Frenkel, A. Razin, S. Symansky // *NBER: NBER working paper series*. – 1991. – March. – №3656. – 42 p.

8. International Indirect Tax: Value-added services [Электронный ресурс] // *KPMG*. – 2011. – Режим доступа:

<https://www.kpmg.com/us/en/services/tax/in-direct-taxes/vat-services/documents/vat-services.pdf> (дата обращения: 10.04.2015).

9. OECD Revenue Statistics 1965-2007 / OECD. – Paris, France: OECD Publishing, 2008. – 365 p.

10. Sinn H.-W. Tax harmonization and tax competition in Europe / H.-W. Sinn // European economic review. – 1990. – № 34. – P. 489-504.

11. Statistics Denmark National Accounts and government Finances [Электронный ресурс] / Statistics Denmark. – Режим доступа: <http://www.dst.dk/en/Statistik/emner/aarligt-nationalregnskab> (дата обращения: 15.05.2015).

12. Дробязко С.Г. Юридическая природа гармонизации законодательства в процессе его совершенствования [Электронный ресурс] / С.Г. Дробязко // Электрон. б-ка Белорусского государственного университета. – Режим доступа: elib.bsu.by/bitstream/123456789/33502/1/14%Dробязко.pdf (дата обращения: 10.04.2015).

13. Дубовик О.Е. Налоговые трансформации Украины в контексте интеграции в мировое экономическое пространство / О.Е. Дубовик // Налоги и финансовое право. – 2014. – № 3. – С. 307-311.

14. Звіт про виконання Зведеного бюджету України станом на 1 січня 2015 р. [Електронний ресурс] / Державна казначейська служба України. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806> (дата обращения: 15.04.2015).

15. Курдяев А.Е. Финансово-правовое регулирование налоговой гармониза-

ции в Европейском союзе: автореф. дис. на соиск. уч. степени кандидата юридических наук по спец. 12.00.04 – Финансовое право, налоговое право, бюджетное право / А.Е. Курдяев. – М., 2012. – 25 с.

16. Матюшин А.В. Монетарное стимулирование развития экономики США и его уроки для Украины / А.В. Матюшин, Е.В. Вишневская // Экономика промышленности. – 2014. – № 4 (68). – С. 5-30.

17. Момбелли А. Швейцария откажется от налоговых привилегий для холдингов [Электронный ресурс] / А. Момбелли // [swissinfo.ch](http://www.swissinfo.ch). – 2014. – 29 окт. – Режим доступа: <http://www.swissinfo.ch/rus> (дата обращения: 15.05.2015).

18. Погорлецкий А.И. Конвергенция национальных налоговых систем / А.И. Погорлецкий // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. – Серия 5. – 2005. – Вып. 2. – С. 65-73.

19. Погорлецкий А.И. Налоговые аспекты расширения Европейского союза / А.И. Погорлецкий // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. – Серия 5. – 2005. – Вып. 1. – С. 30-39.

20. Погорлецкий А.И. Современные налоговые реформы в Германии и Франции / А.И. Погорлецкий // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. – Серия 5. – 2002. – Вып. 1. – № 5. – С. 78-89.

21. Россия в цифрах. 2014: Крат. стат. сб. / Росстат. – М., 2014. – 558 с.

Представлена в редакцию 30.03.2015 г.

ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 330.341.1:338.4:622.3

Олександр Іванович Амоша,
академік НАН України,

Юрій Захарович Драчук,
д-р екон. наук

Інститут економіки промисловості
НАН України, Київ,

Анатолій Іванович Кабанов,
д-р екон. наук

Академія гірничих наук України, Київ

ДО ПРОБЛЕМ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи Інституту економіки промисловості НАН України «Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки» (номер держреєстрації 0113U004371).

За рівнем розвитку інституціонального середовища Україна відстає від усіх постсоціалістичних країн, посідаючи серед них за даним показником найнижчу позицію в рейтингу Всесвітнього економічного форуму. При цьому наявні інститути недостатньо враховують особливості різних галузей економіки, наслідком чого є низька ефективність функціонування економіки країни на ринкових засадах.

Серед галузей промисловості України однією з найбільш проблемних є вугільна галузь: з одного боку, вона є основним джерелом забезпечення національної економіки власними енергоресурсами, певним гарантом енергетичної незалежності та безпеки країни, а з іншого – через складні природні умови розробки родовищ та вкрай повільне реформування протягом багатьох років залишається збитковою і потребує вагомої державної фінансової підтримки, важко адаптується до ринкових умов господарювання, а її реструктуризація пов'язана із здійсненням масштабних соціальних та екологічних заходів.

Стан стагнації, в якому вже тривалий час перебуває вітчизняна вугільна промисловість, значною мірою зумовлений відсутністю належного інституціонального забезпечення її реформування, реструктуризації та розвитку, що характеризується непослідовністю та суперечливістю численних програм і заходів, які у великій кількості розробляються, але реалізуються в обмежених обсягах або взагалі залишаються лише на папері. У державному секторі галузі, незважаючи на спроби впровадження ринкових засад господарювання, діють переважно методи управління, форми торгівлі, організаційні структури, правила державної підтримки, успадковані від командно-адміністративної та планово-директивної економіки. У той же час процеси роздержавлення галузі гальмуються через недосконалість нормативно-правової бази. Реалізація проголошеної у 2010 р. програми реформування вугільної промисловості, що передбачала кардинальні зміни в галузі, зокрема масову приватизацію вугледобувних підприємств, скорочення їх державного субсидування,

© О.І. Амоша, Ю.З. Драчук,
А.І. Кабанов, 2015

впровадження механізмів державно-приватного партнерства, лібералізацію ринку вугільної продукції, об'єктивно виключала створення відповідного інституціонального середовища. Але це питання залишається невирішеним до сьогоднішнього часу.

Надзвичайно актуальною для подолання збитковості та підвищення ефективності вітчизняної вугільної галузі є проблема техніко-технологічної модернізації вугледобувних підприємств. Особливої актуальності набуває вона тепер, коли відновлення вугільної галузі України суттєво ускладнюється через необхідність подолання наслідків бойових дій у Донецькій та Луганській областях. Відповідно до програми реформування вугільної галузі Кабінет Міністрів України планує протягом 2015-2019 рр. ліквідувати 32 шахти, законсервувати ще 24 шахти з повним припиненням роботи на них, зокрема, у 2015 р. закрити 5 шахт, а 7 – законсервувати. При цьому акцентується увага на тому, що шахти, які плануються до закриття, фактично вичерпали свої запаси. Шахти, які будуть законсервовані, мають запаси близько 0,5 млрд т, тому і технічно, і економічно в даний момент ліквідація їх була б недоцільною. Передбачається, що ці шахти згодом будуть розконсервовані, а саме коли прийде приватний інвестор і будуть створені умови для їх розвитку. Тобто критерієм закриття шахт для міністерства є тільки наявність запасів вугілля.

Вугледобувні підприємства на території Донецької та Луганської областей намагаються продовжити або відновити господарську діяльність у нових умовах, але через порушення зв'язків із партнерами, пошкодженням промислової інфраструктури на ряді шахт – як державних, так і недержавних, є серйозні проблеми зі збутом видобутого вугілля (за наявності його дефіциту на українських ТЕС) та функціонуванням збиткових

державних шахт без державної фінансової підтримки, яка припинилася із серпня 2014 р. При цьому йдеться не тільки про оснащення шахт сучасною високопродуктивною технікою, але і про створення й упровадження принципово нових засобів і технологій вуглевидобування у складних умовах українських родовищ. Проте на даний час не вироблено цілісної концепції, а відтак і довгострокової програми інноваційного розвитку галузі та механізмів її реалізації.

У цій статті висвітлено результати досліджень, виконаних в Інституті економіки промисловості НАН України в рамках підтеми «б» – «Інституціональне забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості», що є складовою НДР ІЕП НАН України «Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки» (номер держреєстрації 0113U004371).

За результатами роботи підготовлено наукові доповіді, аналітичні та доповідні записки з поданням їх до органів державної влади, здійснено широку публікацію матеріалів дослідження й апробацію на науково-практичних конференціях, готується колективна монографія. Кінцевий результат – концептуальні положення щодо інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості та рекомендації стосовно формування та розвитку її нормативно-правової бази – сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності галузі.

Розвиток економіки України в сучасних умовах для здійснення масштабних структурно-інноваційних трансформацій потребує суттєвого посилення взаємозв'язку елементів інноваційного процесу на базі формування інституціональних засад. Особливо це актуально для вугільної промисловості, оскільки вона відчуває значний вплив інституційного

середовища. Найбільш важливим критерієм сформованості ринку є наявність справедливих принципів і правил взаємодії його суб'єктів, що позначається на вартості інституціональних відносин. У зв'язку з цим набуває актуальності формування складових інституціонального середовища: інституцій та інститутів із визначенням характерних ознак, що зумовлюють диференційність їх впливу на розвиток вугільної галузі.

Ученими наукових шкіл приділено значну увагу дослідженням проблем формування інституційного середовища розвитку економіки. Інституційні перетворення та їх вплив на суспільний розвиток, аспекти інституціонального забезпечення розвитку різних сфер економічної діяльності та особливості інституційних чинників економічного розвитку України досліджуються провідними науковцями, серед яких О.І. Амоша, І.П. Булеєв, В.П. Вишневський, В.М. Геєць, В.А. Голян, В.В. Дементьєв, М.В. Дубініна, О.Ф. Івашина, Т.М. Качала, Ю.В. Кіндзерський, Ю.М. Коваленко, Т.М. Мельник, Ю.С. Петруня, А.А. Чухно та ін. [7-19]. Необхідність дослідження якості інституціонального середовища в регіонах в умовах формування ефективної інституціональної структури обґрунтовано вченими Інституту економіки промисловості НАН України Л.М. Кузьменко та М.О. Солдак [20]. Побудову моделі інституційного забезпечення розвитку регіонів на засадах економіки знань, визначення основних інститутів управління на регіональному та національному рівнях розглянуто фахівцем Інституту регіональних досліджень НАН України М.В. Максимчуком [21]. Слід відзначити ряд публікацій виконавців підтеми «Інституціональне забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості» [22-27], де наведено певну низку думок як щодо розуміння сутності та складових інституціонального середовища, так і ви-

користання інституційних чинників для вдосконалення діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємств вугільної промисловості.

На думку дослідників, «... сьогодні в економіці є нові можливості подолання існуючих обмежень у вигляді інноваційного сценарію розвитку, а основними напрямками економічної політики має бути створення умов для розвитку інноваційної діяльності в промисловості, у тому числі: технологічній модернізації виробництва й упровадженні нових технологій для випуску інноваційної продукції; кадровому забезпеченні високотехнологічних галузей промисловості; реалізації інноваційних проектів і підвищенні ефективності виробництва, а також формуванні сприятливого інноваційного клімату для відповідного розвитку промисловості» [2, с. 16].

З метою вдосконалення фінансових механізмів стимулювання та інституціонально-правового забезпечення інноваційної діяльності в Україні необхідним має стати комплекс інструментів державної підтримки інноваційної діяльності: окрема інституція підтримки інноваційних підприємств, що здійснює придбання активів до 50% від вартості проекту шляхом відкритого конкурсу; структурована система публічного управління інноваційною сферою за функціональним принципом і законодавче закріплення її організаційної структури; створюваний при Президентові України дорадчий орган для сприяння формуванню та реалізації єдиної державної інноваційної політики в Україні; закріплення на загальнодержавному рівні середньострокових пріоритетів інноваційної діяльності в межах визначених довгострокових стратегічних пріоритетів для забезпечення концентрації обмежених інвестиційних ресурсів держави на ключових пріоритетах розвитку, усунення розбіжності між встановленими цілями державної іннова-

ційної політики та фактичними заходами щодо їх реалізації [3, с. 335].

За твердженнями вчених, «одним із головних завдань сучасного етапу розвитку української економіки є формування конкурентоспроможного промислового комплексу інноваційного типу» [4, с. 31].

У висновках та рекомендаціях Академічних слухань з проблем розвитку вугільної промисловості України, які проведено 13 лютого 2013 р. Інститутом економіки промисловості НАН України (м. Донецьк), визначено, що «подальший розвиток вугільної промисловості України залежить від вирішення двох глобальних завдань – техніко-технологічної модернізації галузі та її реформування (включаючи реструктуризацію) відповідно до ринкових умов господарювання». У цьому аспекті в рекомендаціях Академічних слухань зазначено: «Стосовно модернізації матеріально-технічної бази вугільної галузі мова має йти про випереджальну стратегію інноваційного розвитку, тобто не лише про переоснащення шахт сучасним високопродуктивним та надійним устаткуванням, але і про створення принципово нових, нетрадиційних засобів і технологій вугледобування в складних умовах, які з часом можуть бути затребувані на світовому ринку» [5, с. 26].

На думку дослідників, «...для создания эффективно работающего отечественного угольного сектора необходима ограниченная реструктуризация и глубокая модернизация шахтного фонда на основе частно-государственного партнерства», «...модернизация должна вестись по направлениям объединения шахт на основе централизации подъемов, совершенствования технологии ведения работ и применения инновационных средств механизации процессов» [5, с. 60].

На основі експертних опитувань фахівців-практиків і науковців визначено пріоритети інноваційного розвитку вугі-

льної галузі з урахуванням обмеженого обсягу фінансування, серед яких: технічне переоснащення з приростом видобутку та збільшення виробничої потужності (51%), технічне переоснащення активного виробничого апарату з приростом видобутку в межах проектної виробничої потужності шахти (26%) або орієнтація на капітальну реконструкцію шахт чи будівництво нових (23%) [6, с. 133-142].

Мета даного дослідження полягає у визначенні складових інституціонального середовища інноваційного розвитку підприємств вугільної галузі та на цій основі формуванні його структури.

У світовій економіці вагому роль відіграють процеси використання природних ресурсів, що визначають стан енергозабезпечення країни. Виважена політика у вугільній промисловості належить до ключових пріоритетів забезпечення енергетичної незалежності держави. Функціонування вугільних підприємств має особливе значення, оскільки це пов'язано з важливими секторами та галузями національної економіки, що забезпечує їх паливно-енергетичними ресурсами в процесі розширеного відтворення.

Визначальним є те, що вугільні об'єднання здійснюють свою діяльність у сфері використання природних ресурсів, які є обмеженими та практично не відновлювальними. Це безпосередньо впливає на величину видобутку та ціну енергетичних ресурсів і, як наслідок, на обсяги суспільного виробництва, величину імпорту, а також цінову ситуацію на ринках товарів та послуг. У зв'язку з широкими масштабами використання природних ресурсів вугільні підприємства, незалежно від форм власності, відіграють ще одну вагому суспільну роль, яка полягає у сприянні підвищенню економічної конкурентоспроможності України.

Інституалізацію своєї діяльності підприємства вугільної промисловості мають здійснювати через процеси «інвесту-

вання» в різні сфери (людський та виробничий капітал, реалізація різних суспільних пріоритетів, формування державної політики енергонезалежності тощо). Для забезпечення найбільш позитивних результатів своєї суспільної та виробничої діяльності вугільні підприємства не лише мають акумулювати та раціонально управляти значними матеріальними, фінансовими, інтелектуальними, людськими та іншими ресурсами, але й орієнтуватися на підтримку високої капіталізації на основі оптимізації різних джерел формування капіталу.

Парадигма інституціоналізму виходить із визначення категорій інституцій та інститутів, які пов'язуються передусім із соціальним характером організації суспільного життя, у тому числі закономірностями розвитку економічних відносин. Інститути мають вигляд створюваних людьми рамок поведінки, які впливають на політичну, економічну та соціальну взаємодію. Науковцями сучасний інституціоналізм визначається як напрям економічної думки, який вивчає та описує механізми регулювання, впорядкування суспільного життя, діяльності та поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки (інститутів); досліджує форми організацій (підприємств) та інституціональну структуру підприємництва.

У науці категорія «інституціональне середовище» розуміється як система інститутів, які реально мають місце (у даному випадку у вугільній промисловості) та визначають характер суспільного життя, перш за все, у його соціально-економічних проявах. Під поняттям «інститут» розуміється відносно стійка система норм, що регулює діяльність і взаємодію суб'єктів. Ця система будується на ієрархічності та взаємообумовленості суспільних чинників і відповідних інституцій.

При визначенні проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі згідно з методикою досліджень НДР ІЕП НАН України розглянуто:

сучасний стан інституціонального забезпечення інноваційного розвитку національної вугільної промисловості;

аналіз змін інституціонального середовища інноваційного розвитку промисловості України з урахуванням галузевої специфіки;

організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки;

концептуальні положення щодо інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості;

чинники державного регулювання інноваційного розвитку вугільної промисловості з урахуванням ринкових трансформацій в економіці України;

рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази інноваційного розвитку вугільної промисловості.

Кожний із зазначених розділів дослідження супроводжувався обґрунтуванням завдань, теоретико-методологічними аспектами проблеми, розробкою пропозицій щодо вдосконалення та реалізації рекомендацій з інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільних підприємств.

Так, інституціональні зміни у вугільній промисловості припускають перегляд і періодичне оновлення кодексів та стандартів видобутку корисних копалин, які мають зачіпати всі аспекти видобутку – від геологорозвідки до закриття підприємства і врегулювання питань на подальшому етапі. У ліцензіях на видобуток мають бути чітко визначені вимоги відносно подання даних і звітності господарючими суб'єктами.

Формування й ефективне функціонування організаційно-економічного механізму управління інноваційним розвитком промислового виробництва ґрунтується на принципах: системності, охоплення інноваційними процесами всіх ланок (взаємопов'язаних підсистем) управлінського циклу на підприємстві, цілісності та дотримання єдності системи управління, формування довгострокових засад здійснення інноваційної політики на підприємстві, нормативності та запровадження системи стандартів із застосуванням адекватних економічних санкцій до порушників при невиконанні встановлених вимог, відповідальності служб підприємства за досягнення кінцевого результату інноваційного розвитку і забезпечення комплексної відповідальності всіх працівників, підрозділів та служб підприємства відповідно до закріплених за ними функцій за організацію всього виробничого процесу, підвищення зацікавленості в ініціативному і точному виконанні закріплених функцій, адекватного й оперативного відображення функціонування механізму та врахування максимальної кількості чинників впливу, які формують кількісні значення проміжних та підсумкових економічних показників інноваційного розвитку підприємства.

Чинники державного регулювання інноваційного розвитку вугільної промисловості з урахуванням ринкових трансформацій в економіці України розглянуто з позицій економічної безпеки – ключової складової успішного функціонування галузі, де під терміном «економічна безпека» розуміється захищеність інноваційного, технологічного, виробничого, фінансового й кадрового потенціалу від зовнішніх і внутрішніх економічних загроз і здатність до відтворення при ефективному використанні всіх його задіяних ресурсів.

При вдосконаленні нормативно-правової бази інноваційного розвитку

вугільної промисловості враховано правову основу інноваційної діяльності, де згідно із ст. 328 Господарського кодексу України держава регулює інноваційну діяльність шляхом: визначення інноваційної діяльності як необхідної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів; створення економічних, правових й організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності; створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Таким чином, до пріоритетних напрямів розвитку інституціонального середовища вугільної промисловості на інноваційній основі, які мають базуватися на положеннях «Концепції реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю», «Концепції загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року», віднесено ті, що наведено на рисунку.

Упровадження пропозицій щодо вдосконалення інституціонального забезпечення інноваційного розвитку промислового виробництва, за розрахунками фахівців, дозволить збільшити питому вагу інноваційно активних промислових підприємств на 14,3% та підвищити рівень наукоємності ВВП за рахунок усіх джерел фінансування на 0,6%.

Визначені пріоритетні напрями розвитку інституціонального середовища підприємств вугільної промисловості на інноваційній основі сприятимуть формуванню інноваційної інфраструктури, підвищенню економічного і фінансового стимулювання, державного фінансування пріоритетних заходів щодо активізації інноваційної діяльності, підвищенню наукової та нормативної підтримки інноваційної сфери вугледобувної галузі.

Рисунок. Пріоритетні напрями розвитку інституціонального середовища вугільної промисловості

Сучасний інституціоналізм не лише констатує, а науково обґрунтовано вимагає участі держави в економічних процесах, органічного включення державних механізмів управління, механізмів державного управління та ринкових механізмів саморегуляції економіки. Ринкова економіка є, насправді, економікою змішаного типу, в якій мають плідно реалізуватися динамізм капіталізму; ефективність ринкового господарства; соціальна орієнтація економічних відносин.

Інституціональне середовище – це регулююча господарську діяльність сукупність формальних (закони, підзаконні акти та інші нормативні документи) і неформальних (традиції, звичаї, умовності, звички) правил і норм, що реалізуються за допомогою сформованих соціальних практик, а також механізми і структури контролю, які забезпечують їх дотримання.

Інноваційний розвиток вугільної галузі залежить від багатьох чинників, але, в першу чергу, від інституціонального забезпечення такого розвитку, яке можна визначити як сукупність систем забезпечення загальних і специфічних потреб галузі щодо не тільки ефективної, але і соціально значимої діяльності галузі на підґрунті ефективного використання існуючих запасів вугілля.

До інституціонального забезпечення розвитку вугільної галузі належать реструктуризація і структурні зміни інституцій. Реструктуризація – цілеспрямований комплексний процес інституціональних перетворень відповідно до вимог ринкової економіки з метою подолання економічного і технологічного відставання від розвинутих країн. Основні складові структурних змін і змін реструктуризації вугільної промисловості:

інституціональні зміни – трансформація відносин власності на основі приватизації державних підприємств, створення інтегрованих структур; зміна орга-

нізаційних методів впливу на галузеву реструктуризацію і соціально-економічний розвиток шахтарських регіонів; перехід до ринкового регулювання на основі принципів ефективності виробництва, соціального захисту населення; зміна системи регулювання соціально-трудова відносин на договірній основі; розвиток і підтримка малого підприємства;

структурні зміни – технічне переоснащення виробництва, заміна фізично і морально застарілих основних фондів; зміна структури виробництва на користь виробництва продукції з високою доданою вартістю; згортання перепрофілювання неефективних виробництв; виділення непрофільних виробництв і видів діяльності; екологізація виробництва, перехід на прогресивні ресурсо- і енергозберігаючі технології; зниження техногенного впливу на середовище й екологічне оздоровлення території розташування підприємства.

Пропозиції щодо формування інституціонального середовища інноваційного розвитку вугільних підприємств, розроблені в рамках науково-дослідної роботи в Інституті економіки промисловості НАН України, полягають у такому:

уточнення змісту інституціонального середовища інноваційного розвитку вугільної промисловості як сукупності норм і правил у сфері інноваційної діяльності підприємств, які регламентуються законодавчими, нормативно-правовими, відомчими та галузевими актами й документами; сукупності економічних відносин, що регулюються інноваційними структурами та інфраструктурними інституціями з метою скорочення трансакційних витрат на трансфертні технології та прийняття досконалих рішень у сфері інноваційної діяльності;

розкриття основних складових інституціонального забезпечення інноваційного розвитку підприємств вугільної промисловості, до яких належать: зако-

нодавча та нормативно-правова база, що регулює розвиток інноваційної діяльності в Україні; інститути з регулювання економічних відносин у сфері інноваційної діяльності вугільних підприємств; державні та регіональні органи влади у сфері інноваційної діяльності; недержавні інвестиційні ресурси;

організаційними чинниками державного регулювання інноваційної діяльності у вугільній галузі слід вважати: організаційну підтримку інноваційних проєктів, які включено до державних і регіональних інноваційних програм; сприяння розвитку та кадрову підтримку інноваційної діяльності; сприяння підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації кадрів; моральне стимулювання інноваційної діяльності; інформаційну підтримку діяльності (забезпечення свободи доступу до інформації про хід впровадження інноваційно-інвестиційних проєктів); сприяння інтеграційним процесам, розширенню взаємодії вугільних підприємств із підприємствами інших галузей; захист інтересів суб'єктів інноваційної діяльності вугільної галузі на регіональному й державному рівнях;

до фінансових чинників державного регулювання інноваційної діяльності слід віднести: виділення прямих державних інвестицій для реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів окремих вугільних підприємств, які мають містоутворююче значення, але є непривабливими для приватних інвесторів, підвищення ефективності використання цих інвестицій; надання дотацій, пільгових кредитів, гарантій вітчизняним й іноземним інвесторам, що беруть участь в інноваційній діяльності вугільної галузі; зниження відрахувань вугільними підприємствами податків до державного бюджету у разі використання ними своїх власних коштів для фінансування державних або регіональних інноваційних програм і проєктів;

нормативно-правовими чинниками державного регулювання інноваційної діяльності можуть бути: встановлені правові основи взаємовідносин суб'єктів інноваційної діяльності; гарантування охорони прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

інструментами державного регулювання мають бути: соціально-економічні та науково-технологічні прогнози державної політики у сфері фінансів, цін, грошового обігу, відтворювальної, структурної політики та ін.; державно-адміністративні, загальноекономічні та ринкові регулятори; державні й регіональні програми, баланси і моделі оптимізації економічних процесів; державні замовлення та сучасні контрактні системи; індикативні механізми й регулятори діяльності державних та інших форм власності підприємств й установ; механізм інтеграції регуляторів і структур;

збереження і відновлення науково-промислового потенціалу, особливо в нинішніх складних умовах розвитку економіки України, спричинених руйнівним виходом з ладу промислового потенціалу у східних районах країни, а також забезпечення подальшого науково-технічного розвитку України в цілому. При поступовому просуванні на шляху інноваційного розвитку важливу роль відіграють технопарки як структури, що при недостатньому державному фінансуванні дають можливість використовувати механізм цільового використання коштів, які одержують виконавці інноваційних проєктів для розвитку власних наукових баз на засадах реінвестування. Тому завдання державної науково-технічної політики – створення стійких та здатних до саморозвитку технопарків як елементів інноваційної інфраструктури щодо забезпечення розробки та виробництва інноваційного продукту для його використання у матеріальній сфері. Активізація інноваційної діяльності потребує пошуку нових

підходів до організації взаємовідносин між усіма учасниками інноваційного процесу, закріплення певних функцій за відповідними органами управління. Особливого значення набувають у цей час питання діяльності підприємств Донецького басейну в особливих умовах, де в зоні надзвичайних ситуацій сьогодні перебуває значна частина промислового потенціалу Донбасу. Потребує виваженого підходу інноваційна стратегія відновлення і розвитку паливно-енергетичного комплексу Донбасу з урахуванням можливостей держави та приватного бізнесу;

основними функціями державних органів в інноваційній сфері мають бути: акумуляція засобів на наукові дослідження; координація інноваційної діяльності; стимулювання інновацій, страхування ризиків; створення правової бази інноваційних процесів; кадрове забезпечення інноваційної діяльності; формування науково-інноваційної інфраструктури; інституціональне забезпечення інноваційних процесів на державних підприємствах; забезпечення соціальної та екологічної складових інноваційних процесів; підвищення громадського статусу інноваційної діяльності; регіональне регулювання інноваційних процесів.

Дієвим інструментом економічних реформ і механізмом, що забезпечує післякризове відновлення на якісно нових засадах, є модернізація промислового сектору як основи економічного зростання у довгостроковому періоді. Серед пріоритетних завдань модернізації вітчизняної інноваційної системи визначено створення сприятливих інституційних та економічних умов для прискореного розвитку інновацій і сучасних наукоємних виробництв.

Разом з тим аналіз свідчить, що темпи розвитку і структура науково-технічної та інноваційної сфери не відповідають попиту на провідні технології в економіці та наукові результати світового

рівня, що пропонуються поки широко, не впроваджуються в економіку через низьку сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій. Серед причин виникнення вказаних проблем є відсутність економічних стимулів у суб'єктів господарської діяльності до здійснення модернізації шляхом запровадження нових науково-технічних розробок.

На даному етапі розвитку актуальними залишаються: активізація інноваційних процесів в економіці, повноцінне використання потенціалу науки у процесі технологічної модернізації вітчизняного вугільного виробництва. Формуванню та становленню інноваційного розвитку вугледобувних підприємств до сьогоднішнього часу перешкоджають такі проблеми:

зовнішні – недостатність фінансування науково-технічних досліджень, недосконалість нормативно-правової системи, повільне формування ринку інноваційної продукції, неготовність апарату управління до інноваційного розвитку, велика міграція фахівців високого рівня;

внутрішні – складні гірничо-геологічні умови, обмеженість терміну функціонування шахт та їх неплатоспроможність, застосування застарілих технологій і технічного оснащення очисних вибоїв, наявність високої аварійності, низька якість рядового вугілля.

Якомога скоріше розв'язання зазначених проблем, безумовно, сприятиме прискоренню інноваційного розвитку вітчизняної вугільної промисловості при радикальній в перспективі її реструктуризації, як відзначається в матеріалах Форуму гірників-2014 [28]. А науково-технічний розвиток промислових підприємств має розглядатися як одна з найважливіших проблем вітчизняної економіки, де згідно із Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» Україна «має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями» [1].

Література

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Федулова Л.І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України / Л.І. Федулова // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 15-23.
3. Склярова О.Л. Проблеми інноваційного розвитку економіки в Україні / О.Л. Склярова, Ю.В. Шапарець // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2012. – № 6. – С. 331-336.
4. Амоша О.І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доповідь / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2013. – 44 с.
5. Звягильский Е.Л. О необходимости широкой модернизации угольной промышленности Украины: науч. докл. / Е.Л. Звягильский, Ю.С. Залознава; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2013. – 68 с.
6. Державна підтримка та перспективи інноваційного розвитку і структурних перетворень вугільної промисловості: моногр. / О.І. Амоша, А.І. Кабанов, Л.Л. Стариченко та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сти. – Донецьк, 2009. – 326 с.
7. Амоша О.І. Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах: теорія і практика / О.І. Амоша, І.П. Булеев, Г.З. Шевцова // Економіка промисловості. – 2007. – № 1. – С. 3-9.
8. Булеев И.П. Некоторые институциональные аспекты инновационного развития экономики Украины / И.П. Булеев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер. Економічна. – Вип. 40-2. – Донецьк: Донецький нац. технічний ун-т, 2011. – С. 52–56.
9. Вишневицкий В. Промышленная политика: теоретический аспект / В. Вишневицкий // Экономика Украины. – 2012. – № 2. – С. 4-15; № 3. – С. 25-35.
10. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9-36.
11. Голян В.А. Трансформація інституціонального середовища на пострадянському просторі: деструктивні моменти та пріоритетні напрями / В.А. Голян // Економіка та держава. – 2009. – № 10. – С. 9-12.
12. Дементьев В.В. Институты: проблема определения понятия / В.В. Дементьев // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер. Економічна. – Вип. 35. – Донецьк: Донецький нац. технічний ун-т, 2008. – С. 5-22.
13. Качала Т. Структурні особливості інституційного середовища економіки України / Т. Качала // Економіст. – 2011. – № 11. – С. 18-22.
14. Кіндзерський Ю. Інститут держави і проблеми оновлення промислової політики в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 48-58.
15. Коваленко Ю.М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю.М. Коваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92-97.
16. Мельник Т.М. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір / Т.М. Мельник, О.В. Зубко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 2. – С. 181-190.
17. Павлов К.В. Институциональные условия усиления внедрения инвестиций интенсивного типа / К.В. Павлов // Управління економікою: теорія та прак-

тика: зб. наук. праць. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2010. – С. 43-67.

18. Петруня Ю.Е. Институциональные факторы экономического развития / Ю.Е. Петруня, А.Ф. Ивашина // Экономическая теория. – 2010. – № 4. – С. 24-31.

19. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.

20. Кузьменко Л.М. Регіональні аспекти характеристики якості інституціонального середовища / Л.М. Кузьменко, М.О. Солдак // Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. праць. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2010. – С. 30-43.

21. Максимчук М.В. Проблеми інституційного забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку регіону / М.В. Максимчук. – Львів: ІРД НАН України, 2008. – 61 с.

22. Драчук Ю.З. Щодо формування інституціонального середовища інноваційного розвитку вугільних підприємств / Ю.З. Драчук, Н.В. Трушкіна // Проблеми системного підходу в економіці. – 2012. – № 4 [Електронне наукове фахове видання]. – Режим доступу до журналу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2012_4/Drachuk_412.htm.

23. Гусак А.С. Роль суб'єктів страхового захисту в підвищенні привабливо-

сті інвестиційних проектів у вуглевидобуванні / А.С. Гусак // Держава та регіони. – 2012. – № 5. – С. 32-36.

24. Драчук Ю.З. Проблеми інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної промисловості / Ю.З. Драчук, І.М. Кочешкова, Н.В. Трушкіна // Економіка промисловості. – 2012. – № 3-4. – С. 240-248.

25. Драчук Ю.З. Інституціональне забезпечення розвитку інноваційної діяльності промислових підприємств / Ю.З. Драчук, Н.В. Трушкіна // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2013. – № 2. – С. 93-99.

26. Драчук Ю.З. Тенденції інституціональних змін в інноваційному розвитку вугільної промисловості / Ю.З. Драчук, І.М. Кочешкова, Н.В. Трушкіна // Уголь України. – 2014. – № 1. – С. 6-11.

27. Кочешкова І.М. Аналіз негативних наслідків закриття шахт і пропозиції щодо порядку виведення їх з експлуатації / І.М. Кочешкова // Уголь України. – 2014. – № 9. – С. 17-20.

28. Амоша А.И. Современное состояние и виды на будущее отечественной угольной промышленности / А.И. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватский // Форум гірників-2014: за матеріалами міжнар. конф. (1-4 жовтня 2014 р.). – Т. 1. – Дніпропетровськ: Нац. гірничий ун-т, 2014. – С. 29-34.

(Продовження статті у №3(71)2015.

Надійшла до редакції 17.04.2015 р.

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНИЙ КОНСОРЦІУМ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЛІКВІДАЦІЇ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У сучасних економічних умовах проблема подальшої ефективної реструктуризації вітчизняної вугільної галузі набуває все більшої актуальності. Складні гірничо-геологічні умови, моральна та фізична застарілість технічного устаткування, недостатнє фінансування заходів щодо відновлення та нарощування виробництва призводять до поглиблення кризового стану галузі, що проявляється у щорічному підвищенні рівня збитковості державних вугледобувних підприємств. Таким чином, постає питання про пошук та подальше впровадження ефективних реструктуризаційних заходів, спрямованих на мінімізацію витрат вуглевидобутку.

Упродовж останніх 20 років урядом України було прийнято ряд програм з реструктуризації вугільної галузі («Про структурну перебудову вугільної промисловості» 1996 р.; «Українське вугілля» 2001 р.; «Концепція розвитку вугільної промисловості» 2005 р.; «Концепція реформування вугільної галузі» 2008 р. [1-4]). Усі вони переважно були спрямовані на підвищення рівня рентабельності вугільної галузі за рахунок ліквідації найбільш збиткових та роздержавлення потенційно перспективних вугледобувних підприємств. Прийнятою у 1997 р. програмою «Закриття неперспективних вугільних шахт» [5] була передбачена ліквідація 104 підприємств галузі, 40 з яких уже перебували у стадії закриття з 1996 р. Але заплановані програмою ліквідаційні заходи були профінансовані лише на 45%, що звело нанівець очікувані результати реструктуризації. Як наслідок,

частина шахт, що визначені як неперспективні та підлягають ліквідації, продовжують функціонувати на сьогоднішній день, тим самим щорічно збільшуючи державні видатки на утримання вугільної галузі.

На необхідності ліквідації неперспективних вугледобувних підприємств наголошують науковці Д.Ю. Череватський та Л.Л. Стариченко [6], але як джерело фінансування вони розглядають виключно державний бюджет. Ураховуючи сучасні економічні умови та попередній досвід реструктуризації, слід зазначити, що виділення з державного бюджету необхідної суми коштів на ліквідацію вугледобувних підприємств є малоімовірним. Учені Г.Г. Півняк, П.І. Пілов, М.С. Пашкевич, Д.О. Шашенко [7; 8] запропонували впровадження нових видів виробництва на території шахт із подальшим припиненням вуглевидобутку. Тобто як альтернативу ліквідації підприємств вони запропонували диверсифікацію виробництва. Але зважаючи на низьку потенційну рентабельність проектів диверсифікації, можна зробити висновок, що дана концепція не матиме перспективи реалізації. Таким чином, постає питання про пошук додаткових джерел фінансування заходів, спрямованих на ліквідацію вугледобувних підприємств.

Мета статті полягає в обґрунтуванні організаційно-економічного механізму, який дозволив би максимально ефективно реалізувати проект ліквідації вугледобувного підприємства.

У сучасних умовах дефіциту державного бюджету надзвичайної важли-

© О.С. Сердюк, 2015

вості набуває питання пошуку дієвих механізмів швидкої та ефективної ліквідації вугледобувних підприємств, що не мають можливості досягнення беззбиткового рівня функціонування. Як і на початковій стадії реструктуризації, головною перешкодою на даному шляху є обмежені можливості держави щодо фінансування ліквідаційних заходів. Вирішенням даної проблеми може стати залучення приватного ресурсу до виконання робіт із ліквідації вугледобувних підприємств. З урахуванням неспроможності держави профінансувати роботу приватних організацій у повному обсязі виникає потреба у пошуку нефінансових активів та стимулюючих чинників, що спонукатимуть їх до виконання ліквідаційних заходів. Як нефінансові активи, що можуть бути передані приватній організації у вигляді оплати за виконання певного спектру ліквідаційних робіт, можна розглядати внутрішні ресурси вугледобувного підприємства, такі як: поверхнева територія шахти (земля); будинки та споруди на території (адміністративні приміщення, цехи); виробниче устаткування (очисні та прохідницькі комбайни, механізоване кріплення, стаціонарні машини); матеріа-

ли (арочне кріплення, рейки, трубопроводи, кабелі). Стимулюючими чинниками можуть бути державні податкові та фінансові пільги, що надаватимуться приватним підприємствам, задіяним у виконанні ліквідаційних заходів.

Зважаючи на велику собівартість робіт із ліквідації вугільних шахт (рис. 1), слід припустити, що внутрішніх ресурсів підприємства буде недостатньо для компенсації витрат приватної організації, не кажучи вже про її фінансові вигоди від реалізації даного проекту. Виходячи з цього до виконання ліквідаційних робіт доцільно залучити також і державний капітал. Таким чином, держава візьме на себе частину витрат, стимулюючи цим приватні організації до співпраці. У даному випадку частка державного капіталу виступатиме спонукальним чинником для приватного бізнесу, адже матеріальні вигоди від реалізації проекту (земля, будівлі, устаткування, матеріали) належатимуть тільки йому. Тобто, на відміну від інших форм державно-приватного партнерства, даний тип співпраці не передбачає розподілення продукту, отриманого в процесі реалізації проекту, між сторонами-партнерами.

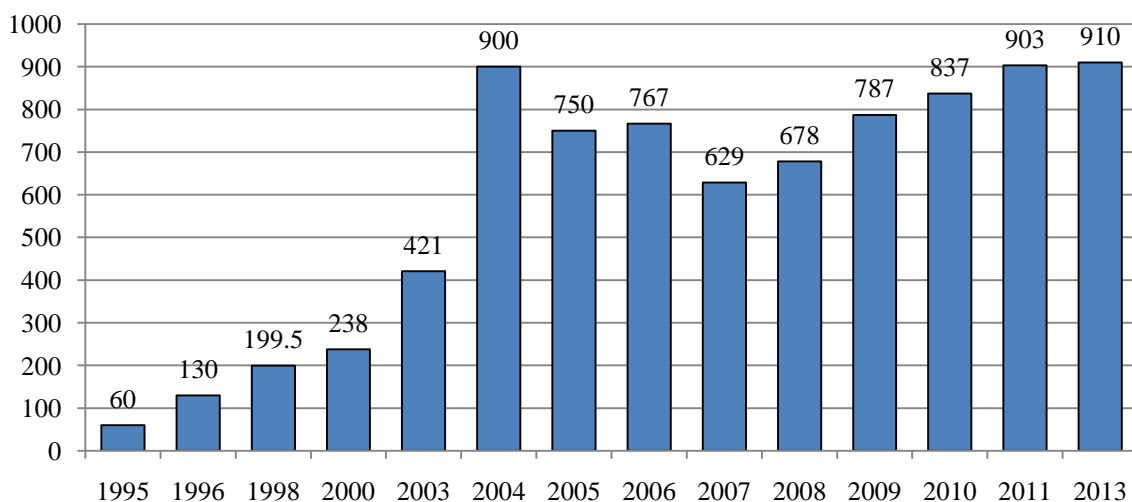

Рис. 1. Передбачене проектом фінансування заходів, спрямованих на ліквідацію вугледобувних підприємств, млн грн [9]

На підготовчій стадії проекту учасників слід об'єднати в єдину організаційну структуру, в рамках якої будуть розподілені сфери повноважень та обов'язків сторін. Заважаючи на складність та неоднорідність ліквідаційних заходів, доцільно створити державно-приватний консорціум, де: приватна сторона представлена кількома учасниками, які спеціалізуються на виконанні певних спектрів робіт; державна сторона представлена однією компанією, що візьме на себе ту частину ліквідаційних заходів, у виконанні яких приватні організації найменше зацікавлені; лідером консорціуму є державний уповноважений представник, що координує спільну діяльність учасників та контролює якість виконання робіт. Таким чином, на основі партнерської співпраці досягається спільний позитивний результат.

Як правило, консорціуми створюються з метою реалізації складних проєктів спільними зусиллями учасників, які спеціалізуються на виконанні певних специфічних робіт [10]. В умовах вугільної галузі використання консорціумів не набуло широкого впровадження, адже добувні роботи зазвичай реалізуються комплексно в межах однієї організації, без залучення сторонніх структур (винятком є залучення підрядних організацій до проходки виробок). Проєкти ліквідації вугледобувних підприємств апіорі є безприбутковими, тому не викликають інтересу з боку приватного капіталу. Таким чином, використання наведеної моделі державно-приватного консорціуму у сфері закриття вугільних шахт в Україні може стати радше інструментом мінімізації державних ліквідаційних витрат, ніж шляхом досягнення спільної фінансової вигоди.

Розподілення обов'язків та повноважень між сторонами-учасниками має ключове значення при формуванні консорціуму. Складність даного процесу по-

лягає в тому, що заходи щодо ліквідації вугледобувних підприємств є взаємопов'язаними, тому на стадії встановлення переліку робіт та відповідно витрат у ресурсно-матеріальному еквіваленті виникатимуть певні труднощі. Для вирішення даної проблеми на попередньому етапі формування консорціуму слід чітко визначити перелік необхідних ліквідаційних заходів. Вітчизняний досвід закриття вугледобувних підприємств свідчить про невиконання повного комплексу ліквідаційних заходів, що максимально мінімізує можливість виникнення негативних екологічних та соціальних наслідків [11-13]. Таким чином, перелік необхідних ліквідаційних заходів слід розглядати значно ширше, ніж це представлено в програмі закриття шахт в Україні.

Виділяють три основних види заходів, що реалізуються у процесі закриття вугледобувних підприємств: роботи, спрямовані на фізичну ліквідацію шахти; забезпечення екологічної безпеки; подолання соціальних наслідків [11; 14]. В Україні у зв'язку з виконанням обмеженого комплексу ліквідаційних робіт (необхідні роботи не були передбачені програмою ліквідації) та недостатнім фінансуванням необхідні заходи були виконані тільки частково. Як наслідок, постали проблеми економічного, екологічного та соціального характеру. Ураховуючи європейський досвід закриття вугільних шахт [15; 16] та помилки попереднього періоду [11-13], з метою мінімізації негативних наслідків запропоновано перелік ліквідаційних заходів (див. таблицю).

Виходячи з досвіду закриття вугледобувних підприємств в Україні, слід зазначити, що деякі з наведених заходів не були передбачені програмою ліквідації, зокрема, такі важливі, як: буріння дегазаційних свердловин – спрямоване на запобігання концентрації метану на поверхні; закладка виробленого простору – реалізується з метою недопущення деформації

Перелік ліквідаційних заходів

Заходи щодо фізичної ліквідації	Екологічні заходи	Соціальні заходи
Демонтаж устаткування та загальношахтних машин; демонтаж кріплення гірничих виробок; демонтаж комунікацій та рейкового шляху; комплекс робіт гідрозахисту; буріння дегазаційних свердловин; закладка виробленого простору; ліквідація стовбурів і технічних свердловин	Переробка гірничих відвалів; озеленення територій; рекультивация земель; ліквідація ставків відстійників	Погашення заборгованості щодо зарплати; виплата вихідної допомоги; створення нових робочих місць; надання одноразового безвідсоткового кредиту вивільненим шахтарям; перенавчання працівників; передача об'єктів соціальної сфери

поверхні землі та як наслідок руйнування будівель, розташованих у межах шахтного поля; переробка гірничих відвалів – має на меті очищення поверхневої території та зменшення шкідливих викидів в атмосферу; надання безвідсоткового кредиту вивільненим шахтарям – реалізується з метою стимулювання колишніх вуглярів до бізнесової діяльності. Унаслідок цього в рамках підприємств, де згідно з планом ліквідаційні заходи були виконані на сто відсотків, спостерігаються екологічні та соціальні проблеми.

Отже, на основі встановленого переліку необхідних ліквідаційних заходів слід визначити порядок їх розподілення між сторонами-учасниками консорціуму. Головним критерієм вибору приватних компаній, що будуть включені до складу консорціуму, слід вважати спеціалізацію або досвід виконання відповідних робіт. До реалізації заходів щодо демонтажу кріплення, комунікацій, устаткування доцільно залучати сектори приватних вугледобувних підприємств, що спеціалізуються на погашенні гірничих виробок (дільниці РГВ). До закладки виробленого простору, ліквідації стовбурів слід залучати приватні шахтобудівні організації. Виконання робіт з переробки гірничих

відвалів доцільно покласти на приватні компанії, що володіють збагачувальними фабриками. З урахуванням даного підходу та можливих спонукальних чинників запропоновано модель консорціуму з 4 учасниками, з яких 3 – приватні та 1 – державний (рис. 2). Реалізація наведеної моделі позитивно вплине на якість ліквідаційних робіт і сприятиме мінімізації видатків на їх виконання.

Згідно з наведеною моделлю державно-приватного консорціуму кожна сторона має певний інтерес до реалізації зазначених заходів. Умовно представлена приватна компанія №1 у разі виконання покладених на неї завдань отримає у власність виробниче устаткування та побічний продукт (вугілля, видобуте з ціликів, метал та рейки, вийняті в результаті ліквідації виробок). Приватна компанія №2 за виконану роботу отримає у власність ділянку землі з розташованими на ній промисловими спорудами та інфраструктурою. Для стимулювання приватної компанії до організації виробничої діяльності на даній території слід надати податкові канікули для бізнесу, що реалізуватиметься на цій ділянці. З метою отримання позитивного соціального ефекту від реалізації даної моделі слід встановити,

Рис. 2. Умовна модель державно-приватного консорціуму (розроблено автором)

що податкові канікули можуть бути надані лише за умови працевлаштування не менш ніж 10% вивільнених з вугледобувного підприємства шахтарів. Інтерес приватної фірми №3 полягає в отриманні продукту переробки гірничих відвалів. Вміст вугілля у гірничих відвалах в Україні складає 5-30% [17], що разом із можливістю виїмки рідкоземельних металів робить процес переробки потенційно вигідним. Спонукальним чинником до виконання даних робіт може стати державний безвідсотковий кредит, наданий компанії з метою придбання відповідного устаткування.

Виходячи з того, що активи вугледобувних підприємств мають різну кількість та ціну, слід зазначити, що їх загальної вартості може не вистачити для забезпечення прибутку приватної організа-

ції. Таким чином, з метою підвищення інвестиційної привабливості проекту державно-приватного консорціуму (з точки зору приватної організації) необхідно передбачити можливість збільшення частки державного капіталу.

З метою стимулювання приватних організацій до участі у проектах ліквідації вугледобувних підприємств слід гарантувати їм відповідну норму прибутку. Для цього необхідно встановити мінімально гарантований відсоток рентабельності проекту (R_m), у ролі якого запропоновано прийняти інтегральний показник рентабельності приватних компаній, задіяних у гірничодобувній сфері¹⁸¹:

¹ На основі аналізу показників діяльності приватних компаній, задіяних у гірничодобувній сфері у період 2005-2010 рр. [6], встановлено: $R_m=18,5\%$.

$$R_m = \sqrt[n]{r_1 \cdot r_2 \cdot \dots \cdot r_n},$$

де r – середній відсоток рентабельності приватних компаній, що функціонують у гірничодобувній сфері;

n – період.

Таким чином:

якщо проект доцільний до реалізації $P_n > C_n$,

тоді за умови $\left(\frac{P_n}{I_n} \cdot 100\right) < R_m$, різни-

ця $R_m - \left(\frac{P_n}{I_n} \cdot 100\right)$ – компенсується державою.

де P_n – чистий прибуток;

C_n – чисті витрати;

I_n – чистий дохід.

З метою недопущення зловживання державною часткою капіталу (завищення виробничих витрат та затягування часу з боку приватної організації) у процесі реалізації проекту необхідно виконати оцінку тривалості робіт, тобто встановити діапазон часу, впродовж якого приватна організація зобов'язана завершити виконання покладених на неї завдань. Через велику трудомісткість та високу ймовірність впливів зовнішніх факторів на перебіг ліквідаційних заходів застосування методу нормативних розрахунків є недоцільним, адже результат може мати високий рівень похибки. Таким чином, з метою визначення очікуваного періоду тривалості робіт (T_{oc}) слід використати метод експертної оцінки.

Метод експертної оцінки базується на детальному аналізі аналогічних процесів та визначенні на їх основі тривимірних показників тривалості робіт: оптимістичний (T_{min}), песимістичний (T_{max}), найвірогідніший (T_{im}). Кожній оцінці тривалості призначається ваговий коефіцієнт, що зазвичай дорівнює 1 [19]. На основі сукупної тривалості робіт, за трьома оцінками часу, визначається ймовірний строк реалізації проекту (T_{oc}):

$$\dot{O}_{i\pm} = \frac{\dot{O}_{min} + 4\dot{O}_{ei} + 3\dot{O}_{max}}{8},$$

де \dot{O}_{min} – мінімально можлива тривалість робіт;

\dot{O}_{max} – максимально припустима тривалість робіт;

\dot{O}_{ei} – наймовірніша тривалість робіт.

Отже, T_{oc} є граничним значенням, починаючи від якого держава повинна зменшувати частку капіталу (компенсація спрямована на досягнення приватною організацією 19% рентабельності) в консорціумі. Даний процес слід реалізовувати поетапно, в міру наближення реальному часу до показника максимально припустимої тривалості робіт (T_{max}). Для визначення ймовірності виконання проекту за час, відмінний від T_{oc} , та встановлення на цій основі відсотків, на які буде знижено державний капіталу у певний проміжок часу в діапазоні [T_{oc} - T_{max}], необхідно визначити стандартне відхилення (σ) від T_{oc} :

$$\sigma = \frac{\dot{O}_{max} - \dot{O}_{min}}{8},$$

На основі отриманого відхилення діапазон [T_{min} - T_{max}] поділено на вісім рівних частин. На кожному кроку відхилення в діапазоні [T_{oc} - T_{max}] державний капітал передбачений на покриття різниці між реальним та гарантованим відсотком рентабельності доцільно знижувати на 25% (рис. 3). Таким чином, приватна компанія буде зацікавлена у швидшому завершенні покладених на неї завдань.

Чітке розподілення завдань та строків їх виконання між учасниками є ключовою умовою ефективного функціонування державно-приватного консорціуму. Адже процес ліквідації вугледобувних підприємств потребує злагодженої дії між сторонами, відповідальними за реалізацію певних заходів. Таким чином, розробка організаційно-економічного механізму державно-приватного консорціуму

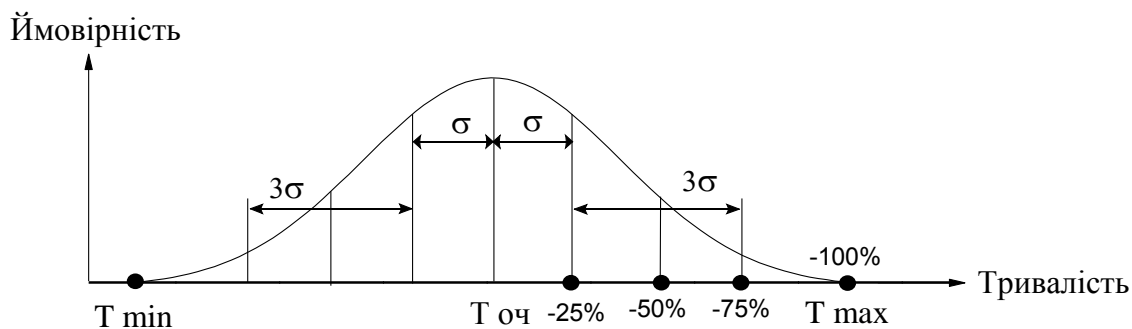

Рис. 3. Графік імовірної тривалості проекту ліквідації вугледобувного підприємства [19]

у сфері ліквідації вугледобувних підприємств має відбуватися з урахуванням галузевої специфіки та потенційних можливостей приватних компаній, залучених до даного процесу.

На етапі впровадження державно-приватного консорціуму у процес ліквідації вугледобувних підприємств необхідно виконати ряд таких заходів:

розробка Міністерством енергетики та вугільної промисловості державної програми реструктуризації вугільної галузі, що передбачає ліквідацію нерентабельних та безперспективних вугледобувних підприємств шляхом застосування механізму державно-приватного консорціуму;

правове забезпечення інтересів учасників консорціуму (розробка Закону про особливості державно-приватних консорціумів у сфері ліквідації вугледобувних підприємств);

формування Міністерством енергетики та вугільної промисловості консорціуму за таким алгоритмом:

1) оцінка внутрішнього ринку гірничодобувних послуг (мається на увазі аналіз приватних компаній, діяльність яких пов'язана з виконання гірничих та збагачувальних робіт);

2) оцінка діяльності зарубіжних гірничодобувних компаній та розгляд можливості їх включення до складу консорціуму;

3) формування пропозицій та визначення ряду зацікавлених компаній;

4) формування портфеля потенційних учасників консорціуму;

5) розробка моделі консорціуму на основі оцінки можливостей потенційних учасників;

6) проведення конкурсу щодо визначення найбільш оптимальних пропозицій з боку приватних компаній (реалізується за наявності декількох претендентів, зацікавлених у виконанні певних робіт);

7) розподілення завдань та обов'язків між сторонами-учасниками;

8) юридичне оформлення консорціуму.

Традиційно процес ліквідації вугледобувних підприємств потребує значних витрат, адже для мінімізації негативних соціальних та екологічних наслідків необхідна реалізація ряду трудомістких заходів. Використання внутрішнього капіталу вугледобувного підприємства як засобу оплати дасть змогу частково профінансувати виконання ліквідаційних робіт приватною компанією. Але враховуючи те, що вартості внутрішнього капіталу недостатньо для покриття ліквідаційних витрат у повному обсязі, слід визнати неминучість залучення додаткових державних коштів.

Таким чином, для реалізації проекту закриття вугледобувних підприємств

доцільно створити державно-приватний консорціум, де між сторонами-учасниками буде розподілено комплекс зобов'язань щодо виконання ліквідаційних робіт. Ключовою особливістю даного консорціуму є те, що послуги приватної сторони оплачуються за рахунок внутрішнього капіталу шахти. На основі цього буде вирішено проблему нестачі державних коштів на виконання повного комплексу ліквідаційних заходів. Для досягнення даного позитивного ефекту слід максимально ефективно використати наявний капітал підприємства, тобто врахувати кожний матеріальний елемент, що може бути використаний як засіб оплати.

У подальшій перспективі доцільними будуть дослідження щодо вдосконалення моделі державно-приватного консорціуму; визначення капіталу вугледобувного підприємства, що може бути використаний як засіб оплати; розробки нових механізмів участі державного та приватного капіталу в консорціумі.

Література

1. Про структурну перебудову вугільної промисловості: Указ Президента України від 07 лютого 1996 р. № 116/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Про затвердження Програми «Українське вугілля»: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. № 1205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Про схвалення концепції розвитку вугільної промисловості: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 липня 2005 р. № 236-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
4. Про схвалення концепції реформування вугільної галузі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. № 737-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Про хід структурної перебудови вугільної промисловості: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р. № 280 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
6. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доп. / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 44 с.
7. Пивняк Г.Г. Post-mining: технологический аспект решения проблемы / Г.Г. Пивняк, А.Н. Шашенко, П.И. Пилов // Труды международного симпозиума «Неделя горняка – 2012». – 2012. – № ОВ1. – С. 20-31.
8. Пивняк Г.Г. Synchro-mining: цивілізоване вирішення проблеми сталого функціонування гірничодобувних регіонів / Г.Г. Пивняк, П.І. Пілов, М.С. Пашкевич, Д.О. Шашенко // Науковий вісник національного гірничого університету: економіка та управління зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – № 3. – С. 131-138.
9. Управління потоками вугільної продукції та стійким функціонуванням збиткових шахт України / О.В. Трифонова, О.Ю. Кравець; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ, 2014. – 201 с.
10. Смешанная собственность в корпоративном секторе: эволюция, управление, регулирование / Г.Н. Мальгинов, А.Д. Радыгин; Консорциум по вопросам прикладных экономических исследований; Канадское Агентство по международному развитию, ИЭПП. – Москва, 2007. – 636 с.
11. Кравцова О.М. Негативні наслідки закриття шахт / О.М. Кравцова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – Донецьк: ДонНТУ, 2005. – № 97. – С.185-194.
12. Амоша О.І. Особливості ліквідації вугільних шахт у старопромислових

регіонах / О.І. Амоша, А.В. Бардась // Економіка промисловості. – 2009. – № 46(3). – С. 34-38.

13. Панишко А.И. Пути решения проблемы закрытия угольных шахт / А.И. Панишко, А.Ю. Еременко, Н.В. Хозяйкина // Сучасні ресурсоенергозберігаючі технології гірничого виробництва. – Кременчук: КрНУ, 2013. – № 2. – С. 166-174.

14. Технология закрытия (ликвидации) угольных шахт / И.Ф. Ярембаш, И.Г. Ворхлик, В.И. Стрельников; ДонНТУ. – Донецьк, 2004. – 238 с.

15. Restructuring the Coal Mining Industry: an Interdisciplinary Approach / edited by J. Dvoracek, E. Martyakova. – Czech Republic, Ostrava: VSB – Technical University of Ostrava, 2013. – 205 p.

16. Likvidace hlubinného dolu zakladaním po ukončení banské činnosti pro snizení bezpečnostních a ekologických

rizik / V. Slivka, J. Dvoracek, J. Ciganek, V. Hudecek, A. Grmela, P. Zurek. – M.: VSB – Technická univerzita Ostrava, 2007. – 100 s.

17. Филиппенко Ю.Н. Промышленные отходы угольных предприятий пути их использования и улучшения экологической обстановки / Ю.Н. Филиппенко, П.Т. Скляр, Е.В. Харлова // Збагачення корисних копалин. – Дніпропетровськ: НГУ, 2012. – № 50(91). – С. 71-78.

18. Формування та реалізація державної політики стосовно вугільної промисловості з урахуванням інтеграції України у світову економіку: монографія / О.І. Амоша, Л.Л. Стариченко, Д.Ю. Череватський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 196 с.

19. Управління проектами / Л.В. Ноздріна, В.І. Ящук, О.І. Полотай. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.

Надійшла до редакції 06.05.2015 р.

**ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
МАРКЕТИНГОВОЇ ПОЛІТИКИ ПРОДОВОЛЬЧИХ КОМПАНІЙ**

Аналіз сучасного стану, тенденцій і перспектив розвитку продовольчого комплексу України дає підстави стверджувати, що його визначальними підприємницькими структурами стали продовольчі компанії (холдинги). Узагальнення досвіду виробничо-комерційної діяльності формувань такого типу – лідерів світового продовольчого ринку (голландської Nestle, німецької Deutsches Milchkontor, китайської China Mengniu Dairy Company Limited [1-3] тощо) дозволяє дійти висновку про те, що і в Україні з набуттям ознак зрілості ринкової економіки результати господарювання компаній усе більшою мірою залежатимуть від його маркетингового забезпечення. Це об'єктивно зумовлює необхідність аналізу маркетингового середовища продовольчих компаній, зокрема його економічних чинників.

Холдинги, хоча і посіли провідні позиції у вітчизняному продовольчому комплексі, є відносно новим явищем національного господарства. В українській та зарубіжній економічній науці питання еволюції зародження та функціонування даних структур вже дістали певної розробки. Зокрема, передумови виникнення продовольчих компаній найбільш ґрунтовно дослідили В.Г. Андрійчук [4] (Україна) та І.Г. Ушачов [5] (Російська Федерація). Аспекти економічної ефективності холдингів висвітлено у науко-

вих працях А.О. Гуторова [6] і М.Ф. Кропивка [7] (Україна) та В.Г. Гусакова, М.І. Запольського [8] (Республіка Білорусь). Висунуто перші пропозиції стосовно запровадження державного регулювання становлення та діяльності холдингів [9; 10].

Разом з тим маркетингові аспекти господарювання продовольчих компаній, особливо маркетингової товарної, цінової та збутової політики, як правило, залишаються поза увагою дослідників країн пострадянського простору.

Метою статті є опрацювання науково обґрунтованих прикладних рекомендацій щодо формування й удосконалення маркетингової політики продовольчих компаній на основі розробленої матриці маркетингового забезпечення їх виробничо-комерційної діяльності та прогнозованих економічних чинників маркетингового середовища.

Опрацювання проблем маркетингової діяльності українських продовольчих компаній, тим більше обґрунтування відповідних науково-практичних рекомендацій, передбачає класифікацію вихідних методично-прикладних положень. Дослідження сукупності аспектів еволюції зародження та розвитку формувань такого типу і державного регулювання їх виробничо-комерційної діяльності [11] виступає підґрунтям визначення як головних вихідних прикладних методичних поси-

© В.А. Чеботарьов

лок щодо вдосконалення маркетингового забезпечення господарювання даних структур таких положень:

1. Розробка принципової моделі маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній, у якій доцільно: виокремити прогнозовані чинники маркетингового середовища таких формувань; очікувані часові межі дії цих прогнозованих чинників; пропонувані організаційно-економічні заходи компаній щодо реалізації їх діяльності відповідно до прогнозованих чинників; пропонувані маркетингові заходи, спрямовані на адаптацію господарювання продовольчих компаній відповідно до прогнозованих чинників.

2. Визначення укрупнених груп прогнозованих чинників маркетингового середовища компаній, що є доцільним з метою не тільки конкретизації пропозицій, але і забезпечення їх подальшої імплементації у господарську діяльність таких структур.

3. Урахування і відображення у пропозиціях існування в Україні продовольчих компаній двох типів, які суттєво різняться за змістом не тільки своєї виробничо-комерційної, але і суто маркетингової діяльності: формувань загальнонаціонального та регіонального рівнів (масштабів). При цьому безпосереднє обґрунтування маркетингової політики продовольчих компаній слід вибудовувати на основі визначених (загальноприйнятих) у світовій науці моделей маркетингу відповідно до цілей закупівель і споживання товарів та послуг: подальшого використання у підприємницькій діяльності (модель так званого промислового маркетингу $\hat{A} \times \hat{A}$: business-to-business – b-to-b) або задоволення суто споживчих потреб (модель споживчого маркетингу $\hat{A} \times \tilde{N}$: business-to-consumer – b-to-c).

Згідно з першим прикладним методичним положенням принципову модель маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній відображено на рисунку.

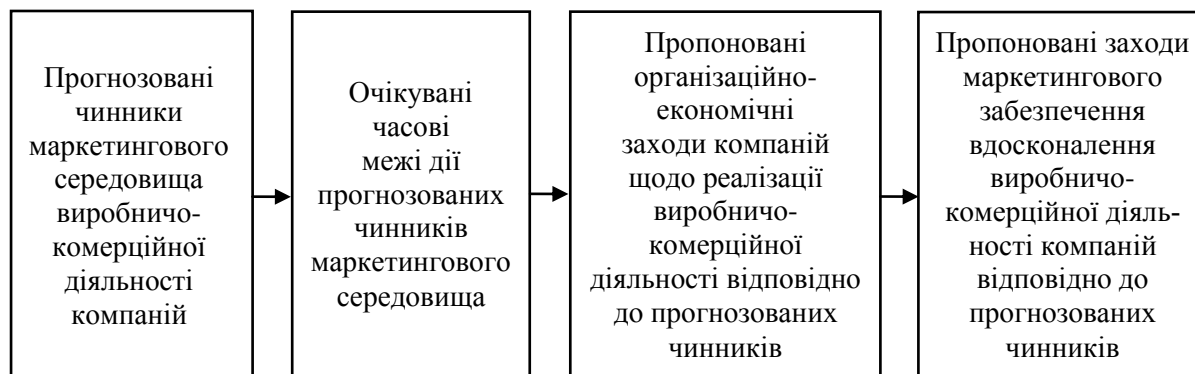

Рисунок. Принципова модель матриці маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній (розроблено автором)

Відповідно до наведеної принципової моделі її вихідним та підсумковим етапами та, як наслідок, матриць маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності компаній цілком логічно виступає маркетинг як такий. Однак на першому (вихідному) етапі це

маркетинг як суто гносеологічний процес – теоретико-пізнавальна діяльність. Функціональне призначення вихідного етапу даної лінії зв'язку полягає у дослідженні прогнозованого маркетингового середовища з метою:

чіткого виокремлення тих його чинників, які впливатимуть на виробничо-комерційний процес даних підприємницьких структур у межах певного часового періоду;

ранжування вагомості (ролі) кожного прогнозованого чинника маркетингового середовища на формування організаційно-економічних, а потім – маркетингових заходів виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній.

Натомість, на четвертому (підсумковому) етапі маркетинг виступає як практично-прикладна діяльність у вигляді обґрунтування та безпосередньої реалізації заходів маркетингової політики. У цьому полягає зміст підсумкового етапу принципової моделі, а відповідно – і матриць маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності компаній.

Перехід від вихідного до заключного етапу втілення даної моделі, а відповідно і матриць маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній, здійснюється завдяки реалізації організаційно-економічних заходів, які теж мають бути обґрунтовані. Вони мають містити всю сукупність конкретних інструментів інвестиційної, інноваційної, грошово-кредитної, податкової та страхової політики щодо практичного втілення виробничо-комерційної діяльності компаній на засадах програмно-цільового розвитку.

Дослідження особливостей функціонування продовольчого комплексу та змісту й механізмів державного регулювання в ньому в контексті обґрунтування другого прикладного методичного положення дозволяє зазначити, що маркетингове середовище господарських структур даного сектору в укрупненому групуванні формується під впливом двох груп чинників: інституціональних та природничо-кліматичних; економічних.

Підґрунтям формування маркетингового середовища продовольчих компа-

ній, як і загалом підприємницьких структур у цьому секторі національного господарства, виступають інституціональні та природничо-кліматичні чинники. Економічні чинники значною мірою є похідними від чинників першої групи; більш того, зміст економічних чинників, їх «імплементация» в реальну господарську практику обумовлюються саме інституціональними та природничо-кліматичними. Разом з тим на останню групу чинників підприємницькі формування не мають важелів впливу, ці чинники для підприємств залишаються неконтрольованими.

Серед інституціональних і природничо-кліматичних чинників визначальними є такі: подовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення; запровадження ефективної державної регуляторної політики щодо формування конкурентного середовища у продовольчому комплексі; подальше загострення природничо-кліматичних умов господарювання. Аналіз цієї групи чинників маркетингового середовища продовольчих компаній на основі побудованої принципової моделі (див. рисунок) було представлено автором на XV Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [12].

Зміст третього прикладного методичного положення полягає в такому. Відповідно до національного і регіонального рівнів типи господарювання холдингів є різними, у тому числі такі типи є різними і стосовно продовольчих компаній національного рівня. Як наслідок, маркетингова діяльність холдингів різних рівнів (та в межах таких національних структур) відрізняється за наведеними моделями маркетингу $\hat{A} \times \hat{A}$ та $\hat{A} \times \tilde{N}$.

Типи господарювання національних холдингів в укрупненому групуванні мають такі особливості.

1. Національні продовольчі компанії, виробничо-комерційна діяльність яких є сировинно-орієнтованою з поставаннями, насамперед, рослинницької продукції (як власної, так і придбаної в інших вітчизняних товаровиробників) на зовнішні ринки. Маркетингова діяльність таких холдингів, виходячи вже із сировинної спрямованості їх функціонування, є доволі обмеженою і вибудовується за моделлю $\hat{A} \times \hat{A}$. У сучасних умовах класичними прикладами національних холдингів такого типу господарювання і моделі маркетингової діяльності є «Українські аграрні інвестиції», «Кернел», «Нібулон».

2. Національні продовольчі компанії, господарювання яких відрізняється суттєво більшим вмістом доданої вартості, включаючи виробництво готових харчових продуктів. Виробничо-комерційна діяльність таких холдингів переважно концентрується в межах внутрішнього ринку. Як правило, маркетингова діяльність даних холдингів є значно об'ємнішою та різноспрямованою і вибудовується за моделлю $\hat{A} \times \tilde{N}$. Прикладами національних холдингів такого типу господарювання і моделі маркетингової політики є «Миронівський хлібопродукт», «АПК-Інвест», «Терра Фуд», «Глобіно».

Холдингові формування регіонального рівня сконцентрували свою господарську діяльність більшою мірою у сфері харчової та переробної промисловості й торгівлі, практично повністю здійснюють її на внутрішньому ринку. Такі структури забезпечують свою ефективність головним чином завдяки монопольному становищу на регіональних ринках (зокрема нееквівалентному товарно-грошовому обміну з виробниками сировини). Маркетингова діяльність даних формувань у сучасних умовах серед усіх вітчизняних гравців продовольчого ринку об'єктивно є найбільш розвиненою; мо-

деллю її побудови теж виступає $\hat{A} \times \tilde{N}$. Найбільш характерні приклади таких холдингів – «Чернівецькі ковбаси», «Пирятинський сирзавод» і м'ясокомбінат «Ятрань».

Недооцінка вагомості рис наявного господарювання продовольчих компаній національного і регіонального рівнів може призвести до того, що досконалі самі по собі пропозиції щодо обґрунтування маркетингової політики таких структур не дадуть належної віддачі.

Разом з тим характер суто маркетингової діяльності національних холдингів другого типу і регіональних холдингів об'єктивно є дуже подібними, що впливає зі змісту однієї моделі – $\hat{A} \times \tilde{N}$. Це визначається умовами формування, спрямованістю та набором конкретних заходів маркетингової діяльності даних структур (за умов суттєвої відмінності щодо характеру їх суто виробничо-комерційної діяльності). Різницею маркетингової діяльності національних холдингів другого типу і регіональних холдингів є по суті лише обсяги, що обумовлюється масштабом – територіальною сферою реалізації маркетингу.

Виходячи з реального змісту й обсягів маркетингової діяльності українських продовольчих компаній та з науково-практичної точки зору, в сучасних умовах першочерговим є визначення основ маркетингового забезпечення їх виробничо-комерційної діяльності стосовно внутрішнього ринку і моделі маркетингу $\hat{A} \times \tilde{N}$.

Отже, за сукупністю наведених теоретико-методологічних та науково-практичних положень представлено матрицю маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній на внутрішньому ринку за моделлю $\hat{A} \times \tilde{N}$ відносно економічних чинників (див. таблицю).

Матриця маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності
 продовольчих компаній України на внутрішньому ринку за моделлю
business-to-consumer відповідно до прогнозованих економічних чинників¹

Прогнозовані чинники маркетингового середовища виробничо-комерційної діяльності компаній	Очікувані часові межі дії прогнозованих чинників маркетингового середовища	Пропоновані організаційно-економічні заходи компаній щодо реалізації виробничо-комерційної діяльності відповідно до прогнозованих чинників маркетингового середовища	Пропоновані заходи маркетингового забезпечення вдосконалення виробничо-комерційної діяльності компаній відповідно до прогнозованих чинників
Уповільнення темпів зростання загальних обсягів попиту на харчові продукти з тенденцією їх стабілізації	Коротко- та середньострокова перспектива	Стабілізація загальних обсягів виробництва харчових продуктів із переорієнтацією на зовнішні ринки	Загальне звуження товарного асортименту з паралельним розширенням асортименту харчових продуктів довготривалого зберігання
Підвищення вимог до якості, безпеки та екологічної чистоти харчових продуктів	Середньо- та довгострокова перспектива (за відсутності соціальних катаклізмів)	Запровадження процесного підходу до організації замкнутого циклу виробництва; збільшення виробництва харчових продуктів із наперед заданими властивостями	Удосконалення існуючих систем ISO та HACCP; запровадження стандартів EMS та GMP; формування попиту на харчові продукти з наперед заданими властивостями
Початок відкритої конкурентної боротьби між компаніями національного рівня та між ними і компаніями регіонального рівня	Середньо- та довгострокова перспектива	Розробка конкурентних стратегій за конкретними галузями і товарними сегментами та нарощування конкурентного потенціалу	Оптимізація маркетингової товарної політики (з обмеженням товарного асортименту в межах коротко- та середньострокової перспективи) й маркетингової політики розподілу з визначенням пріоритетних регіонів; оптимізація співвідношення «ціна-якість» за конкретними товарними групами

¹ Розроблено автором.

Базовим вихідним прогнозованим економічним чинником маркетингового середовища продовольчих компаній є загальне уповільнення темпів зростання обсягів внутрішнього попиту на готові харчові продукти. Такий висновок є характерним стосовно практично всіх регі-

онів України, за виключенням хіба що Києва. Початок «терміну дії» даного чинника: короткострокова перспектива; за окремими товарними групами (і по окремих регіонах) – включно і середньострокова.

Даний висновок ґрунтується на статистичному дослідженні споживання основних видів харчових продуктів у регіональному розрізі за попередній багаторічний період та екстраполяції виявлених тенденцій із використанням низки економіко-математичних моделей. Тенденція щодо доволі вираженого зниження темпів зростання загального попиту на основні види харчових продуктів протягом 2009-2014 рр. є типовою практично для всіх регіонів та України в цілому [13]. Визначальними чинниками цього є зменшення населення країни та загальне уповільнення темпів зростання добробуту її громадян. З урахуванням загострення суспільно-політичних подій у державі протягом 2014-2015 рр. прогноз щодо стабілізації загального попиту на харчові продукти в межах, як мінімум, середньорічної перспективи об'єктивно набуватиме додаткового підтвердження.

Організаційно-економічні заходи вітчизняних загальнодержавних і регіональних холдингів на такі прогнозовані тенденції є цілком очевидними: стабілізація загальних поставок на внутрішній ринок. Загальне збільшення обсягів виробництва харчових продуктів в Україні, а підстави для цього є цілком реальними, можливе лише за умов значного збільшення експортних поставок.

Таким чином, у вітчизняній продовольчій сфері протягом найближчої часової перспективи проблема збуту дістане такого загострення, якого не спостерігалося за останні 20-25 років (даний прогноз підтверджується і підсумками розвитку країни у 2014 р.: імпорт м'яса свинини зменшено у 4 рази з одночасним збільшенням експорту м'яса курятини на 25% [14, с. 67]).

В узагальненому вигляді пропонувані заходи маркетингової політики холдингів на внутрішньому ринку стосовно даного прогнозованого чинника є такими: звуження товарного асортименту зі

зменшенням його глибини за товарами, призначеними для споживачів із високим рівнем достатку. Найбільш доцільними такі маркетингові заходи будуть у м'ясопереробній (у сегментах сирокочених ковбас і делікатесів), молокопереробній (у сегментах йогуртів та твердих сирів), лікєро-горілчаній (у сегментах елітних сортів горілки та коньяку) галузях та у виробництві безалкогольних напоїв і пива.

Однак зазначений підхід доцільно використати і в оліє-жировій галузі та сегментах хлібобулочних і макаронних виробів. При цьому товарну групу напівфабрикатів (особливо в м'ясопереробній галузі та сегментах кондитерських виробів і тістечок) слід скорочувати меншою мірою.

У межах коротко- та середньострокової перспективи для внутрішнього ринку буде обґрунтованим збільшення обсягів виробництва з паралельним розширенням асортименту в укрупненому групуванні лише за двома товарними позиціями: харчових продуктів із наперед заданими властивостями (перш за все для малюків і дітей та споживачів, які страждають на певні захворювання) та харчові продукти довготривалого зберігання (особливо м'ясних, рибних та овочевих консервів, молока згущеного та соків).

На тлі прогнозованого уповільнення загальних обсягів внутрішнього попиту на харчові продукти може здаватися дещо несподіваним наведений у таблиці прогноз щодо підвищення вимог до їх якості, безпеки та екологічної чистоти. Підґрунтям для такого прогнозу є не тільки теоретичні та науково-практичні наробітки вітчизняних і зарубіжних учених, але і комплексні маркетингові дослідження продовольчого ринку Луганської області, здійснені в рамках державної теми «Управління розвитком старопромислових регіонів України в умовах виходу з трансформаційної кризи» (номер

реєстрації 0105U004477) безпосередньо з використанням анкетного опитування споживачів. При цьому вибірка стосовно дослідження ринку ковбасних виробів і м'ясопродуктів складала 212 респондентів, а стосовно ринку хліба і хлібопродуктів – 200 респондентів, що є цілком достатнім та репрезентативним для даної генеральної сукупності: населення Луганської області.

За підсумками маркетингових досліджень встановлено: в 2012-2013 рр. 54% мешканців Луганська не вважали для себе ціну єдиним критеріально визначальним чинником. Більш того, вже на найближчу часову перспективу у 2-3 роки 40% споживачів ковбасних виробів і м'ясопродуктів та 67% споживачів хліба і хлібопродуктів питання якості та безпеки, а також надійності та зручності пакування харчових продуктів відзначали для себе більш важливими порівняно з їх ціною.

Виявлені тенденції щодо Луганської області кореспондуються з динамікою розвитку й інших регіонів: встановлено, що рівень продовольчого забезпечення на Луганщині протягом останніх років (за умов більш загрозливого екологічного стану) був значно нижчим порівняно з іншими регіонами України [11]. Більш того, в областях, де рівень заробітної плати є вищим (Дніпропетровська, Київська та ін.), відзначена залежність є значно більш чіткою та позитивною.

Загальною основою для такого прогнозу слід вважати поступове підвищення добробуту населення України в межах довгострокової перспективи та обізнаність критично-достатньої частини громадян стосовно культури харчування і здорового образу життя. Згідно з результатами досліджень впливає цілком однозначний висновок щодо доволі вираженої переорієнтації вітчизняних споживачів із безумовної домінанти ціни в бік визнання якості як невід'ємної складової

у прийнятті рішень щодо закупівель харчових продуктів.

Сукупність виявлених за підсумками маркетингових досліджень у Луганській області властивостей і тенденцій, які підтверджуються макроекономічними показниками та відображають загальноцивілізаційні тенденції, дозволяє впевнено прогнозувати підвищення вимог споживачів до якості та безпеки харчових продуктів як одного із сутнісних чинників маркетингового середовища виробничо-комерційної діяльності холдингів. Дія даного чинника посилюватиметься особливо в межах середньо- та довгострокової перспективи. Загострення соціально-економічної ситуації в Україні протягом 2014-2015 рр. за умов її стабілізації та подальшого поступового виправлення суттєво не вплине на довгострокову дію даного чинника.

Найбільш дієвим й ефективним організаційно-економічним заходом вітчизняних продовольчих компаній щодо реалізації виробничо-комерційної діяльності у «відповідь» на дію цього чинника є перехід до вертикальної диверсифікації господарювання, яка може забезпечити реальне освоєння в межах холдингів замкнутого виробничо-комерційного циклу. Однак тут є ще одна принципово важлива річ: зазначені організаційно-економічні заходи слід здійснювати на основі запровадження процесного підходу до забезпечення якості й безпеки харчових продуктів, також необхідно обов'язково включати попередні етапи стосовно виробництва вихідної сировини.

Окрім необхідності забезпечення в межах короткострокової перспективи виробництва харчових продуктів із наперед заданими властивостями, вже в межах середньострокової перспективи суттєво має бути збільшено виробництво органічних харчових продуктів (що теж неможливо здійснити без запровадження у виробничо-комерційну діяльність компа-

ній процесного підходу). У сучасних умовах вітчизняні товаровиробники не здатні наситити навіть внутрішній ринок: у 2013 р. лише 175 підприємств отримали статус органічних (35 – у Київській області, 25 – у Херсонській, 13 – в Одеській, 12 – у Закарпатській, по 11 – у Львівській та Вінницькій) [14, с. 43].

Лише за часовими межами середньострокової перспективи (за відсутності соціальних катаклізмів) вітчизняним продовольчим компаніям буде сенс поступово орієнтуватися на забезпечення вимог внутрішніх споживачів стосовно розширення та поглиблення товарного асортименту харчових продуктів.

Передумовою обґрунтування стратегічних і тактичних організаційно-економічних заходів виробничо-комерційної діяльності холдингів як «реакції» на підвищення вимог до якості харчових продуктів є системне вдосконалення їх маркетингового забезпечення. У зв'язку з цим доцільною є реалізація таких заходів.

1. Відповідні відділи маркетингу (підрозділи, служби тощо) необхідно створити у структурі всіх холдингів. Слід вважати невиправданим, що в умовах ринкової системи господарювання окремі, навіть найпотужніші холдинги загальнонаціонального рівня, як наприклад, «Агротон», до сьогодні так і не мають структурних підрозділів маркетингу. Це виступає підтвердженням сировинної експортоорієнтованої спрямованості виробничо-комерційного процесу значної частини національних продовольчих компаній.

2. Вихідною основою вдосконалення маркетингової діяльності холдингів має стати переорієнтація вже створених структурних підрозділів на функціонування в дійсно маркетинговій сфері. Практика свідчить, що в сучасних умовах діяльність служб маркетингу багатьох холдингів, у тому числі регіональних, які

створили такі служби першими і безпосередньо функціонують за моделлю $\hat{A} \times \tilde{N}$, не виходить за межі збуту як такого. У кращому випадку – з елементами опитувань і реклами (не завжди професійних і тим більше економічно обґрунтованих).

Невід'ємною складовою реалізації матричного підходу маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності холдингів відповідно до даного прогнозованого чинника є повноцінне освоєння ними принципів Total Quality Management (TQM) – загального менеджменту якості. Аналіз реального стану справ у вітчизняній продовольчій сфері свідчить, що цього не сталося і навіть провідними холдингами як національного, так і регіонального рівнів досягнуто неповною мірою. Тому в багатьох випадках функціонування зареєстрованих систем ISO та Hazard Analysis and Critical Control Points (HACCP) має декларативний характер, що не відповідає не тільки їх сутності, але й основам TQM. Нині лише 7% продовольчих компаній України отримали сертифікати ISO та HACCP [14, с. 103].

Ще більшою мірою це стосується системи екологічного менеджменту – Ecological Management System (EMS). Запровадження системи добросовісної господарської практики – Good Manufacturing Practice (GMP), яка сьогодні в країнах Європейського Союзу набула вже повноцінного розповсюдження, в Україні, як правило, не виходить за рамки теоретичних екскурсів.

Загалом, у контексті підписання Україною в червні 2014 р. економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, неврегульованість питань якості та безпеки харчових продуктів може стати однією з головних перешкод для подальшої реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави.

Події останніх років дають підстави як наступний прогнозований чинник маркетингового середовища виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній виділити початок відкритої конкурентної боротьби між національними холдингами та між ними і регіональними холдингами. Перші підстави для такого прогнозу у хлібобулочній, м'ясопереробній та оліє-жировій галузях продовольчого підкомплексу Луганської області з'явилися в 2008-2010 рр. [11, с. 267-272].

У сучасних умовах фактичний матеріал для даного прогнозу є вже достатнім. Так, протягом 2011-2013 рр. регіональний холдинг ВАТ «Луганськмлин» практично повністю витіснив із ринку області мережу хлібокомбінатів і хлібо заводів ВАТ «Коровай», яке є складовою національного холдингу «Лотуре», що входить до провідних холдингів національного рівня. Холдинги національного рівня «HarvEast» та «АПК-Інвест», засновані в Донецькій області, поділили сфери впливу на ринках центральних та південно-східних областей у сегментах тваринницької продукції. «HarvEast» у 2011 р. після поглинання агроцехів ММК ім. Ілліча, сконцентрувавши увагу на молочній галузі та відгодівлі великої рогатої худоби, суттєво згорнув галузь свинарства. Не в останню чергу саме завдяки цьому «АПК-Інвест» впевнено став лідером країни к сфері свинарства. У підсумку це, окрім інших причин неекономічного характеру, поглибило фінансові труднощі агрофірми «Шахтар» ОП шахти ім. А.Ф. Засядька, призвівши до багатомільйонних збитків останньої. У 2011-2012 рр. холдинг «HarvEast» під час свого організаційного оформлення заохочував перехід до своїх структурних підрозділів кращих топ-менеджерів з інших холдингів не тільки Донецької, але і сусідніх Харківської та Луганської областей.

На тлі насичення українського продовольчого ринку конкурентна боротьба між національними холдингами та між ними і регіональними холдингами вже в межах середньострокової перспективи у виробничій та збутовій сферах буде розгортатися на системній та явній основі. Це є відображенням природних рис ринкової економіки. У контексті реалізації своєї регуляторної політики держава має (і для цього ще є час) врахувати в нормативно-правових актах таку реальну і вже недалеку перспективу з метою недопущення перекладання холдингами наслідків боротьби (у тому числі відстрочених наслідків недобросовісної конкуренції) на кінцевих споживачів і суспільства загалом (протягом кінця 2014 – початку 2015 р. такі спроби намагався здійснити один з топ-холдингів України «Мрія»). Важливість даних питань суттєво актуалізується з урахуванням ще й прогнозованого посилення конкуренції з боку іноземних товаровиробників.

Узагальнюючими організаційно-економічними заходами стосовно реалізації виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній (зокрема, й в процесі міжгалузевої диверсифікації капіталу) виступає нарощування їх сукупного конкурентного потенціалу.

Маркетингова політика розподілу у «відповідь» на модифікацію конкурентної боротьби між ними має бути більш диференційованою і, що є теж важливим, – з часом суттєво змінюватися у формах своєї реалізації. Зокрема, товарна політика на тлі звуження широти та скорочення глибини асортименту в межах короткострокової перспективи з переходом до середньострокової перспективи має отримати якісно нові риси в контексті:

формування попиту на харчові продукти з наперед заданими властивостями (конкретніше – на продукти, які застосовуються у профілактиці певних захворювань);

розробки нових підходів у зв'язку з прогнозованим значним підвищенням попиту на органічні харчові продукти (у даному відношенні маркетингова товарна політика об'єктивно набуватиме розукрупнення за напрямками стосовно різних груп споживачів, які в сучасних умовах ще тільки формуються).

Особливо актуальною, з причини посилення прив'язки комерційної діяльності холдингів до чітко визначених регіонів, стане маркетингова політика розподілу. У такому випадку канали збуту в багатьох сегментах буде сенс зробити більш короткими (що в сучасних умовах для вітчизняного продовольчого ринку $\hat{A} \times \tilde{N}$, перш за все стосовно національних холдингів, стало не зовсім типовим), однак ширшими. Тому необхідно завчасно опрацювати можливі варіанти дистриб'юторської політики та стимулювання підприємств (і безпосередньо їх робітників) торговельної мережі стосовно збуту харчових продуктів, що в сучасних умовах в Україні на ринку продовольчих товарів використовується, скоріше, як виключення.

Слід передбачити також і диференціацію маркетингової цінової політики. Це доцільно втілити в оптимізацію співвідношення «ціна-якість» як за конкретними товарними групами, так і за конкретними регіонами. Сама реалізація компаніями цінової політики суттєво посилюватиме значимість аналізу ціноутворення конкурентів. У цілому конкурентна боротьба холдингів усе більше буде трансформуватися в бік нецінової конкуренції, що актуалізує значення маркетингового забезпечення їх діяльності.

Загалом два останні прогнозовані чинники маркетингового середовища діяльності продовольчих компаній – підвищення вимог споживачів до якості харчових продуктів та модифікація конкурентної боротьби між самими холдингами (особливо на тлі посилення конкурен-

ції з іноземними товаровиробниками) – значно підвищують значимість потоварного виду маркетингу. До цього часу, за умов дефіцитності на продовольчому ринку, як і в сучасних умовах, поки ще не почалася системна конкурентна боротьба між компаніями, цей вид маркетингу не був і ще не є достатньо затребуваним.

Висновки. У межах середньострокової перспективи і на подальшу довгострокову перспективу все більше зростатиме ціна можливих маркетингових прорахунків: необґрунтовані у маркетинговому відношенні виробничо-комерційні заходи призводитимуть до все більш відчутних з часом економічних збитків. Пояснення цього полягає у прогнозованому формуванні за межами середньострокової перспективи нового більш високого рівня розвитку вітчизняної продовольчої сфери. Як наслідок, суттєво підвищиться рівень ресурсо-, капітало- та наукоємності господарювання компаній. Тому прорахунки в його маркетинговому забезпеченні супроводжуватимуться приростом не тільки суто фінансових збитків, але і негативних соціальних наслідків.

Перспективи подальшої розробки проблеми формування й удосконалення маркетингової політики продовольчих компаній полягають у практичній конкретизації висунутих пропозицій.

Так, для холдингових формувань національного рівня науковцями-дослідниками мають бути опрацьовані різні інтеграли маркетингової діяльності: окремо для зовнішнього (переважно за моделлю маркетингу business-to-business) і внутрішнього ринків (за моделями business-to-business і business-to-consumer). Для продовольчих компаній регіонального рівня опрацювання заходів маркетингової діяльності є необхідним, перш за все, за моделлю маркетингу business-to-consumer. При цьому опрацювання пропозицій щодо вдосконалення маркетингової діяльності продовольчих компаній

варто здійснювати в укрупненому групуванні в такій послідовності: вдосконалення маркетингової товарної політики і політики якості; вдосконалення збутової та рекламної політики; вдосконалення цінової політики.

У контексті здійснення регуляторної політики для стимулювання холдингів стосовно впровадження наробіток учених (такі наробітки мають бути виконані за всіма напрямками забезпечення виробничо-комерційного процесу) держава має стимулювати створення на базі компаній наукових продовольчих кластерів за галузевими ознаками.

Для безпосередньо продовольчих компаній не тільки доцільно, але й економічно вигідно опановувати маркетинговий тип господарювання, вихідною основою якого є системне дослідження насамперед економічних чинників їх маркетингового середовища.

Література

1. Nestle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nestle.ua/aboutus/globalnestle>.
2. Deutsches Milchkontor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dmk.de/en/company/>.
3. China Mengniu Dairy Company Limited [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mengniuir.com/html/>.
4. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільськогосподарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 3-15.
5. Ушачев И. Организационно-экономический механизм развития агрохолдингов/ И. Ушачев, В. Арашуков // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 5. – С. 9-14.
6. Гуторов А.А. Экономическое обоснование рациональных размеров сельскохозяйственных предприятий: теория и практика / А.А. Гуторов. – Харьков: Миськдрук, 2012. – 377 с.
7. Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5-21.
8. Методические рекомендации по созданию продуктовых компаний / В.Г. Гусаков, М.И. Запольский. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2014. – 155 с.
9. Чеботарьев В.А. Державне регулювання створення й функціонування формувань холдингового типу продовольчого комплексу: проблеми і перспективи / В.А. Чеботарьев // Економіка промисловості. – 2011. – № 1. – С. 28-33.
10. Мокрушин А.А. Взаимодействие вертикально интегрированных корпораций с региональными экономическими системами современной России: функции, формы, стратегии управления: монография / А.А. Мокрушин. – М.: Вузовская книга, 2011. – 256 с.
11. Чеботарьев В. А. Державна регуляторна політика інноваційної структурної трансформації харчової та переробної промисловості: моногр. / В. А. Чеботарьев. – Луганськ: ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2011. – 448 с.
12. Чеботарьев В.А. Інституціональні та природничо-кліматичні чинники формування маркетингової політики агрохолдингів / В.А. Чеботарьев // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – №1(30). – С. 204-212.
13. Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. ТОП-100. Рейтинг лучших компаний Украины: 200 крупнейших агрокомпаний Украины // delo. ua. – 2014. – № 3. – С. 115.

Надійшла до редакції 28.04.2015 р.

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ РАСХОДОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ ПРИ ПЕРЕХОДЕ НА ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ СТАНДАРТЫ ЕС В СФЕРЕ ОХРАНЫ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА

Соглашение об ассоциации между Украиной и ЕС ратифицировано Верховной Радой Украины и Европейским парламентом 16 сентября 2014 г. [1]. Помимо политических, торговых и таможенных вопросов сотрудничества между сторонами Соглашения данный документ содержит ряд природоохранных обязательств согласно Разделу 6 «Окружающая природная среда» и приложениям XXX-XXIX [2, ст. 360-366, с. 189-191].

При этом некоторые экологические директивы ЕС, с которыми в 10-летний период предполагается гармонизация украинского законодательства, содержат количественные регуляторы допустимого уровня техногенного воздействия на окружающую среду. То есть вступление их в силу на территории Украины будет сопровождаться ужесточением экологических требований к эмиссии отдельных загрязняющих веществ и образованию отходов. Это, в свою очередь, повлечет необходимость коррекции природоохранной и инвестиционной политики промышленных предприятий как основных источников техногенной нагрузки в стране. Так, около 63 % выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух в Украине составляют выбросы от стационарных источников ¹ – в среднем более

4 млн т загрязняющих веществ [3]. Причем основу стационарного выброса составляют: диоксид серы (30% от общего количества), оксиды азота (8%), оксид углерода (24%), метан (20%) – вещества, представляющие опасность как для окружающей среды, так и для здоровья человека, т.е. предельно допустимое содержание которых в атмосферном воздухе регламентируется природоохранным законодательством.

Переход процесса ассоциации Украины и Евросоюза в практическую плоскость обусловил особую актуальность исследований экономических перспектив и рисков, сопровождающих гармонизацию национального законодательства и хозяйственного уклада с европейскими стандартами и регламентами, а также механизмов и инструментов реализации выбранного курса интеграционной стратегии. Данной проблематике посвящен ряд публикаций и работ [4-8] в рамках анализа тенденций международных отношений и стратегических социально-экономических перспектив Украины. Тем не менее унифицированные методики оценки рисков и перспектив имплементации в правовое поле Украины директив ЕС, в том числе в природоохранной сфере, находятся на стадии разработки и являются актуальным направлением для дальнейших исследований.

Таким образом, целью данной статьи является разработка методики предварительной оценки ожидаемых дополнительных расходов на отечественных предприятиях в связи с заменой существ-

¹ Стационарный источник загрязнения атмосферы – предприятие, цех, агрегат, установка или другой неподвижный объект, который сохраняет свои пространственные координаты в течение определенного времени и осуществляет выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух.

вующих нормативов предельно допустимого загрязнения атмосферного воздуха их европейскими аналогами.

Предлагаемая методика на первом этапе расчетов предполагает сопоставление фактического и нормативного уровней эмиссии загрязняющих веществ в атмосферный воздух в Украине с экологическими требованиями ЕС и состоит в определении:

(1) расхождений между существующими нормативами допустимой эмиссии загрязнения в ЕС и в Украине;

(2) потенциального объема избыточного уровня техногенной нагрузки на атмосферный воздух.

Сравнение имеющихся расхождений между существующими нормативами предельно допустимого выброса (ПДВ), установленными для отдельных загрязняющих веществ в соответствии с действующим природоохранным законодательством Украины, и нормативами, предусмотренными законодательством Европейского Союза (ЕС) предлагается проводить по форме табл. 1.

Таблица 1

Форма проведения сопоставлений нормативов ПДВ в общем виде

Загрязняющее вещество	ПДВ Украины, мг/нм ³	Национальный законодательный акт	ПДВ ЕС, мг/нм ³	Законодательный акт ЕС	Расхождение в нормировании
«1»	«2»	«3»	«4»	«5»	«6»
Название	Показатель	Ссылка	Показатель	Ссылка	= ст. «2» – ст. «4»

Источник данных: составлено автором.

В соответствии с Законом Украины «Об охране атмосферного воздуха» [9] объемы отведения исходящих газов от стационарных источников выбросов обусловлены текущим уровнем технологического развития промышленности, а нормативы предельно допустимого выброса (ПДВ) загрязняющих веществ определяются из соображений экологической безопасности². То есть при условии

² Научно-технический норматив, ограничивающий массовую концентрацию загрязняющих веществ в организованных выбросах от стационарных источников (мг/м³). Его использование направлено на обеспечение выполнения условия, что содержание загрязняющих веществ или их совокупности в приземном слое атмосферного воздуха не будет превышать (с учетом перспективы развития промышленных предприятий) нормативов экологической безопасности для жизни и здоровья людей и объектов окружающей природной среды. Для установления величин нормативов ПДВ, используются предельно допустимые концентрации (ПДК) или, при их отсутствии, ориентировочно безопасные

их соблюдения в атмосферный воздух от промышленных объектов поступает допустимое количество загрязняющих веществ, которое может считаться «условно нормативным» для данного технологического уклада. Отсюда, при условии сохранения текущих объемов выбросов исходящих газов от стационарных источников, переход к более жестким нормативам приведет к образованию некоторого избытка техногенной нагрузки на природную среду – массы сухого остатка за-

уровни воздействия (ОБУВ) загрязняющих веществ в атмосферном воздухе населенных пунктов. Значение ПДВ разрабатывается в составе:

1) проектов нормативов предельно допустимых выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников для всех хозяйствующих субъектов, осуществляющих эмиссию загрязнения в воздух стационарными источниками;

2) сводных проектов нормативов ПДВ загрязняющих веществ в атмосферный воздух по городу или населенному пункту.

грязняющего вещества, поступающего в атмосферный воздух (т/год). Математи-

$$\begin{cases} V^{3B} \times ПДВ^{3B} = M^{3B_НОРМАТИВНАЯ}, \\ M^{3B_НОРМАТИВНАЯ_УКР} - M^{3B_НОРМАТИВНАЯ_ЕС} = M^{3B_ИЗБЫТОЧНАЯ}, \end{cases} \quad (1)$$

где V^{3B} – объем выброса исходящих газов от стационарных источников загрязнения, обусловленный уровнем развития используемых в промышленности технологий, тыс. м³;

$ПДВ^{3B}$ – норматив предельно допустимого выброса конкретного загрязняющего вещества, установленный в соответствии с требованиями действующего природоохранного законодательства и представлениями об экологической безопасности, мг/м³;

$M^{3B_НОРМАТИВНАЯ}$ – «условно нормативная» масса загрязняющих веществ, поступающая в атмосферный воздух с выбросами исходящих газов от стационарных источников, т;

$M^{3B_ИЗБЫТОЧНАЯ}$ – «избыток загрязнения», т;
 $_{УКР}$ и $_{ЕС}$ – индексные обозначения, указывающие на административно-территориальную принадлежность показателя-члена уравнения.

То есть согласно Соглашению об ассоциации между Украиной и ЕС, возникающий «избыток загрязнения» должен быть ликвидирован к срокам вступления в силу на территории Украины Директивы 2010/75/ЕС Европейского парламента и Совета от 24 ноября 2010 г. «О промышленных выбросах (интегрированное предотвращение и контроль загрязнения)» [10]. Таким образом, вторым этапом расчетов в методике является оценка величины дополнительных инвестиций, которая основывается на:

(1) полученной «избыточной» массе эмиссии загрязнения;

чески, это возможно описать как систему уравнений:

(2) установлении связи между общим объемом эмиссии загрязнения в окружающую среду и уровнем финансирования природоохранной деятельности.

Для определения формы и силы связи между различными параметрами исследуемого объекта, функциональная зависимость которых имеет стохастический характер, целесообразно использование методов корреляционно-регрессионного анализа [11]. В рассматриваемом случае предлагается определить регрессионную зависимость между эмиссией загрязняющих веществ и объемом расходов предприятий на природоохранную деятельность.

В практике статистического учета [12] финансирования природоохранной деятельности предприятий в Украине выделяют два основных типа расходов:

(1) капитальные инвестиции, осуществляемые с целью охраны окружающей природной среды. К ним относят все расходы отчетного периода на оборудование, техническое оснащение, строительство природоохранного значения, рассчитанные в фактических ценах без учета налога на добавленную стоимость. Сюда включают расходы на строительство новых, расширение, реконструкцию, реставрацию, техническое перевооружение действующих предприятий и объектов, капитальный ремонт и приобретение оборудования природоохранного значения долгосрочного пользования;

(2) текущие затраты на охрану окружающей природной среды включают расходы, осуществляемые с целью поддержания (содержания и эксплуатации)

объектов³ в рабочем состоянии и входят в состав расходов текущего периода.

Каждый из приведенных типов природоохранных расходов распределяется по следующим направлениям:

- 1) охрана атмосферного воздуха и проблемы изменения климата;
- 2) очистка сточных вод;
- 3) обращение с отходами;
- 4) защита и реабилитация почв, подземных и поверхностных вод;
- 5) снижение шумового и вибрационного воздействия (исключая меры по охране труда);
- 6) сохранение биоразнообразия и среды обитания;
- 7) радиационная безопасность (исключая меры по предотвращению аварий и катастроф);
- 8) научно-исследовательские работы природоохранного направления;
- 9) другие направления природоохранной деятельности.

Таким образом, предлагается определить связь между:

(1) массой выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух ($M^{ЗР}$) и капитальными инвестициями в охрану атмосферного воздуха и предотвращение изменения климата ($I^{КАПИТАЛЬНЫЕ}$), а также

(2) массой выброса загрязняющих веществ в атмосферный воздух и текущими затратами по этому направлению ($I^{ОПЕРАЦИОННЫЕ}$).

Выбор конкретного вида зависимости и вид математической функции должны основываться на результатах расчета отклонения реального и оценочного значений⁴, а также логики описываемого процесса.

³ Основных фондов природоохранного назначения.

⁴ Например, коэффициент детерминации (r^2) или коэффициент средней абсолютной ошибки (MAPE), которые характеризуют тесноту (силу) связи между факторами модели.

При отсутствии каких-либо затрат на природоохранные мероприятия (т.е. если $I^{КАПИТАЛЬНЫЕ} = 0$ и $I^{ОПЕРАЦИОННЫЕ} = 0$) уровень загрязнения, генерируемого определенным стационарным источником выбросов, линейно зависит от объема производства. Объем выбросов и концентрация загрязняющего вещества, образующегося от конкретного производственного устройства, может варьироваться в пределах некоторого интервала, что обусловлено различиями в химическом составе первичного сырья и / или топлива, степени физического износа оборудования и др., однако не может расти бесконечно. С другой стороны, современный уровень развития технологий не позволяет осуществлять полностью безотходное производство. При этом после определенного этапа технической модернизации производства каждая дополнительная гривна капитальных инвестиций и текущих расходов, направленных на сокращение техногенной нагрузки, будет создавать меньший экологический эффект⁵. То есть существует определенная предельная величина инвестиций (I_{MAX}), которая будет иметь экономический смысл, после которой рост природоохранных затрат становится нецелесообразным и бесполезным.

Таким образом, для корректного экономико-математического описания исследуемого процесса необходимо учитывать наличие границ технологических возможностей используемого оборудования и влияние закона убывающей предельной отдачи на эффективность природоохранных инвестиций и фактическое сокращение загрязнения. Поэтому для

⁵ Закон убывающей предельной отдачи – каждое последующее добавление единицы фактора производства уменьшает предельный прирост реального объема производства при условии, что все другие факторы остаются неизменными [13].

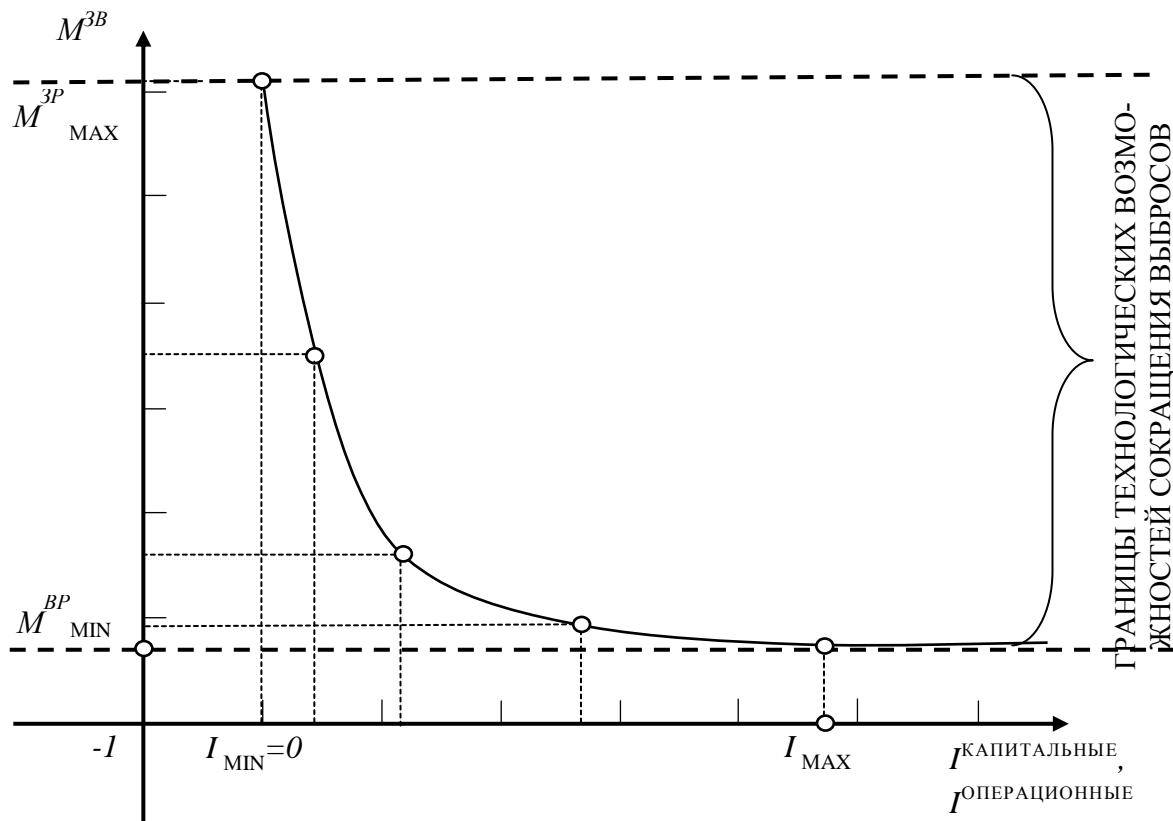
описания возможной связи между эмиссией загрязнения и объемом природоохранных расходов предлагается использование степенной функции, которая графически представлена на рисунке:

$$M^{3P} = k \times I^\alpha, \quad (2)$$

где k – действительное число;

I – объем природоохранных инвестиций;

α – степенной коэффициент.

Источник данных: составлено автором.

Рисунок. Схематическое изображение вероятной зависимости между эмиссией загрязняющих веществ от промышленного производства и объемами природоохранных расходов

Интерпретация этой функции заключается в том, что увеличение независимой переменной (M^{3P}) на 1% приведет к процентному изменению зависимой переменной (I) на величину коэффициента степени (α) по формуле (2). То есть если зависимость имеет вид $M^{3P} = 13,2 \times I^{-5}$, то увеличение инвестиций (I) на 1% приведет к сокращению уровня массы загрязнения на 5%.

Исходя из этого, оценка объема дополнительных расходов ($I^{\text{ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ}}$),

необходимых для перехода на экологические стандарты ЕС, осуществляется на основании:

1) определения величины той доли загрязнения (в процентах), на которую должен быть уменьшен уровень техногенной нагрузки на окружающую среду;

2) сопоставления рассчитанного показателя с коэффициентом α , который получен из экономико-математической зависимости между величиной загрязнений и капитальными затратами на природоохранные мероприятия;

$$\frac{M^{ЗВ_ИЗБЫТОЧНАЯ} \times 100}{M^{ЗВ_НОРМАТИВНАЯ_УКР}} = |\alpha| \quad (3)$$

$$= I^{ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ}, \%$$

где $M^{ЗВ_ИЗБЫТОЧНАЯ}$ – «избыток загрязнения» по формуле (1), т;

α – коэффициент степени по формуле (2).

Полученная таким образом сумма рассматривается как величина дополнительных расходов (капитальных и текущих) на природоохранные мероприятия, необходимых для приведения эмиссии загрязняющих веществ на предприятии в соответствие с европейскими требованиями.

В качестве информационной базы расчетов и сопоставлений могут выступать:

1) нормативно-законодательные акты, регулирующие уровень техногенной нагрузки на атмосферный воздух и устанавливающие требования к предельно допустимым концентрациям и объемам поступления загрязняющих веществ в окружающую среду в составе исходящих газов от стационарных источников в Украине и ЕС;

2) официальные годовые формы государственных статистических наблюдений для предприятий по вопросам природопользования № 2-тп (воздух) «Отчет об охране атмосферного воздуха» и №1 – «экологические затраты».

Основными преимуществами предложенной методики оценки дополнительных расходов на предприятии при переходе на экологические стандарты ЕС в сфере охраны атмосферного воздуха является то, что она позволяет в сжатые сроки определить нижнюю границу необходимых дополнительных инвестиций, которые понадобятся для предотвращения образования или утилизации «избыточного» количества загрязнения. Кроме того, ее практическое применение не

требует значительных финансовых затрат на организацию и проведение процедуры расчетов и является достаточно оперативным (при наличии соответствующей информационной базы расчеты могут быть осуществлены в течение нескольких дней).

Однако следует учитывать, что полученные количественные показатели дополнительных инвестиций являются ориентировочными величинами. Особенность метода состоит в том, что он ориентируется на предыдущие тенденции, которые не учитывают необходимость изменения технологического процесса производства, масштабных капитальных вложений в новые природоохранные средства, синергетический эффект и т.д.

В качестве примера расчетов, следуя предлагаемой методике, произведена оценка дополнительных затрат, потенциально необходимых для перехода на экологические нормативы ЕС для выбросов диоксида серы (SO_2), оксидов азота (N_2O и NO_2), пыли⁶ и оксида углерода⁷ (CO), величины которых определены Директивой 2010/75/ЕС Европейского парламента и Совета от 24 октября 2010 г. «О промышленных выбросах (интегрированное предотвращение и контроль загрязнения)» [10] на некотором условном предприятии. Процедура расчета включает следующие этапы:

определение условно «избыточной» массы загрязнения атмосферного воздуха

⁶ Присутствие данных веществ в приземном слое атмосферного воздуха в концентрациях выше предельно допустимых может привести к значительному увеличению заболеваний дыхательных путей, негативно влиять на слизистые оболочки, вызывать воспаление носоглотки, бронхиты, кашель, хрипоту и боль в горле.

⁷ Снижает способность гемоглобина переносить кислород. Влияние концентрации от 10 до 40 мг/л на протяжении нескольких минут ведет к летальному исходу. Уровни концентрации свыше 1,0 мг/л вызывают головную боль, потерю сознания и тошноту, если влияние длится от 10 до 45 минут, то вызывает потерю сознания и смерть.

в тоннах по указанным веществам, которая образуется в результате производства при условии 1) сохранения текущих объемов выбросов исходящих газов от стационарных источников, обусловленных уровнем развития технологий и объемов производства; 2) ужесточения нормативов ПДВ для данных веществ при переходе на европейские стандарты производства;

установление корреляционно-регрессионной зависимости в виде степенной функции между общим объемом эмиссии загрязняющих веществ в атмосферный воздух и уровнем (объемом) финансирования природоохранной деятельности в рамках направления «охрана атмосферного воздуха и проблемы изменения климата» на исследуемом предприятии;

оценка объема дополнительных затрат (капитальных и текущих), необходимых для соблюдения экологических норм ПДВ диоксида серы (SO₂), оксидов азота (N₂O и NO₂), пыли и оксида углерода (CO), которые установлены для ЕС.

Действующие согласно украинскому [14] и европейскому [10] законодательству нормативы ПДВ рассматривае-

мых веществ, а также величины расхождений между ними приведены в табл. 2. Как следует из представленных данных, величины нормативов выбросов в атмосферный воздух согласно действующему законодательству Украины превышают европейские аналоги в разы. Минимальное расхождение наблюдается для нормирования допустимых выбросов углекислого газа (CO), максимальное – сернистого ангидрида (SO₂) и пыли. При этом следует отметить, что, как правило, величины ПДВ устанавливаются для предприятий индивидуально в зависимости от:

1) типа используемого оборудования, которое является стационарным источником выбросов (сжигающие установки, теплосиловые установки и т.д.);

2) совокупной номинальной эффективной тепловой мощности данного оборудования (МВт);

3) видов используемого топлива (твердое, жидкое, газообразное и их комбинации);

4) специфики целевого назначения оборудования (например, для сжигания отходов) и пр.

Таблица 2

Нормативы ПДВ загрязняющих веществ для общих случаев

Загрязняющее вещество	ПДВ Украины, мг/нм ³	Приказ Минэкологии 27.06.2006 г. № 309 [14]	ПДВ ЕС, мг/нм ³	Директива 2010/75/ЕС [10]	Разница в нормировании
Азота диоксид (NO ₂)	500	Таблица 4, с. 1	100	Приложение V Часть 1, с.61	в 5 раз
Азота оксид (N ₂ O)	500		100		в 5 раз
Углерода оксид (CO)	250		100		более чем в 2 раза
Серы диоксид (SO ₂)	500		35	Приложение V Часть 1, с.59	более чем в 14 раз
Пыль (суспендированные твердые частицы)	150	Таблица 1, с. 1	5	Приложение V Часть 2, с.63	более чем в 30 раз

Примечание:

1 н (нормальный) м³ понимается как 1 м³ при 0 °С и давлении 1013 мбар в сухих условиях.

Источники данных: [10, 14].

Поэтому ПДВ для данных веществ, приведенные в табл. 2, относятся к общему случаю и не учитывают особенностей хозяйствования и формирования техногенной нагрузки на конкретном промышленном предприятии как совокупности стационарных источников выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух.

На основе формулы (1), данных о фактической массе суммарного выброса загрязняющих веществ на предприятии по форме статистической отчетности №2-ТП «воздух» и норм ПДВ, установленных для рассматриваемой группы веществ в Украине и ЕС (табл. 2), рассчитана «избыточная» масса выброса при переходе на экологические стандарты Евросоюза (табл. 3).

Таблица 3

Результаты расчета «избыточной» массы выброса по формуле (1)

Загрязняющее вещество (название и химическая формула)	$ПДВ^{ЗВ_УКР}$, мг/нм ³	$M^{ЗВ_УКР}$, т	$ПДВ^{ЗВ_ЕС}$, мг/нм ³	$M^{ЗВ_ЕС}$, т	$M^{ЗВ_ИЗБЫТОЧНАЯ}$, т
	Исходные (фактические) данные			Расчетные данные	
Азота диоксид (NO ₂)	500	2,315	100	0,463	
Азота оксид (N ₂ O)	500	5,287	100	1,057	
Углерода оксид (CO)	250	17,716	100	7,086	
Серы диоксид (SO ₂)	500	19,872	35	1,391	
Пыль (суспендированные твердые частицы)	150	2,588	5	0,086	
Суммарный выброс по предприятию по всем веществам		62,736		24,100	

Примечание: при выполнении условия, что $V^{ЗВ_УКР} = \text{const}$.
Источники данных: [10, 14], составлено автором.

Таким образом, при соблюдении условия сохранения объемов выброса исходящих газов при переходе к европейским нормативам ПДВ «избыточная» масса выбросов для условного предприятия составит свыше 38 т, т.е. почти 62 % фактической суммарной эмиссии загрязняющих веществ.

Руководствуясь данными годовых форм отчетности предприятия № 1-«экологические затраты» и № 2-ТП «воздух» (табл. 4 и 5), а также на основе расчетной формулы (2) определена функциональная зависимость между уровнями эмиссии загрязняющих веществ и соответствующих затрат природоохранной направленности.

Полученные зависимости имеют вид:

1) для капитальных затрат по направлению «охрана атмосферного воздуха и изменение климата»:

$$M^{ЗВ} = 12,27 \times (I^{КАПИТАЛЬНЫЕ})^{-0,04},$$

$$МАРЕ^8 = 18\%; \quad (1')$$

2) для текущих затрат по направлению «охрана атмосферного воздуха и изменение климата»:

$$M^{ЗВ} = 23840774 \times (I^{ОПЕРАЦИОННЫЕ})^{-1,15},$$

$$МАРЕ = 18,9\%. \quad (2')$$

⁸ Средняя абсолютная ошибка.

Таблица 4

Выбросы в атмосферный воздух основных веществ, которые регламентирует
Директива 2010/75/ЕС

Наименование загрязняющего вещества	Масса выброса за отчетный период, т/год			
	1	2	3	4
Серы диоксид	0,065	2,097	2,64	0,815
Диоксид азота	0,836	0,761	1,24	1,229
Азота (1) оксид	0,379	0,425	0,118	0,039
Вещества в виде твердых частиц	10,906	1,931	1,577	1,18
Оксид углерода	5,183	1,54	1,96	1,017
Суммарный выброс	17,369	6,754	7,535	4,28

Источник данных: составлено автором.

Таблица 5

Природоохранные затраты на предприятии по направлению
«охрана атмосферного воздуха и изменение климата», грн

Тип затрат	Затраты за отчетный период, грн/год			
	1	2	3	4
Капитальные инвестиции	0	16150	30470	126290
Текущие затраты	382323	363016	338502	509617
Суммарные затраты	382323	379166	368972	635907

Источник данных: составлено автором.

Исходя из экономической интерпретации данных степенных зависимостей, которые обратно-пропорционально связывают интенсивность выбросов загрязняющих веществ с капитальными инвестициями на приобретение газоочистного оборудования и технологий, а также с текущими затратами на поддержание надлежащего функционирования основных природоохранных фондов, установлено следующее:

1) рост капитальных затрат на охрану атмосферного воздуха на 1% приведет к уменьшению рассмотренных видов выбросов вредных веществ на 0,04%;

2) рост текущих расходов на охрану атмосферного воздуха на 1% приведет к уменьшению рассмотренных видов выбросов вредных веществ на 1,15%.

На основании расчетной формулы (3), данных об «избыточной» массе вы-

бросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух на предприятии и степенных зависимостей между массой выброса загрязняющих веществ и объемами природоохранных инвестиций (капитальных и текущих) по формулам (1') и (2'), установлено, что дополнительные расходы⁹, необходимые для предупреждения образования или утилизации «избыточной» массы выброса в атмосферу, составят:

1) 2060 тыс. грн капитальных инвестиций;

2) 272 тыс. грн текущих расходов по направлению «охрана атмосферного воздуха и проблемы изменения климата».

⁹ То есть те, которые нужно будет добавить к существующим суммам затрат на природоохранную деятельность по данному направлению.

Следует уточнить, что полученные зависимости с установленной вероятностью достоверности¹⁰ присущи индивидуальным особенностям производства (технологической оснащенности) и природоохранной политике конкретного предприятия, выбранного для данного исследования. То есть в соответствии с фактической динамикой эмиссии загрязняющих веществ в атмосферный воздух и объемами природоохранных расходов (капитальных и текущих). Отсюда следует, что механическое проецирование величин коэффициентов степенных зависимостей для описания технико-экологической и инвестиционной ситуации на других предприятиях Украины является некорректным и должно быть уточнено согласно утвержденным формам статистического учета. Аналогично для различных предприятий будет отличаться соотношение «избыточной» массы загрязнения и дополнительных экологически ориентированных инвестиций, необходимых для предотвращения ее образования или утилизации.

Выводы

Разработана методика оценки дополнительных расходов на предприятии при переходе на экологические стандарты Евросоюза в сфере охраны атмосферного воздуха. Предлагаемая методика позволяет в сжатые сроки определить нижнюю границу необходимых дополнительных инвестиций, которые понадобятся для предотвращения образования или утилизации «избыточного» количества загрязнения с целью соблюдения более жестких нормативов предельно допустимых выбросов.

Основными этапами расчетов согласно методике являются:

1) определение условно «избыточной» массы загрязнения атмосферного воздуха в тоннах по конкретным веществам, которая образуется в результате производства при условии:

(1.1) сохранения текущих объемов выбросов исходящих газов от стационарных источников, обусловленных уровнем развития технологий и объемов производства;

(1.2) ужесточения нормативов ПДВ для рассматриваемых веществ при переходе на европейские стандарты производства;

2) установление корреляционно-регрессионной зависимости в виде степенной функции между общим объемом эмиссии загрязняющих веществ в атмосферный воздух и уровнем (объемом) финансирования природоохранной деятельности в рамках направления «охрана атмосферного воздуха и проблемы изменения климата» на исследуемом предприятии;

3) оценка объема дополнительных затрат (капитальных и текущих), необходимых для соблюдения экологических норм ПДВ рассматриваемых веществ для соблюдения экологических требований ЕС.

Ее основными преимуществами являются: простота и оперативность, отсутствие необходимости в дополнительном финансировании собственно осуществления сбора исходных данных и проведения расчетов.

К ограничениям методики следует отнести направленность на предыдущие тенденции, что не позволяет объективно учесть необходимость изменения в технологических процессах производства и масштабность капитальных вложений в новые природоохранные средства, синергетический эффект и т.д. Таким образом, получаемые на основе методики количественные показатели дополнительных

¹⁰ Средняя абсолютная ошибка составляет 18-19%.

инвестиций следует считать ориентировочными величинами.

Предлагаемая методика может быть полезна в работе государственных учреждений и ведомств, прежде всего ответственных за практическую реализацию природоохранных обязательств Украины в связи с ратификацией Соглашения об ассоциации с Евросоюзом, а также в работе учреждений, организаций и предприятий всех форм собственности при разработке долгосрочных программ развития промышленного комплекса и инвестиционных проектов, направленных на модернизацию производства с целью приведения экологических параметров производства в соответствие с европейскими стандартами.

Перспективами дальнейших исследований являются совершенствование и детализация данной методики, а также разработка сопоставимых методических инструментов оценивания экономических последствий перехода промышленного комплекса Украины на экологические нормативы природопользования согласно перечню нормативно-законодательных актов, предусмотренных в Разделе 6 «Окружающая природная среда» (и приложениях к нему) Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом.

Литература

1. Європейська інтеграція. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Электронный ресурс] // Правительственный портал. – 2015. – Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони (Association agreement between the European Union and its member states, of the one part, and Ukraine, of the

other part // European External Action Service) [Электронный ресурс] // Правительственный портал. – 2014. – Режим доступа: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.

3. Викиди забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря за регіонами [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – 2015. – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

4. Movchan V. “Ukraine’s trade policy choice: pros and cons of different regional integration options” Analytical report. / V. Movchan, R. Giucci // “Quantitative Assessment of Ukraine’s Regional Integration Options: DCFTA with European Union vs. Customs Union with Russia, Belarus and Kazakhstan”, Policy Paper PP/05/2011, November 2011 [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа: www.ier.com.ua.

5. Муравйов В. Асоціація України з Європейським союзом: стан, проблеми перспективи [Электронный ресурс] / В. Муравйов // Інститут міжнародних відносин. – 2013. – Режим доступа: <http://ns.iir.edu.ua/>.

6. Копійка В. Зовнішні фактори розвитку поглибленої і розширеної зони вільної торгівлі України з ЄС [Электронный ресурс] / В. Копійка, О. Шнирков // Інститут міжнародних відносин. – 2014. – Режим доступа: <http://social-science.com.ua/article/1231>.

7. Никифорова В.А. О некоторых последствиях подписания Соглашения об ассоциации с ЕС для металлургии Украины / В.А. Никифорова // Экономика промышленности. – 2013. – № 3 (63). – С. 137-148.

8. Половян А.В. Основные направления формирования государственной стратегии устойчивого регионального развития в Украине: реалии и перспективы / А.В. Половян, М.Г. Казакова //

Экономика промышленности. – 2014. – № 1 (65). – С. 32-56.

9. Розділ I Загальні положення: Стаття 1. Визначення термінів // Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 № 2707-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст.678.

10. Директива 2010/75/ЄС Європейського парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року «Про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення)» // Офіційний вісник Європейського Союзу. – 2010. – 17 груд. – С. 17-119.

11. Ершова Н.М. Экономико-математические методы и модели принятия решений в условия определенности, неопределенности и риска: моногр. /

Н.М. Ершова, В.П. Скрипник. – Днепропетровск: ПГАСА, 2011. – 350 с.

12. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – Київ: «Август Трейд», 2012. – 558 с.

13. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. – 5-е изд., перераб. и доп. / Л.И. Лопатников.– М.: Дело, 2003. – 520 с.

14. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 № 309 «Про затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел» [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2014. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0912-06>.

Представлена в редакцію 26.03.2015 г.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ З УРАХУВАННЯМ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ПОПИТУ НА ВУГІЛЛЯ

У ринкових умовах господарювання все більшої актуальності набувають проблеми вдосконалення організації збутової діяльності вугільних підприємств з урахуванням нестабільності попиту на вугілля, про що опосередковано свідчить збільшення обсягів залишків вугілля на складах вугледобувних і вуглепереробних підприємств. Спостерігається тенденція зростання витрат на організацію збутової діяльності. За оцінками фахівців, витрати на забезпечення збуту готової продукції у структурі логістичних витрат ряду підприємств в Україні становлять до 8% [1, с. 35]. Тоді як на підприємствах США витрати на управління дистрибуцією в загальному обсязі логістичних витрат складають 3,9% [2, с. 180].

Аналіз економічних показників діяльності підприємств вугільної промисловості, який проведено фахівцями «Галузевого інформаційно-розрахункового центру» державного підприємства «Вугілля України» Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, показав, що витрати на збут товарної вугільної продукції у фактичних цінах склали в 2014 р. 202,64 млн грн, а їх питома вага в повній собівартості – 0,79%, витрати на збут 1 т товарної вугільної продукції – 12,59 грн, витрати на збут 1 т реалізованої вугільної продукції – 12,65 грн [3, с. 120].

Отже, дослідження свідчать про необхідність подальших досліджень з метою розробки пропозицій щодо вдосконалення організації збутової діяльності

вугледобувних підприємств з урахуванням сучасних умов господарювання та розвитку ринку вугілля.

Проблемам підвищення ефективності управління збутовою діяльністю промислових підприємств присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів.

Багато вчених здійснюють наукові дослідження щодо уточнення змісту термінів «збут», «збутова діяльність», «управління збутовою діяльністю», «логістичне обслуговування споживачів», «маркетингова політика розподілу», а саме: П.П. Гаврилко, С.М. Голуб, В.І. Гринчуцький, Є.В. Крикавський, І.В. Круценко, Л.І. Нейкова, О.В. Падухевич, В.І. Сергеев [4-10], Дж.Р. Сток, Д.М. Ламберт [2], І.Є. Ташбаєв [11].

Багаторічні наукові розробки з метою підвищення якості та рівня обслуговування споживачів здійснюють вчені М.Ю. Григорак, О.В. Карпунь, Н.Й. Конішева, К.В. Мельникова, К.М. Таньков, Н.І. Хтей, Н.І. Чухрай [12-17].

Проблемам управління збутовою діяльністю промислових підприємств присвячено наукові публікації О.С. Белосової, О.О. Владиченка, М.Ф. Гончаренка, І.І. Ляшко, П.А. Орлова, Т.І. Притиченко, Г.О. Холодного, О.В. Посилкіної, Р.В. Сагайдак-Нікітюк, С.В. Свірдко, С.І. Гриценка [18-24] та ін.

Незважаючи на широкий спектр досліджень із зазначених проблем, у даний час недостатньо розробок щодо вдосконалення організації збутової діяльності

© Н.В. Трушкіна

ті вугледобувних підприємств з урахуванням особливостей їх функціонування з логістичної точки зору.

Мета статті полягає в розробці пропозицій щодо вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств з урахуванням нестабільності попиту на вугілля.

За даними «Галузевого інформаційно-розрахункового центру» державного підприємства «Вугілля України» Міністерства енергетики та вугільної промис-

ловості України, у 2006-2014 рр. обсяги видобутку рядового вугілля на державних вугледобувних підприємствах в Україні зменшилися на 52,9%. Обсяги товарної вугільної продукції скоротилися на 49,2%, а реалізованого вугілля – на 49,6%. Спостерігалася тенденція значного скорочення попиту на вугілля. У зв'язку з цим обсяги залишків вугілля на складах державних вугледобувних та вуглепереробних підприємств України зросли в 3,2 раза (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів видобутку вугілля, товарної та реалізованої вугільної продукції, залишків вугілля на складах вугледобувних та вуглепереробних підприємств в Україні за 2006-2014 рр., тис. т¹

Роки	Показники			
	видобуток вугілля	обсяги товарної вугільної продукції	обсяги реалізованої вугільної продукції	залишки вугілля на складах
2006	46390,0	31680,0	31820,0	904,2
2007	42190,0	28150,0	28160,0	1188,8
2008	45380,0	28010,0	27650,0	2315,8
2010	38450,0	24730,0	24390,0	2640,0
2011	38430,0	24980,0	24740,0	2411,7
2012	24877,7	17499,3	17409,6	2114,8
2013	24147,2	17750,2	17710,2	2675,4
2014	21838,7	16097,7	16024,2	2913,8
2014 р. до 2006 р., %	47,1	50,8	50,4	3,22*

¹ Складено за джерелом [3, с. 4, 7].

Примітка: * у разях.

Отже, у 2006-2014 рр. на державних вугледобувних підприємствах в Україні мала місце тенденція спаду обсягів видобутку вугілля, товарної та реалізованої вугільної продукції і, навпаки, значного збільшення обсягів залишків вугілля на складах підприємств.

На основі фактичних даних обсягів видобутку вугілля, товарної та реалізованої вугільної продукції, залишків вугілля на складах державних вугледобувних

підприємств України розраховано значення середньої величини (x_{cp}), середнього квадратичного відхилення від середньої величини (σ) та коефіцієнти варіації (V) цих показників (табл. 2).

Як свідчать розрахунки, коефіцієнт варіації обсягів залишків вугілля на складах становив 40%, що майже в 1,7 раза перевищує значення коефіцієнтів варіації обсягів видобутку вугілля, товарної та реалізованої вугільної продукції.

Таблиця 2

Показники варіації обсягів видобутку вугілля, товарної та реалізованої вугільної продукції, залишків вугілля на складах державних вугледобувних та вуглепереробних підприємств в Україні, тис. т¹

Показники	Видобуток вугілля	Обсяги товарної вугільної продукції	Обсяги реалізованої вугільної продукції	Залишки вугілля на складах
$x_{cp.}$	35213,0	23612,2	23488,0	1848,1
σ	9393,8	5435,3	5442,8	740,0
V, %	26,7	23,0	23,2	40,0

¹ Складено автором.

Відчутне збільшення та значні коливання обсягів залишків вугілля на складах вугледобувних і вуглепереробних підприємств вказують на загострення проблеми реалізації вугільної продукції у 2006-2014 рр.

Організація збуту продукції справляє певний вплив на кінцеві показники

господарської діяльності підприємств – собівартість, ціну продукції, а відтак, на рентабельність підприємств. У 2006-2014 рр. спостерігалось зростання збитковості вуглевидобутку в державному секторі галузі в Україні. У 2006 р. цей показник склав 27,1%, у 2011 р. – 36,4, а в 2014 р. – 52,4% (табл. 3).

Таблиця 3

Собівартість і ціна 1 тонни товарної вугільної продукції, грн¹

Роки	Собівартість 1 т товарної вугільної продукції	Ціна 1 т товарної вугільної продукції	Збитковість (-), прибутковість (+) вуглевидобутку, %
2006	337,16	245,77	-27,1
2011	989,39	629,74	-36,4
2014	1125,4	536,0	-52,4

¹ Складено за джерелом [3, с. 120, 121].

Однак ці показники та їх динаміка залежать від багатьох інших чинників і значно різняться по підприємствах. Тому вони не можуть безпосередньо служити для оцінки ефективності збутової діяльності.

Не можуть використовуватися для цієї мети і показники витрат на збутову діяльність (табл. 4), які значною мірою залежать від об'єктивних виробничо-технологічних чинників (обсягів виробництва, відстані від шахти до збагачувальної фабрики, вартості послуг вантажно-транспортних управлінь та залізниць, ставок страхування продукції, вартості

транспортно-експедиційних послуг тощо), а також від особливостей обліку витрат.

Певною мірою ефективність збутової діяльності характеризується динамікою питомих витрат на цю діяльність. Можна відзначити зменшення частки витрат на збут у собівартості на всіх вугледобувних підприємствах. На підприємствах ДП «Макіїввугілля», ДП «Дзержинськвугілля», ПАТ «Шахтоуправління «Покровське» спостерігалось скорочення питомих витрат на збут у розрахунку на 1 т товарної та реалізованої продукції.

Показники витрат на збутову діяльність¹

Роки	Частка витрат на збут у собівартості товарної продукції, %	Питомі витрати на збут 1 т товарної продукції, грн	Питомі витрати на збут 1 т реалізованої продукції, грн
2006	1,60	5,39	5,37
2011	1,86	18,39	18,57
2014	0,79	12,59	12,65

¹ Складено за джерелом [3, с. 110].

Однак слід мати на увазі, що зміна витрат на збут може бути наслідком змін не в організації збуту, в а технології або організації виробництва. Наприклад, значне (в 14,5 раза) зменшення питомих витрат на збут 1 т товарної та реалізованої вугільної продукції в ПАТ «Шахтоуправління «Покровське» зумовлено передусім введенням у дію власної збагачувальної фабрики.

Визначення методів адекватної оцінки ефективності збутової діяльності потребує додаткових досліджень.

За даними обстеження вугільних підприємств встановлено, що реалізація вугілля для всіх категорій споживачів здійснюється в часі нерівномірно. При цьому існують різні закономірності попиту на вугілля для кожної групи споживачів. Найбільший вплив на загальний обсяг реалізованої вугільної продукції, природно, справляє коливання попиту велико- та середньооптових споживачів.

Колівання загального обсягу реалізації, як правило, співпадають із коливаннями попиту на вугілля великооптових споживачів. Ця категорія споживачів є постійною, тому на її обслуговування звертається особлива увага. Збут вугілля, як правило, здійснюється прямим каналом: майже 80% обсягів реалізації на вугільному підприємстві складають прямі поставки велико- та середньооптовим споживачам [13, с. 85].

Аналіз свідчить, що останніми роками спостерігається тенденція збіль-

шення питомої ваги реалізації вугілля великооптовим і зменшення середньооптовим споживачам у загальному обсязі реалізації. Питома вага реалізації вугілля дрібнооптовим споживачам змінюється несуттєво [14, с. 84]. Це обумовлено тим, що вугільні підприємства більше уваги приділяють поліпшенню довготривалої роботи на договірній основі з великооптовими споживачами, яким відвантажуються більше 90% обсягів реалізації вугілля.

В умовах нестабільного попиту зростає актуальність здійснення прогнозів обсягів реалізації вугілля споживачам з метою розробки обґрунтованих рішень щодо формування планів реалізації готової продукції.

Для одержання більш точних результатів прогнози обсягів реалізації вугілля необхідно розробляти для кожної категорії споживачів, виходячи з того, що попит на вугілля є індивідуальним для кожної категорії. При прогнозуванні слід проаналізувати фактичні дані за минулі періоди, а саме: хто був споживачами вугільної продукції; якими були фактичні обсяги реалізації вугілля; як реалізовувалися графіки відвантаження; якими були витрати на збутову діяльність.

За результатами дослідження, найбільш точним методом прогнозування обсягів реалізації вугілля споживачам визнано авторегресійну модель. Згідно з розрахунками теоретична погрішність результатів прогнозування загального

обсягу відвантаження вугілля на основі авторегресійної моделі складає 0,13%, із використанням методу «наївних моделей» – 1,2, а за методом екстраполяції середньої – 6,6% [25, с. 286; 26, с. 157].

За реальними даними, відхилення прогнозних від фактичних значень обсягів реалізації вугілля велико- та середньооптовим споживачам на одному з об-

стежених вугледобувних підприємств при використанні авторегресійної моделі становило в 2007 р. відповідно 0,3 та 2,3%, у 2010 р. – 4,5 та 6; методу наївних моделей – у 2007 р. 0,4 та 10,7, у 2010 р. – 7,8 та 11,1, а екстраполяції середньої – у 2007 р. – 0,9 та 5,3, у 2010 р. – 12,3 та 13,2% (табл. 5).

Таблиця 5

Погрішність результатів розрахунку прогнозних значень обсягів реалізованої вугільної продукції споживачам різними методами, %¹

Роки	Погрішність розрахунків прогнозних значень показників обсягів реалізації вугілля на основі методів:		
	авторегресійна модель	наївна модель	екстраполяція середньої
<i>Великооптовим споживачам</i>			
2007	0,3	0,4	0,9
2010	4,5	7,8	12,3
<i>Середньооптовим споживачам</i>			
2007	2,3	10,7	5,3
2010	6,0	11,1	13,2

¹ Складено автором.

Таким чином, прогнозні значення обсягів реалізації вугілля великооптовим споживачам, отримані за допомогою авторегресійної моделі, виявилися більш достовірними порівняно з методами «наївних моделей» та екстраполяції середньої.

Прогнозування динаміки обсягів реалізації вугілля дозволяє приймати більш обґрунтовані рішення при формуванні планів збуту, виробничих програм, заходів щодо вдосконалення процесів обслуговування різних категорій споживачів вугільного підприємства та впровадження нових схем реалізації готової продукції.

На основі узагальнення різних підходів науковців систематизовано напрями вдосконалення організації збутової діяльності (див. рисунок).

Аналіз договірної роботи вугледобувних підприємств зі споживачами свідчить про необхідність її вдосконалення.

Так, у договорі на транспортне залізничне обслуговування є пункт, у якому вказано: «Шахті необхідно надавати вантажно-транспортному управлінню копії заявок на подання вагонів під їх навантаження за 2 дні до початку декади». Разом з тим специфічною особливістю здійснення збутової діяльності на вугледобувних підприємствах є саме нерівномірне відвантаження вугільної продукції.

Є випадки, коли споживачі відмовляються від вугільної продукції, а шахта вже замовила вагони у вантажно-транспортного управління. У таких випадках зростають витрати шахти, пов'язані з простоями вагонів.

Щоб зменшити на шахті ризики, пов'язані з можливими простоями вагонів, доцільно аналізувати, оцінювати та розробляти заходи щодо запобігання виникненню даних ризиків. Ці особливості доцільно враховувати при оформленні договорів.

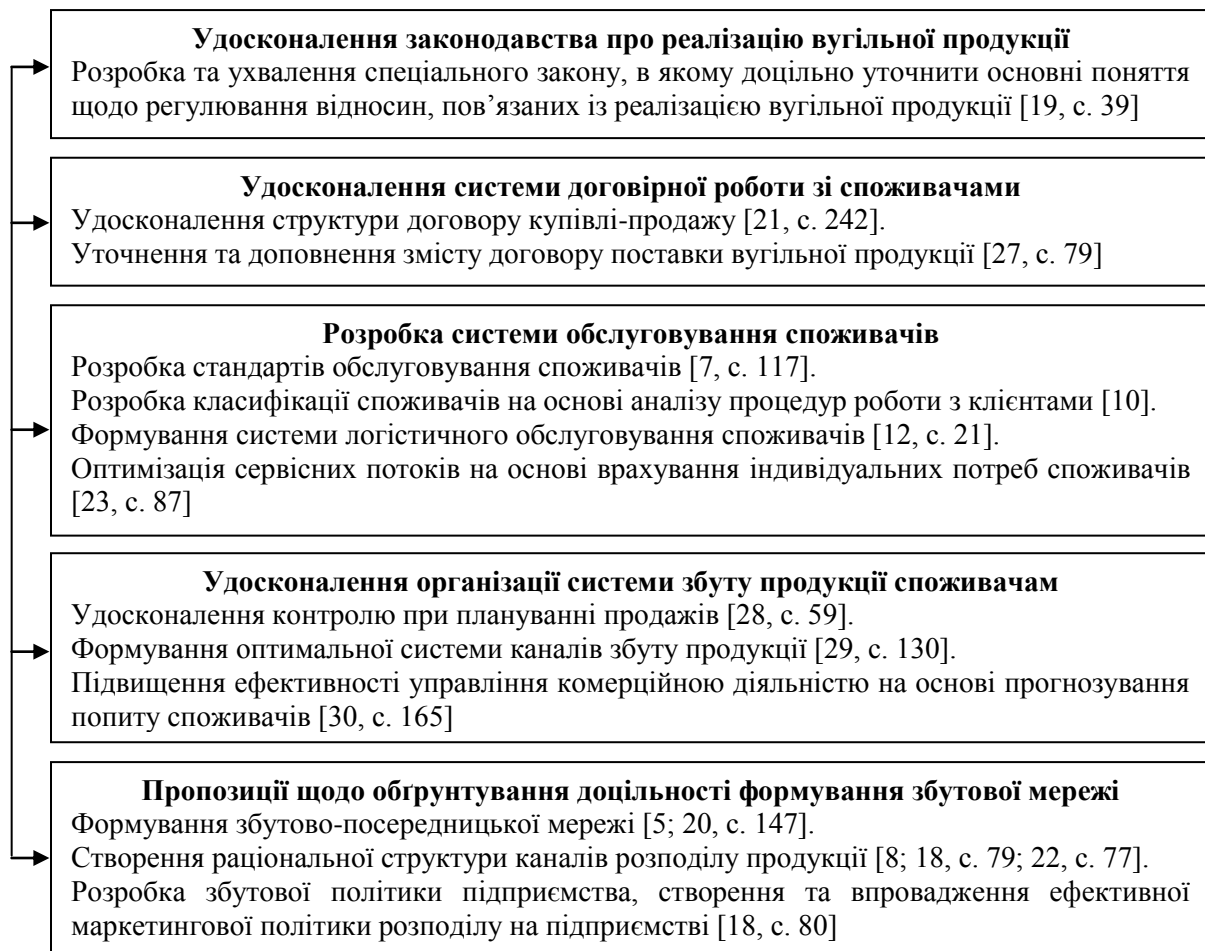

Рисунок. Систематизація наукових підходів до визначення напрямів удосконалення організації збутової діяльності промислових підприємств (складено автором)

У договорах на поставку вугільної продукції є такі пункти: «У випадку поставки товару, що не відповідає за якістю нормативним показникам, до договірної ціни застосовуються скидки»; «У випадку виявлення браку відвантаженої вугільної продукції всі транспортні витрати, що пов'язані з доставкою вантажу до станції вантажоодержувача та до відправника, здійснюються за рахунок шахти». Для запобігання цим випадкам відділу маркетингу, збуту та матеріально-технічного забезпечення разом із технічним підрозділом шахти необхідно посилити контроль за якістю вугільної продукції.

Можливі також випадки, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції. Практика свідчить, що, як правило, в такій ситуації шахта сплачує за послуги вантажно-транспортного управління, використання, подання та прибирання вагонів. У договорах на поставку вугільної продукції слід включити пункт, в якому має бути вказано, що у випадках, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції, вони сплачують шахті витрати, пов'язані з оплатою послуг вантажно-транспортного управління за використання, подання та прибирання вагонів.

На основі дослідження запропоновано напрями вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств, серед яких головними є такі:

здійснення маркетингових досліджень з метою аналізу кон'юнктури ринку вугільної продукції; пошук нових сегментів ринку збуту вугілля;

удосконалення організації дистрибуції на основі впровадження сучасних інформаційних технологій DRP (система планування розподілу продукції) та DRPII (система планування розподілу ресурсів);

розробка методики вибору ефективних каналів збуту на основі спеціального програмного забезпечення для виконання розрахунків за допомогою економіко-математичних методів;

розробка методів обліку запасів із застосуванням програмного забезпечення та систем електронного документообігу для ефективного управління запасами;

розширення складських площ для зберігання запасів вугільної продукції;

удосконалення процесів обслуговування різних категорій споживачів вугільного підприємства на основі впровадження програмних комплексів для здійснення електронної торгівлі та CRM (управління відносинами з клієнтами) – інформаційних технологій, які надають функціональні можливості для автоматизації повного циклу відносин зі споживачами та забезпечують необхідні засоби для управління сферами маркетингу, сервісу тощо;

застосування автоматизованої обробки документів для оформлення процесу транспортування вантажів;

укладання довгострокових договорів на поставку вугільної продукції, у яких має бути зазначено про стягнення штрафних санкцій у разі відмови від замовлення на поставку.

За експертними оцінками, впровадження пропозицій щодо вдосконалення

організації збутової діяльності на промислових підприємствах сприятиме зменшенню термінів доставки готової продукції споживачам на 25-45%, скорочення витрат при реалізації продукції споживачам на 20%, витрат на здійснення транспортних операцій на 20-40%, зростанню рівня сервісу на 15-26%, підвищенню прибутку на 5-15% [31, с. 207].

Очікуваний економічний ефект від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності підприємства складається з економії витрат на збутову діяльність у результаті підвищення рівня узгодженості дій між вугледобувним підприємством та вантажно-транспортним управлінням при укладанні договорів на надання транспортних послуг; формування оптимальних графіків руху вагонів; раціонального використання вагонів за вантажопідйомністю; скорочення часу на обслуговування споживачів вугільної продукції.

Економія витрат на збутову діяльність (ΔB):

$$\Delta B = B_{зб} \times \alpha = 932,0 \times 0,05 = 46,6,$$

де $B_{зб}$ – витрати на здійснення збутової діяльності, тис. грн;

α – коефіцієнт, який ураховує економію витрат через скорочення часу на обслуговування споживачів, прискорення оформлення відповідної документації, зростання якості сервісу та рівня обслуговування різних категорій споживачів та впровадження сучасних інформаційних технологій з метою вдосконалення організації дистрибуції.

Отже, очікуваний економічний ефект від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності на прикладі одного з обстежених вугледобувних підприємств становитиме в 2015 р. 46,6 тис. грн.

Результати виконаного дослідження мають певну наукову новизну та практичну значущість і полягають у розробці

пропозицій щодо вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств з урахуванням нестабільності попиту на вугілля.

На основі аналізу роботи вугільної промисловості України за 2006-2014 рр. виявлено тенденції зниження обсягів видобутку вугілля на 52,9%, товарної вугільної продукції – на 49,2%, реалізованої – на 49,6%, і навпаки, значного зростання залишків вугілля на складах вугледобувних і вуглепереробних підприємств у результаті суттєвого скорочення попиту на вугілля.

Згідно з розрахунками коефіцієнт варіації обсягів залишків вугілля на складах перевищував у 1,7 раза коефіцієнти варіації обсягів видобутку вугілля, товарної і реалізованої вугільної продукції. Тобто суттєві коливання обсягів залишків вугілля вказують на існування проблем щодо збуту вугільної продукції.

Таким чином, результати дослідження свідчать про постійні коливання кон'юнктури ринку вугільної продукції, нестабільний попит на вугільну продукцію, вплив чинника сезонності на формування матеріального потоку вугільної продукції, зростання залишків вугілля на складах. Це є однією із специфічних особливостей здійснення процесів логістичної діяльності на підприємствах вугільної промисловості.

Виявлено, що такі показники, як собівартість і ціна 1 тонни товарної вугільної продукції, залежать від багатьох чинників і значно різняться по вугледобувних підприємствах. На частку витрат на збут у собівартості товарної вугільної продукції, питомих витрат на збут 1 тонни товарної продукції, питомих витрат на збут 1 тонни реалізованої продукції впливають такі об'єктивні виробничо-технологічні чинники, як обсяги виробництва, відстань від шахти до збагачувальної фабрики, вартість послуг вантажно-транспортного управління та залізниці,

ставки страхування продукції, вартість транспортних послуг, а також особливості обліку витрат. Тому ці показники не можуть повною мірою використовуватися для оцінки ефективності збутової діяльності.

На основі багаторічних наукових досліджень з проблем управління логістичною діяльністю вугільних підприємств обґрунтовано доцільність диференціювання споживачів вугільної продукції на велико-, середньо- та дрібнооптових, виходячи з обсягів їх щорічного попиту.

Аналіз показників збутової діяльності на вугільних підприємствах показав, що щомісячні обсяги поставки вугілля великооптовим споживачам (вугледобувні та вуглепереробні підприємства, металургійні, коксохімічні заводи, теплоелектростанції) складають від 10 тис. т, середньооптовим (посередницькі організації) – від 60-70 т, дрібнооптовим (це котельні теплопостачання соціальної сфери міста та населення, які купують вугілля для побутових потреб) – до 10 т.

Як свідчить обстеження, у 2014 р. частка поставок на ряді шахт у структурі відвантаження вугілля великооптовим споживачам становила 86-90%, середньооптовим – 3-7, а дрібнооптовим – 1-3%.

Встановлено, що в умовах нестабільності попиту на вугілля зростає актуальність розробки прогнозів обсягів відвантаження вугільної продукції різним категоріям споживачів. Найбільш точним методом прогнозування визнано авторегресійну модель, оскільки теоретична погіршеність результатів прогнозування на її основі становить 0,13%. Отже, авторегресійна модель є одним з ефективних інструментів планування збутової діяльності вугільного підприємства.

На основі узагальнення різних наукових джерел систематизовано напрями вдосконалення організації збутової діяльності промислових підприємств за

5 класифікаційними ознаками: удосконалення законодавства про реалізацію вугільної продукції; поліпшення системи договірної роботи зі споживачами; формування збутової мережі; розробка системи обслуговування споживачів; підвищення ефективності організації системи збуту продукції споживачам.

Виходячи з особливостей функціонування підприємств вугільної промисловості визначено напрями вдосконалення організації збутової діяльності вугільних підприємств в умовах нестабільного попиту на вугілля з використанням сучасних інформаційних технологій, серед яких основними є такі: здійснення маркетингових досліджень з метою аналізу кон'юнктури ринку вугільної продукції; пошук нових сегментів ринку збуту вугілля; удосконалення організації дистрибуції на основі впровадження сучасних інформаційних технологій DRP та DRPII; розробка методики вибору ефективних каналів збуту на основі спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунків за допомогою економіко-математичних методів; розробка методів обліку запасів із застосуванням програмного забезпечення та систем електронного документообігу для ефективного управління запасами; розширення складських площ для зберігання запасів вугільної продукції; удосконалення процесів обслуговування різних категорій споживачів вугільного підприємства на основі впровадження програмних комплексів для здійснення електронної торгівлі та CRM; застосування автоматизованої обробки документів для оформлення процесу транспортування вантажів; укладання довгострокових договорів на поставку вугільної продукції, у яких має бути зазначено про стягнення штрафних санкцій у разі відмови від замовлення на поставку.

Реалізація заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності вуг-

ледобувного підприємства за рахунок підвищення рівня обслуговування різних категорій споживачів та поліпшення договірної роботи сприятиме формуванню науково обґрунтованої маркетингової стратегії вугільного підприємства, що відповідатиме сучасним вимогам господарювання в умовах нестабільності попиту на вугілля.

Практична значущість результатів дослідження полягає в тому, що запропоновані пропозиції щодо вдосконалення організації збутової діяльності можна використовувати в діяльності підприємств вугільної промисловості.

У подальших наукових дослідженнях планується розробити методику оцінки ефективності збутової діяльності та здійснити її апробацію на ряді вугільних підприємств.

Література

1. Исследование удовлетворенности потребителей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.customerservice.com.ua/ru/>.
2. Сток Дж. Р. Стратегическое управление логистикой / Дж.Р. Сток, Д.М. Ламберт; пер. с 4-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 798 с.
3. Основні показники роботи вугільної промисловості України за 2014 р. – К.: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр» ДП «Вугілля України» Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, 2014. – 140 с.
4. Гаврилко П.П. Економічний зміст збуту продукції / П.П. Гаврилко // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_11.pdf.
5. Голуб С.М. Використання каналів розподілу у збутовій політиці підприємств будівельної галузі / С.М. Голуб // Економіка. Управління. Інновації: електронне наукове фахове видання. – 2012. –

№ 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_16.pdf.

6. Гринчуцький В.І. Економіка підприємства / В.І. Гринчуцький, Е.Т. Карапетян, Б.В. Погріщук. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 304 с.

7. Економіка логістичних систем: монографія / М. Васелевський, І. Білик, Є. Крикавський та ін. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. – 596 с.

8. Нейкова Л.І. Управління збутом продукції агропідприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Л.І. Нейкова, І.В. Круценко // Ефективна економіка. – 2013. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2483.

9. Падухевич О.В. Місце та роль збуту в загальній системі управління підприємством / О.В. Падухевич // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2009. – № 9 (87). – С. 82-90.

10. Сергеев В.И. Логистика в современном бизнесе [Электронный ресурс] / В.И. Сергеев. – Режим доступа: <http://www.logistika.ru>.

11. Ташбаев Ы. Развитие логистики в России: современная ситуация, прогноз на будущее, ключевые задачи и приоритеты компаний / Ы. Ташбаев, В. Демин // Логистика. – 2011. – № 2. – С. 74-75.

12. Григорак М.Ю. Логістичне обслуговування / М.Ю. Григорак, О.В. Карпунь. – К.: Нац. авіаційний ун-т, 2010. – 152 с.

13. Коніщева Н.Й. Удосконалення процесів обслуговування різних категорій споживачів / Н.Й. Коніщева, Н.В. Трушкіна // Економіка промисловості. – 2010. – № 2. – С. 83-91.

14. Коніщева Н.Й. Формування організаційної структури управління логістичною діяльністю промислового підприємства: параграф 2.1 / Н.Й. Коніщева, Н.В. Трушкіна // Методичні аспекти прий-

няття рішень щодо розвитку підприємств окремих галузей: розділ 2 // Системи прийняття рішень в економіці, техніці та організаційних сферах: від теорії до практики: колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Савчук. – Т. 1. – Павлоград: Арт Синтез-Т, 2014. – С. 78-98.

15. Мельникова К.В. Логістичне обслуговування / К.В. Мельникова, К.М. Таньков. – Харків: Харківський нац. економічний ун-т, 2006. – 156 с.

16. Хтей Н.І. Обґрунтування оптимального рівня та розроблення стандартів логістичного обслуговування клієнтів в ланцюгу поставок / Н.І. Хтей // Прометей: зб. наук. праць. – Вип. № 1 (19). – Донецьк: Ін-т економіко-правових досліджень НАН України, Донецький економіко-гуманітарний ін-т, 2006. – С. 207-212.

17. Чухрай Н. Логістичне обслуговування / Н. Чухрай. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2006. – 292 с.

18. Белоусова О.С. Оцінювання ефективності збутової діяльності в рамках маркетингової політики розподілу промислового підприємства / О.С. Белоусова, О.Л. Клименко, К.В. Лещина // Держава та регіони. – Сер. Економіка та підприємництво. – 2011. – № 4. – С. 78-81.

19. Владиченко А.А. Правовое регулирование реализации угольной продукции в Украине и России / А.А. Владиченко // Международное публичное и частное право. – 2013. – № 4 (72). – С. 38-40.

20. Ляшко І.І. Застосування комерційно-посередницького менеджменту у маркетинговій політиці розподілу / І.І. Ляшко // Маркетинг підприємств та територій: зб. наук. праць. – Сер. Економіка. – Т. IX. – Вип. 112. – Донецьк: Донецький держ. ун-т управління, 2008. – С. 240-247.

21. Гончаренко М.Ф. Организация системы сбыта продукции на промыш-

ленных предприятиях с учетом отраслевых особенностей рынка / М.Ф. Гончаренко // *Економічний вісник Донбасу*. – 2011. – № 2. – С. 146-149.

22. Орлов П.А. Збутова діяльність промислових підприємств: теорія та напрямки розвитку: монографія / П.А. Орлов, Г.О. Холодний, М.А. Борисенко, Т.І. Притиченко, Н.І. Алдохіна, В.І. Рожко, В.Г. Щербак, В.Ю. Маврїду. – Харків: Харківський нац. економічний ун-т, 2008. – 232 с.

23. Логістичний менеджмент фармацевтичного виробництва: монографія / О.В. Посилкіна, Р.В. Сагайдак-Нікітюк, Г.В. Загорій та ін.; за заг. ред. О.В. Посилкіної. – Харків: Нац. фармацевтичний ун-т, 2011. – 272 с.

24. Свиридко С.В. Формирование логистической системы металлургического предприятия: монография / С.В. Свиридко, С.И. Гриценко, О.В. Кленин. – Донецк: Ин-т экономики промышленности НАН Украины, 2010. – 232 с.

25. Коніщева Н.Й. Прогнозування показників логістичної діяльності вугільної шахти: параграф 5.4 / Н.Й. Коніщева, Н.В. Трушкіна // *Управління стійкістю вугільних підприємств: розділ 5 // Управління виробництвом: проблеми теорії та практики: монографія / за заг. ред. О.В. Мартякової*. – Донецьк: ДВНЗ «Донецький національний технічний університет, 2008. – С. 284-292.

26. Коніщева Н.Й. Розробка прогнозів обсягів відвантаження вугілля крупно- та середньооптовим споживачам / Н.Й. Коніщева, Н.В. Трушкіна //

Проблемы подготовки профессиональных кадров по логистике в условиях глобальной конкурентной среды: материалы IX междунар. науч.-практ. конф., Киев, 27-28 октября 2011 г. – Ч. 1. / отв. ред. М.Ю. Григорак, Л.В. Савченко. – К.: Нац. авиационный ун-т, 2011. – С. 154-163.

27. Владиченко О.О. Щодо законодавчого закріплення поняття реалізації вугільної продукції / О.О. Владиченко // *Форум права*. – 2011. – № 4. – С. 77-82.

28. Бурцев В.В. Совершенствование системы управления сбытом продукции / В.В. Бурцев // *Маркетинг в России и за рубежом*. – 2002. – № 2. – С. 57-68.

29. Кавура В.Л. Информационное обеспечение процессов управления сбытом на предприятии / В.Л. Кавура // *Стратегия управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года: материалы регион. науч.-практ. конф. – Секция. Приоритетные направления развития отраслей материального производства*. – Донецк: Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины, 2000. – С. 129-132.

30. Ляшко І.І. Організація комерційної діяльності з оптової закупки товарів / І.І. Ляшко // *Маркетинг підприємств та територій: зб. наук. праць*. – Сер. Економіка. – Т. IX. – Вип. 112. – Донецьк: Донецький держ. ун-т управління, 2008. – С. 162-169.

31. Кристофер М. Логистика и управление цепочками поставок / М. Кристофер; под общ. ред. В.С. Лукинского. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.

Надійшла до редакції 17.04.2015 р.

**МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТРУДОВІЙ СФЕРІ
НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

В Україні за роки незалежності відбувся значний розрив у потребах розвитку трудової сфери і фактичних перетвореннях. Простежуються негативні тенденції щодо відповідальності держави за вирішення трудових проблем. Правове та інституційне забезпечення не тільки не розвивалося, а певною мірою зробило кроки назад, тому Трудовий кодекс України так і не був ухвалений, а державні інститути скоротили свої повноваження вирішувати проблеми праці та людини праці.

Не простежувалося відповідальності за стан трудового потенціалу та перспективи його розвитку. Незважаючи на значні успіхи української науки щодо розкриття негативних процесів, які відбуваються в системі управління працею, конструктивних та адресних дій з боку держави не було здійснено. Відбулася переорієнтація праці на ринок праці, на його регулювання з цільовою спрямованістю на європейські стандарти. Ринок праці, як підсистема сфери праці, почав трансформуватися без кардинальних змін усієї трудової сфери, внаслідок чого є і очікуються ще значні недоліки у всій трудовій системі. Конкурентоспроможність країни потребує збереження та накопичення людського капіталу і має бути задіяна визначальна роль у даному процесі державних інститутів. Але вони не беруть на себе таких зобов'язань і не несуть відповідальності за нереалізованість цих вимог.

Однак всупереч інерції системи державного та регіонального управління наукові дослідження з трудового напрямку інтенсивно викувалися. Сформувався кілька відомих наукових трудових шкіл під керівництвом А.М. Колота, О.А. Грішної, Л.С. Лісогор, В.В. Близнюк, О.Ф. Новікової, Г.В. Назарової, Ю.М. Маршавіна, О.М. Варецької, І.М. Новак, Г.В. Осового, С.Я. Українця, Л.В. Шаульської.

Практично щороку в Київському національному економічному університеті ім. Вадима Гетьмана проходять міжнародні конференції з проблем праці у XXI столітті, глобальних і національних викликів у світі праці з концентрацією уваги на науці про працю, соціально-трудова відносини. Представники науки та освіти держслужби України, країн СНД, а також представники МОП та профспілки є активними учасниками обговорень і дискусій з проблем праці, соціальної політики, соціальних інновацій тощо.

Рекомендації таких конференцій подаються до Кабінету Міністрів України, Мінсоцполітики України та до Комітету Верховної Ради України з питань соцполітики, зайнятості та пенсійного забезпечення, Адміністрації Президента України та ін. Але очікуваної позитивної реакції від органів і структур влади немає і трудова сфера не виходить зі стану стагнації.

Цінність праці й цінність людини праці та їх трансформації в українському суспільстві слабо досліджуються, не розвиваються і не затребуються на практиці. Перевага питанням якості ринку праці, який має прямий зв'язок з характеристиками гідної праці, також має бути вбудований у систему праці. Будь-який ринок припускає наявність продукту, який продається. Що є об'єктом продажу на ринку праці? Праця і її носії, які мають певні цінності, якісні та кількісні характеристики. Яка ж цінність праці та цінність людини праці в сучасній Україні? Це ключові, базові характеристики духовності та моральності суспільства, це умова формування та накопичення людського капіталу, це виток трудової, економічної, підприємницької та інноваційної активності. Якщо праця і людина праці не є цінностями в системі суспільних відносин, тоді наслідки цього трансформуються в низьку ефективність праці та низьку вартість робочої сили, нерозвиненість виробничої демократії і соціальної відповідальності, невисоку якість трудового життя, високий рівень професійних ризиків для життя і здоров'я працівників на виробництві, низький рівень трудових компетенцій та в інші негативні явища.

В Україні простежується стійка тенденція до зниження цінності праці. Причин цьому декілька. За оцінками члена-кореспондента НАН України М.О. Шульги, втрата цінності праці та людини праці пов'язана з орієнтацією на життєвий успіх, коли стратегією людини стає кар'єрне зростання, високий соціальний статус, популярність, навіть всупереч цінностям сім'ї, за рахунок інтенсифікації праці, відмови від відпочинку й ігнорування моральних норм. Втрата цінності праці перетворила її лише на інструмент отримання певних матеріальних благ [6].

У дослідженні, проведеному Інститутом економіки промисловості НАН України з соціальної відповідальності [1],

експерти оцінювали вагомість загроз національній безпеці, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності. Результати їх оцінки виявилися підтвердженням результатів теоретичних досліджень. Вагомою загрозою національній безпеці стала десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових відносин. Так вважають 59% експертів. Таким чином, є усвідомлення значущості цінності праці та виникнення несприятливого стану з його втратою в суспільстві. Але найбільша тривога з приводу цього простежується у наукової громадськості та профспілок. Не будь-яка праця може бути цінністю. Завдяки Міжнародній організації праці в сучасній управлінській практиці почесне місце посідає гідна праця. Фахівці України добре знають зміст гідної праці. В Україні є Програма гідної праці на 2012-2015 рр. [4], яка реалізується на основі Меморандуму між Мінсоцполітики України, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок та організацією роботодавців, Міжнародною організацією праці. У короткому розумінні гідна праця – це наявність зайнятості в умовах свободи, рівності, безпеки та людської гідності.

Більш розширено трактує гідну працю МОП. Вона в гідну працю включає можливості для роботи, які забезпечують продуктивні та справедливі доходи, безпеку на робочому місці, соціальний захист сім'ї, найкращі перспективи для особистого розвитку і соціальної інтеграції, свободу для людей, організацію та участь у прийнятті рішень, рівність можливостей для жінок і чоловіків.

З методологічних позицій гідна праця оцінюється як цілераціональність, яку ми приймаємо, розуміємо, але дуже слабо впроваджуємо. Чому так відбувається? Та тому, що українській ментальності по духу властива не цілераціональність, а ціннісна раціональність.

Ціннісна раціональність визначається як дія, заснована на вірі в переважну цінність певних форм поведінки незалежно від того, наскільки вони здатні забезпечувати успіх [2].

Ціннісна раціональність реалізується в людській діяльності в системі вимог, у яких індивід вбачає свій обов'язок. Ці ціннісні вимоги виступають як дух людської діяльності. У їх дотриманні людина бачить сенс життя.

Український філософ Г. Сковорода, не знаючи методологічних основ ціннісної раціональності, найкращим чином відобразив її сутність. Він визначав, що людина, створюючи матеріальні й духовні цінності, неодмінно повинна отримувати те, до чого прагне. Праця – це життєствердна основа, не тільки фізична, а й розумова (духовна) діяльність, сутність якої визначається природними ознаками. Праця – це визначальна характеристика і показник добробуту кожної людини. Її результат – продукт споживання, але найбільшу насолоду додає процес, протягом якого ми розкриваємося і самостверджуємося як особистість [3].

Радянська ідеологічна установка на перетворення праці на першу життєву потребу, яку ще добре багато хто пам'ятає, ставила цінність праці до пріоритетних цінностей суспільства. Гідна праця є базою цілераціональності, а не ціннісної раціональності. Цілераціональна дія виникає тоді, коли мета, засоби і результати раціонально зважуються і прораховуються. Це включає розгляд альтернативних засобів досягнення мети, зв'язків між метою і побічними наслідками, відносини різних можливих цілей одна до одної та ін. Цілераціональність є засобом реалізації системи цінностей, а сама вона орієнтована на принцип «граничної корисності». Таким чином, гідна праця є засобом для формування праці як цінності, а також підвищення цінності праці людини. Які ж суб'єкти системи суспільних відносин зацікавлені в тому, щоб в

Україні праця увійшла в систему цінностей людини, суспільства, бізнесу і держави? Це і держава, і суспільство, і бізнес, і людина, і профспілки, які представляють інтереси людини праці. Які переваги отримує кожен суб'єкт системи суспільних відносин від реалізації ціннісної раціональності у трудовій сфері?

Держава, насамперед, за рахунок ефективної праці, трудової та підприємницької активності отримує економічне зростання, ефективну зайнятість, конкурентоспроможного працівника, соціально відповідального підприємця, цивілізований ринок праці з ліквідацією тінювих відносин у трудовій сфері, підвищення зацікавленості у створенні робочих місць, підвищення інноваційної активності, прискорений перехід до нового технологічного укладу та ін.

Суспільство отримує для своїх членів збільшення можливостей гідного життя, зниження рівня бідності, конструктивний діалог і соціальну відповідальність сторін соціально-трудова відносин, зниження соціальної напруженості, високу якість трудового життя.

Роботодавець знаходить високо-ефективного, високопрофесійного, свідомого працівника, сам прагне працювати без тінізації в системі трудових відносин, знижуються трудові конфлікти.

Працівник має високу мотивацію до праці, до високих трудових компетенцій, до конструктивізму відносин із роботодавцем, його праця є продуктивною. У нього високий рівень задоволеності роботою і висока правова грамотність у сфері праці.

Профспілки досягають конструктивного діалогу з держорганами влади та роботодавцями щодо представлення інтересів людини праці, реалізуються ініціативи профспілок у системі колективно-договірних відносин у реалізації Програми в Україні гідної праці щодо захисту прав та інтересів працівників. Але аналіз й оцінка ролі держави в управлінні

працею і культивуванні її цінності показує зовсім невтішні результати. Держава свідомо чи несвідомо скидає із себе відповідальність за трудову сферу. Так, з моменту незалежності України не прийнятий Трудовий кодекс. Зараз він знову очікує на ухвалення Верховною Радою України під №1658 з ініціативи В.Б. Гройсмана, В.М. Папієва, Л.Д. Денисової. Але там немає і згадки про гідну працю, про якість трудового життя. Дуже слабо виписані обов'язки і працівника, і роботодавця, а звідки буде конкретизуватися та розвиватися соціальна відповідальність?

Факт скасування інституціоналізації сфери праці оскаржити неможливо. У 1991 р. в Україні не було Мінсоцполітики України, а функціонував Держкомітет з праці та соціальної політики України. До нього приєднали Мінсоцзахисту України, і це об'єднання стало Міністерством праці та соціальної політики. Потім із назви випадає слово «праця» і залишається Мінсоцполітики України. Ми серед країн СНД єдині, хто не має органу з праці на державному рівні. Разом зі зникненням у назві Міністерства слова «праця» зникають і обов'язки міністерства у трудовій сфері. Із числа покладених на міністерство завдань менше 10% мають відношення до сфери праці.

І остання зміна. З моменту незалежності України у Верховній Раді України функціонував Комітет з питань праці та соціальної політики. А з 2014 р. і тут зникає слово «праця». Тепер комітет називається «з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення». Правове забезпечення регулювання трудової сфери залишається слаборозвиненим. Єдино прийнятим документом у 1999 р. був Указ Президента України «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу України на період до 2010 року» [4]. Термін дії закінчився, новий стратегічний документ не був розроблений і прийнятий. Як підсистема в соці-

альній політиці трудова сфера була також в Основних напрямках соціальної політики на 1997-2000 рр. і 2001-2004 рр., схвалених Указами Президента України. Але й тут трудова сфера не знайшла свого продовження і розвитку, тому немає в Україні з 2004 року і правового документа із соціальної політики. Особливу роль відіграли профспілки і роботодавці в боротьбі за становлення відповідальності держави у збереженні та розвитку трудового потенціалу України. У кількох Генеральних угодах між урядом і профспілками України, підписаних сторонами трудових відносин у 90-х роках, було зобов'язання держави розробити, прийняти і реалізувати Стратегію збереження та розвитку трудового потенціалу. Але незважаючи на значущість цього документа і адресність зобов'язань, Стратегія не була прийнята. Потім естафету підхопили роботодавці. Голова спілки промисловців і підприємців А.К. Кінах провів значну організаційну роботу з формування Концепції Стратегії збереження та розвитку трудового потенціалу. На початку з їх ініціативи були проведені конференції за участю роботодавців, профспілок і представників органів місцевої влади в областях України. Потім представники цих областей та представники профспілок роботодавців на державному рівні з органами державної влади та законодавцями двічі проводили конференції та давали дуже конструктивні пропозиції щодо розробки даного документа. Робота була навіть доведена до розробки проекту Закону України «Стратегія збереження і розвитку трудового потенціалу України». Для реалізації цього документа Мінекономрозвитку України підготувало відповідні заходи й визначило обсяг їх фінансування. Але нерозвиненість соціальної відповідальності держави спрацювала і тут. Проект закону не був прийнятий. Отже, щоразу за процедурою відбувався конструктивний соціальний діалог із результатами у вигляді правових документів, які

приймалися і не реалізовувалися або не приймалися.

Висновки. Таким чином, і ринок праці, і зайнятість – це окремі конструкції будинку, що стоять на фундаменті під назвою «праця», який необхідно зробити цінністю людини, суспільства і держави. Неможливо змінювати і робити більш досконалішими окремі блоки будівництва, не зміцнюючи фундаменту. Якими мають бути управлінські дії в цьому напрямі?

1. Забезпечити модернізацію державного управління трудовою сферою, зробивши його органічно вбудованим у господарський механізм.

2. Створити або виділити у структурі діючих органів державного управління реально відповідальних за сферу праці та трудовий потенціал України.

3. У процесі децентралізації управління забезпечити виокремлення у вигляді самостійних структур управління з праці на обласному рівні.

4. У трудовому законодавстві, законодавстві про соціальний діалог, колективних угодах посилити позиції з контролю реалізації законодавчих та договірних положень і затребування відповідальності за їх невиконання.

5. Розширити в системі оціночних показників рейтингу регіону систему трудових показників.

6. Розробити систему стимулювання роботодавців за реалізацію принципів гідної праці, корпоративної культури, впровадження міжнародного стандарту ISO-26000.

7. Розробити та прийняти правові документи України з управління трудовою сферою і трудовим потенціалом.

8. Забезпечити розвиток виробничої демократії.

9. Модернізувати систему суспільних відносин із розвитком соціального

діалогу та соціальної відповідальності в соціально-трудої сфері.

Отже, необхідно забезпечити модернізацію системи суспільних відносин в Україні, націливши їх на прийняття цінності праці та цінності людини праці як базових цінностей українського народу.

Література

1. Диагностика состояния и перспектив развития социальной ответственности в Украине (экспертные оценки): монография / О.Ф. Новикова, М.Е. Дейч, О.В. Панькова и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2014. – 320 с.

2. Задорожный Г.В. Человекомерный вектор кардинального обновления методологии экономической науки: от политической экономии через философию хозяйствования к глобалистике (К 400-летию политической экономии) / Г.В. Задорожный. – Харьков: ХНУ, 2015. – С. 16-17.

3. Сковорода Г. Повне зібрання творів / Г. Сковорода. – У 2 т. – К.: Дніпро, 1973. – Т.1. – 531с.

4. Указ Президента України «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» від 3 серпня 1999 року №95 8/99 // Урядовий кур'єр. – 1999. – №155-156.

5. Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. – Спец. вип. Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір інноваційний розвиток: у 2-х т. – Т. 1. – К.: КНЕУ, 2012. – 660с.

6. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

7. Weber M. Economy and Society / M. Weber. – [vols.1-2]. Vols.1. – New York: Bedminster Press, 1968. – P. 24.

Надійшла до редакції 29.04.2015 р.

АНОТАЦІЇ

Амоша О.І., Драчук Ю.З., Кабанов А.І. *До проблем інституціонального забезпечення інноваційного розвитку вугільної галузі.* – С. 76.

Розглянуто проблеми інституціонального середовища вугільного виробництва на інноваційній основі, що обумовлені інституціональними складовими: інституціями та інститутами з визначеними характерними ознаками диференційованого їх впливу на розвиток вугільної галузі.

Ключові слова: інституціональне середовище, інновації, проблема, складові інституціонального середовища, вугільна галузь, технопарки; нормативно-правове забезпечення, концептуальні положення, Донбас.

Вишневський В.П., Матюшин О.В., Вишневська О.М. *Монетарний механізм розвитку економіки ЄС.* – С. 33.

Проаналізовано сучасні особливості монетарного механізму розвитку економіки ЄС та очікувані ефекти його функціонування з урахуванням нових економічних, інституційних і геополітичних обставин розвитку, обумовлених, зокрема, світовою фінансовою кризою 2007-2008 рр., борговою кризою у Європі. Визначено можливості адаптації європейського досвіду для вирішення нових завдань, які стоять перед економікою України у цілому і її промисловістю зокрема на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: монетарне стимулювання, Європейський центральний банк, монетарна політика, процентна ставка, процеси кредитування, економічне зростання

Заніздра М.Ю. *Методика оцінки додаткових витрат на підприємстві при переході на екологічні стандарти ЄС у сфері охорони атмосферного повітря.* – С. 108.

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом веде до посилення екологічних вимог до емісії забруднюючих речовин. Доцільна корекція природоохоронної та інвестиційної політики промислових підприємств, що обумовлює актуальність створення відповідних механізмів та інструментів. У зв'язку з цим розроб-

лена методика оцінки додаткових витрат на підприємстві при переході на екологічні стандарти Євросоюзу у сфері охорони атмосферного повітря.

Ключові слова: угода про асоціацію, Україна, Європейський Союз, забруднюючі речовини, гранично допустимий викид, підприємство, атмосферне повітря, методика оцінки, капітальні інвестиції, поточні витрати.

Землянкін А.І., Підоричева І.Ю. *Інноваційна діяльність у промислових регіонах України: поточний стан, тенденції, виклики.* – С. 5.

Представлено стислий оперативний аналіз стану та тенденцій розвитку інноваційної діяльності у промислових регіонах України на основі останніх доступних даних, що надаються Державною службою статистики України та головними управліннями статистики у відповідних регіонах.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, промисловий регіон, промислове підприємство, криза.

Панькова А.Д. *Модернізація системи суспільних відносин у трудовій сфері на закладах соціальної відповідальності.* – С. 131.

Визначено теоретико-методологічні та організаційно-управлінські аспекти розвитку трудової сфери. Обґрунтовано значимість цінності праці та цінності працівника. Розкрито сутність ціннісної раціональності та цілерациональності, а також місце гідної праці в цих процесах. Обґрунтовано пріоритетні напрями модернізації державного управління у трудовій сфері.

Ключові слова: гідна праця, трудова сфера, соціальна відповідальність, працівник, роботодавець, держава.

Сердюк О.С. *Державно-приватний консорціум як організаційно-економічний механізм ліквідації вугледобувних підприємств.* – С. 88.

Висвітлено проблематику реструктуризаційних процесів у вугільній галузі, запропоновано механізм ліквідації вугледобувних підприємств, обґрунтовано доцільність

його використання, визначено організаційно-економічний механізм реалізації.

Ключові слова: реструктуризація, ліквідація шахт, державно-приватне партнерство, консорціум, капітал вугледобувного підприємства, вартість ліквідаційних робіт.

Снігова О.Ю. *Щодо визначення ризиків та загроз в умовах фактичної втрати частини території та економічного потенціалу старопромислових регіонів.* – С. 20.

Проаналізовано умови формування ризиків та загроз для України, що походять із втрати частини територій та економічного потенціалу старопромислових регіонів. Встановлено перелік ризиків і загроз для України у цілому та для територій Донецької і Луганської областей, непідконтрольних українській владі. З'ясовано, що найбільший негативний вплив на економіку України має втрата частини економічного потенціалу старопромислових регіонів та ескалація конфлікту на Сході країни.

Ключові слова: національна економіка, старопромислові регіони, втрата території та економічного потенціалу, ризики та загрози, пом'якшення/подолання ризиків та загроз.

Трушкіна Н.В. *Удосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств з урахуванням нестабільності попиту на вугілля.* – С. 120.

Виконано порівняльний аналіз динаміки обсягів видобутку, товарної та реалізованої продукції та залишків вугілля на складах вугільних підприємств, аналіз змін структури відвантаження вугілля різним категоріям споживачів. Розглянуто питання щодо оцінки ефективності збутової діяльності на вугільних підприємствах. Здійснено порівняння різних методів прогнозування обсягів реалізації вугільної продукції, рекомендовано авторегресійну модель. Визначено напрями вдосконалення організації збутової діяльності на вугільних підприємствах в умовах нестабільності попиту на вугілля з використанням сучасних інформаційних технологій.

Ключові слова: вугільне підприємство, збутова діяльність, організація, напрями вдосконалення, нестабільність попиту на вугілля, аналіз, обсяги відвантаження, методи прогнозування, різні категорії споживачів.

Філіппова Н.В. *Гармонізація податків як ключовий елемент інтеграційних процесів.* – С. 68.

Аналізується необхідність зближення податкових систем країн, обумовлена посиленням у світі інтеграційних процесів і податковою конкуренцією між країнами. Розглянуто основні типи зближення податкових систем. Досліджується сутність поняття «гармонізація», взаємозв'язок і взаємозалежність гармонізації податків і податкового законодавства. Наведено приклад гармонізації ПДВ у країнах ЄС, сучасний стан гармонізації даного податку в цьому міжнародному об'єднанні. Зроблено висновки про напрями гармонізації податків у країнах, що входять у міжнародні об'єднання або прагнуть до них увійти.

Ключові слова: інтеграція, податок, податкова конкуренція, гармонізація податків, податок на додану вартість.

Чеботарьов В.А. *Економічні засади формування маркетингової політики продовольчих компаній.* – С. 97.

Запропоновано матрицю маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності продовольчих компаній відповідно моделі споживчого маркетингу та прогнозованих економічних чинників маркетингового середовища. Це надало можливість обґрунтувати заходи стосовно формування і вдосконалення маркетингової політики продовольчих компаній загальнодержавного і регіонального рівнів.

Ключові слова: продовольчий комплекс, продовольчі компанії, споживчий маркетинг, маркетингове середовище, економічні чинники, матриця маркетингового забезпечення виробничо-комерційної діяльності.

АННОТАЦИИ

Амоша А.И., Драчук Ю.З., Кабанов А.И. *К проблемам институционального обеспечения инновационного развития угольной отрасли.* – С. 76.

Рассмотрены проблемы институциональной среды угольного производства на инновационной основе, обусловленные институциональными составляющими: институтами и институтами с определенными характерными признаками дифференцированного их влияния на развитие угольной отрасли.

Ключевые слова: институциональная среда, инновации, проблема, составляющие институциональной среды, угольная отрасль, технопарки; нормативно-правовое обеспечение, концептуальные положения, Донбасс.

Вишневский В.П., Матюшин А.В., Вишневская Е.Н. *Монетарный механизм развития экономики ЕС.* – С. 33.

Проанализированы современные особенности монетарного механизма развития экономики ЕС и ожидаемые эффекты его функционирования с учётом новых экономических, институциональных и геополитических обстоятельств развития, обусловленных, в частности, мировым финансовым кризисом 2007-2008 гг., долговым кризисом в Европе. Определены возможности адаптации европейского опыта для решения новых задач, которые стоят перед экономикой Украины в целом и её промышленностью в частности на современном этапе развития.

Ключевые слова: монетарное стимулирование, Европейский центральный банк, монетарная политика, процентная ставка, процессы кредитования, экономический рост.

Заниздра М.Ю. *Методика оценки дополнительных расходов на предприятии при переходе на экологические стандарты ЕС в сфере охраны атмосферного воздуха.* – С. 108.

Ратификация Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом ведет к ужесточению экологических требований к эмиссии загрязняющих веществ. Целесообразна коррекция природоохранной и инвестиционной политики промышленных предприятий, что обуславливает актуальность создания соответствующих механиз-

мов и инструментов. В связи с этим разработана методика оценки дополнительных расходов на предприятии при переходе на экологические стандарты Евросоюза в сфере охраны атмосферного воздуха.

Ключевые слова: соглашение об ассоциации, Украина, Европейский Союз, загрязняющие вещества, предельно допустимый выброс, предприятие, атмосферный воздух, методика оценки, капитальные инвестиции, текущие расходы.

Землянкин А.И., Пидоричева И.Ю. *Инновационная деятельность в промышленных регионах Украины: текущее состояние, тенденции, вызовы.* – С. 5.

Представлен краткий оперативный анализ состояния и тенденций развития инновационной деятельности в промышленных регионах Украины на основе последних доступных данных, предоставляемых Государственной службой статистики Украины и главными управлениями статистики в соответствующих регионах.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационный потенциал, промышленный регион, промышленное предприятие, кризис.

Панькова А.Д. *Модернизация системы общественных отношений в трудовой сфере на основе социальной ответственности.* – С. 131.

Определены теоретико-методологические и организационно-управленческие аспекты развития трудовой сферы. Обоснована значимость ценности труда и ценности работника. Раскрыта сущность ценностной рациональности и целерациональности, а также место достойного труда в этих процессах. Обоснованы приоритетные направления модернизации государственного управления в трудовой сфере.

Ключевые слова: достойный труд, трудовая сфера, социальная ответственность, работник, работодатель, государство.

Сердюк А.С. *Государственно-частный консорциум как организационно-экономический механизм ликвидации угледобывающих предприятий.* – С. 88.

Освещена проблематика реструктуризационных процессов в угольной отрасли,

предложен механизм ликвидации угледобывающих предприятий, обоснована целесообразность его использования, определен организационно-экономический механизм реализации.

Ключевые слова: реструктуризация, ликвидация шахт, государственно-частное партнерство, консорциум, капитал угледобывающего предприятия, стоимость ликвидационных работ.

Снеговая Е.Ю. *Определение рисков и угроз в условиях фактической потери части территории и экономического потенциала старопромышленных регионов.* – С. 20.

Проанализированы условия формирования рисков и угроз для Украины, обусловленных потерей части территории и экономического потенциала старопромышленных регионов. Определен перечень рисков и угроз для Украины и для территорий Донецкой и Луганской областей, неподконтрольных украинской власти. Установлено, что наибольшее негативное влияние на национальную экономику Украины оказывает потеря части экономического потенциала старопромышленных регионов и эскалация конфликта на Востоке Украины.

Ключевые слова: национальная экономика, старопромышленные регионы, потеря территории и экономического потенциала, риски и угрозы, смягчение/преодоление рисков и угроз.

Трушкина Н.В. *Совершенствование организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий с учетом нестабильности спроса на уголь.* – С. 120.

Выполнен сравнительный анализ динамики объемов добычи товарной и реализованной продукции и остатков угля на складах угольных предприятий, анализ изменений структуры отгрузки угля различными категориям потребителей. Рассмотрены вопросы оценки эффективности сбытовой деятельности на угольных предприятиях. Проведено сравнение различных методов прогнозирования объемов реализации угольной продукции, рекомендуется авторегрессионная модель. Определены направления совершенствования организации сбытовой деятельности на угольных предприятиях в условиях неста-

бильности спроса на уголь с использованием современных информационных технологий.

Ключевые слова: угольное предприятие, сбытовая деятельность, организация, направления совершенствования, нестабильность спроса на уголь, анализ, объемы отгрузки, методы прогнозирования, различные категории потребителей.

Филиппова Н.В. *Гармонизация налогов как ключевой элемент интеграционных процессов.* – С. 68.

Анализируется необходимость сближения налоговых систем стран, обусловленная усилением в мире интеграционных процессов и налоговой конкуренцией между странами. Рассмотрены основные типы сближения налоговых систем. Исследуется сущность понятия «гармонизация», взаимосвязь и взаимозависимость гармонизации налогов и налогового законодательства. Анализируется пример гармонизации НДС в странах ЕС, современное состояние гармонизации данного налога в этом международном объединении. Сделаны выводы о направлениях гармонизации налогов в странах, входящих в международные объединения либо стремящихся в них войти.

Ключевые слова: интеграция, налог, налоговая конкуренция, гармонизация налогов, налог на добавленную стоимость.

Чеботарев В.А. *Экономические основы формирования маркетинговой политики продовольственных компаний.* – С. 97.

Предложена матрица маркетингового обеспечения производственно-коммерческой деятельности продовольственных компаний в соответствии с моделью потребительского маркетинга и прогнозируемыми экономическими факторами маркетинговой среды таких предпринимательских формирований. Это дало возможность обосновать меры по формированию и совершенствованию маркетинговой политики продовольственных компаний общегосударственного и регионального уровней.

Ключевые слова: продовольственный комплекс, продовольственные компании, потребительский маркетинг, маркетинговая среда, экономические факторы, матрица маркетингового обеспечения производственно-коммерческой деятельности.

ABSTRACTS

Amosha O.I., Drachuk Yu.Z., Kabanov A.I.

To problems of institutional support for innovation development of coal industry. – P. 76.

The development of the economy of Ukraine in modern conditions requires substantial strengthening of interconnection of the elements of innovation process through the establishment of institutional frameworks for large-scale structural and innovation transformation. This is especially topical for the coal industry as it feels the significant impact of institutional environment.

The problems of the institutional environment of innovation development of coal enterprises are considered. They relate to: identifying and disclosing the components of institutional support of innovation development of the coal industry; clarifying the content of the institutional environment of innovation development of the coal industry; determining the directions of institutional support formation for innovation development of the coal industry; trend changes in the institutional environment of innovation development of industry in Ukraine taking into account industry specifics; conceptual positions of institutional support of innovation development of the coal industry; proposals on improving the organizational-economic mechanism of innovation development of coal production; systematization of factors of state regulation of innovation development of the coal industry based on market transformation processes in the economy of Ukraine.

As to solve the problems of institutional support of innovation development of the coal industry in a great importance are the generalized approaches of scientific schools «economic security of industrial enterprise» according to classification features, external and internal factors that reduce the level of economic security, constituent elements of the institutional mechanism of economic security of industrial enterprise, consideration of the factors influencing the risks associated with the implementation of investment and innovation projects in the coal industry and measures to minimize their impact through the creation of innovation structures – technology parks. The recommendations on improving the regulatory and legal support of innovation development of the coal industry are given both in general and for the coal Donbas in current emergency situation.

The coal industry enterprises should implement the institutionalization of their activity through the process of «investment» in different areas (human and productive capital, implementation of various social priorities, formation of the state policy of energy independence, etc.). To ensure the most positive outcomes of their social and industrial activity coal enterprises need to accumulate and efficiently manage not only the significant material, financial, intellectual, human, and other resources, but also to focus on maintaining a high level of capitalization based on the optimization of different sources of capital formation.

The problem of technical and technological modernization of coal mines is extremely urgent for overcoming the unprofitability and improving the efficiency of the domestic coal industry. This issue is of a particular relevance now, when the recovery of the coal industry in Ukraine is significantly complicated by the need to overcome the consequences of the fighting in the Donetsk and Lugansk regions.

Keywords: problems of institutional support, innovation development, coal industry, mechanism, principles, methods, components, factors, investment support, industry risks, economic security, technology parks, risk management, investment and innovation activity, coal enterprise, Donbas, emergencies.

Chebotarov V.A. *Economic fundamentals of forming marketing policy of food companies. - P. 97.*

Analysis of general economic peculiarities of management in food sphere, as well as the issues, trends and prospects of the development of food complex of Ukraine give grounds to assert that food companies have become its determinative business institutions. The experience of developed countries shows that with the increasing of maturity of market economy the business results of such institutions increasingly depend on its marketing collateral. This objectively necessitates the need of analysis of the companies' marketing environment and, above all, the necessity to forecast its economic factors. As such, the following was predicted for Ukraine: slowdown of increase temps of overall volume of demand for food products with a tendency to stabilize them; increase of consumers' demand for quality, safety and ecological per-

formance of food products; beginning of open competition between companies of national level, as well as between companies of regional levels.

On the basis of development of a principle model of marketing provision of business of these institutions a matrix of marketing provision of industrial and commercial activity of food companies was built in accordance with the model of consumer marketing (business-consumer) that is generally accepted in the world marketing science and with prognosticated economic factors of marketing environment. Its essential component are the proposals for companies to manage organizational and economic measures for realization their industrial and commercial activity in line with the projected economic factors of marketing environment.

This has made possible to ground the system of measures of forming and enhancing the marketing policy of food companies of Ukraine at national and regional levels (marketing commodity policy, marketing assortment policy, marketing pricing policy, quality policy, distribution policy) in the short, medium and long-term perspective.

Keywords: food complex, food companies, consumer marketing, marketing environment, economic factors, matrix of marketing provision of industrial and commercial activity.

Filippova N.V. *Tax harmonisation as key element of integration processes.* – P. 68.

Global trends towards globalization and integration in addition to obvious positive events are associated with certain dangers. National economies have become increasingly interdependent. Thus, measures of economic regulation undertaken by the government of one country affect the economic policies of other countries. As a consequence, political and economic pressure on third parties may occur. Moreover the simplification of tax and customs control can lead to the growth of tax competition and fraudulent schemes with taxes. Subsequently countries will experience the loss of tax revenue, the emergence of internal conflicts and international tensions. The solution to these problems can be found in interaction of national tax systems.

Such an interaction of the tax systems of the countries can take several forms: conver-

gence, cooperation, coordination, and harmonization. Each of them has its own features, in particular – in part of sovereign rights limitations and the degree of supranational institutions' involvement in the process. As for the taxes harmonization is quite a common kind of interaction between countries.

One should clearly distinguish between the harmonization of tax legislation and the tax harmonisation. The first one is the research subject of legal science, whereas the second one is examined by financial and economic sciences. At the same time, they are closely related: tax harmonization leads to changes of tax elements in the countries, and the harmonization of tax legislation reflects these changes in the legal field. In turn, tax harmonization cannot be implemented in practice if it or its provisions are contrary to the regulatory framework in place.

Currently, the most vivid example of the tax harmonization is a VAT harmonisation, carried out in the EU. This tax is of significant fiscal importance not only in this international association, but also in more than 50% countries of the world. Thus the EU experience in this regard is useful.

Although VAT harmonization in the EU is carried out since 1967, one cannot say that the process is completed. However, further harmonization of the tax is associated with the loss authority and may limit sovereignty of Member Countries. Therefore, at the present stage of EU development VAT harmonization of new Member Countries and the harmonization of corporate and income taxes are in progress.

Overall, the experience of VAT harmonization is of a great interest to countries seeking to enter the international associations, as well as for new members of such associations. It provides an opportunity to assess the problems associated with such a process, its advantages and flaws, and to develop plans for the implementation of the certain taxes' harmonization within a given association.

Keywords: integration, tax, tax competition, tax harmonisation, value-added tax.

Serdyuk O.S. *Public-private consortium as economic-organizing mechanism of coal enterprises liquidation.* – P. 88.

In the current economic conditions the issues of further effective restructuring of the national coal industry is becoming more important.

Difficult mining and geological conditions, moral and physical obsolescence of technical equipment, lack of funding for restoration and increase of production lead to a deepening crisis of the industry resulting in an annual increase in unprofitable coal enterprises. This begs the question of finding effective implementation and further restructuring measures aimed at minimizing the costs of coal mining.

The purpose of the article is the substantiation of organizational-economic mechanism that would realize the project of liquidation of coal mines most effectively. In modern terms of the budget deficit the question of finding effective mechanisms for rapid and effective elimination of coal mining companies that have no possibility of achieving break-even level of functioning is of paramount importance. As in the initial stage of the restructuring, the main obstacle on this path is the limited capacity of the state to finance disposal measures. The solution to this problem may be to attract private resources to perform work on the elimination of coal mines. Given the state's inability to fund the work of private organizations in full, the question arises about finding non-financial assets and enabling factors that induce them to perform liquidation activities.

Given the high cost of work to eliminate coal mines we must assume that internal company resources will be insufficient to reimburse the cost of private organizations, not to mention its financial benefits of the project. At the preparatory stage of the project participants should be consolidated into a single organizational structure with distribution of powers and responsibilities of the parties. The complexity and heterogeneity of the disposal measures determine the creation of a public-private consortium, where: a private party is represented by several participants that specialize in performing certain range of work; state party is represented by a company that will take over the part of the disposal measures executed with the least interested private organizations; consortium leader is the state authorized representative that coordinate joint activities of participants and monitors the quality of the work. Thus, based on public-private partnership positive results could be achieved.

Distribution of responsibilities and powers between the parties is crucial in the formation of the consortium. The main complexity of

this process is that the measures to eliminate coal mining companies are interdependent, so difficulties arise at the stage of determination of work scope and cost in resource-material terms. To solve this problem at the preliminary stage of forming a consortium the list of necessary measures should be clearly defined.

Given the experience of the closure of coal mining enterprises in Ukraine it should be noted that a number of necessary steps were not predicted in the elimination program. In particular the following important stages as: drilling degasification wells - aimed at preventing the concentration of methane on the surface; laying out space - implemented to prevent deformation of the earth's surface and therefore destruction of buildings, located within the mine field; mining waste dumps - aimed at cleaning the surface areas and reducing harmful emissions; providing interest-free loan to redundant miners - in order to encourage the former coal miners to business activity. In consequence, within companies where planned liquidation activities were one hundred per cent implemented the environmental and social problems emerged. Thus, based on the established list of necessary measures the procedure for their distribution between the parties of the consortium members should define. Specialization or experience in relevant work should be considered as the main criterion for selection of private companies to be included in the consortium.

Given that the assets of the coal mining companies have a different number and price, it should be noted that their total value may not be enough to ensure the profit to private organization. Thus, in order to increase the investment attractiveness of the project, a public-private consortium should be enabled to increase the share of state capital. A key feature of the consortium is that the private party services are paid by domestic capital mine. Thus, we can conclude that to close coal mining companies the project is expedient to create a public-private consortium between the parties where participants will distribute obligation to perform complex liquidation works.

Keywords: restructuring, liquidation of mines, public-private partnership consortium, the capital of coal mines, the cost of disposal operations.

Pankova A.D. *Modernization of public relations system in labour sphere on principles of social responsibility.* – P. 131.

The article defines theoretical, methodological, organizational, and managerial aspects of labour sphere. The importance of the value of labour and employee at the modernization of public relations and the essence of value rationality and goal rationality, and the place of decent work in these processes are substantiated. Decent work is the basis of goal rationality, and not the value of rationality. Goal rationality action arises when target, means and results are calculated and weighed rationally. It is substantiated that decent work is the means to create work as a value and enhance the value of labour rights. The advantages of the system of social relations in implementing values of rationality at work are systematized. The priorities for the modernization of public administration at work are substantiated.

Keywords: decent work, labour sphere, social responsibility, employee, employer, government.

Snigova O.Yu. *Determining risks and threads in the conditions of factual loss of part of territory and economic potential of old industrial regions.* – P. 20.

The article argues that escalation of the conflict at Donbas region has the primordial influence on the situation in Ukrainian economy. The statistical analysis of economic situation in Donetsk and Lugansk regions has been conducted. The financial and economic consequences of control loss over parts of Donetsk and Lugansk regions have been studied. It has been determined that Ukraine is subject to credit risks, despite restructuring and plans of reforms. It has been revealed that the most negative influence on the economy of Ukraine goes from the instability and uncertainty of situation at the East of Ukraine, loss of a prevalent part of industrial and natural potential of old industrial regions, investment attractiveness reduction and loss of confidence for banking sector.

It has been argued that natural potential losses roughly deteriorate the energy security of a country based on coal share enlargement in energy balance and shell gas role increase in the fight for gas independence and natural gas price reduction. It has been determined that the loss of a part of industrial and natural potential, based at

the territory uncontrolled by Ukraine, has been added by the increased risks for industrial enterprises' functioning practically at all territory of those and frontier regions due to diversions and terrorist acts threats. The factors deteriorating investment attractiveness of Donetsk and Lugansk regions have been found out. The possible losses of banking sector have been estimated connected with cancelling of clients' service at the territory, uncontrolled by Ukrainian authority. The influence of banking sector crisis on business activity shortening in Ukraine, and, in particular, on the industrial enterprises, forming basic branches of old-industrial regions, has been revealed.

Risks and threats for Ukraine caused by the conflict at the East of Ukraine, have been determined. Recommendations as to stabilize macroeconomic processes and ease consequences for Ukraine have been given.

Keywords: national economy, old industrial regions, loss of territory and economic potential, risks and threats, mitigating / overcoming risks and threats.

Trushkina N.V. *Improvement of marketing of coal mining enterprises considering instability in demand for coal.* – P. 120.

The comparative analysis of the dynamics of production volumes and commodity sales and residues of coal at warehouses of coal enterprises is performed as well as the analysis of changes in the structure of shipment of coal to various categories of consumers. The issues of evaluating the effectiveness of sales activities at the coal enterprises are considered. The study shows constant fluctuations in coal market, unstable demand for coal products, impact of seasonal factors on the formation of a material stream of coal production, and growth of coal residues in warehouses. It is one of the specific features of the processes of logistics activities in the coal industry.

On the basis of long-term scientific research on the control of logistic activity of coal enterprises the feasibility of differentiation of consumers of coal products to large-, medium- and small customer based on the volume of their annual demand is justified. On the basis of generalization of various scientific sources the ways of improving the organization of marketing activity of the industrial enterprises of 5 systematized classification features are proposed: im-

provement of the legislation on the implementation of coal products; improvement of the system of contractual work with consumers; formation of the sales network; development of a system of customer service; improvement of the efficiency of the organization of product sales to consumers.

Based on the features of the functioning of the coal industry the directions of improving the organization of marketing activity of the coal enterprises in an uncertain demand for coal by using modern information technologies are identified. Among them are: conducting market research to analyze the coal market; search for new segments of the market coal sales; improving the organization of distribution on the basis of introduction of modern information technologies DRP and DRPII: the development of procedures for the selection of effective distribution channels based on special software for settlements with the help of economic and mathematical methods; development of methods for inventory using software and electronic document management systems for efficient inventory management; expansion of warehouse space for storing coal products; process improvement services to various categories of consumers of coal enterprises through the introduction of software systems for e-commerce and CRM; the use of automated processing of documents for registration of transport of goods; long-term contracts for the supply of coal products, which must be indicated on collection of penalties in case of failure of the purchase order.

Keywords: coal enterprise, marketing, organization, areas of improvement, instability in demand for coal, analysis, shipment volumes, forecasting methods, various categories of consumers.

Vyshnevsky V.P., Matyushin O.V., Vyshnevskaya O.M. *Monetary mechanism of EU economy development.* – P.33.

The paper deals with the features of modern monetary mechanism of the EU economy and the expected effects of its operation taking into account the new economic, institutional and geopolitical circumstances, in particular, the global financial crisis of 2007-2008, the debt crisis in Europe, the possibility of adapting the European experience to meet the new challenges facing the economy of Ukraine in general and its industry, in particular, at the present stage of

development. It is concluded that the combination of a few countries in the single currency area has not only the positive effects associated with the convergence of national economies, transaction costs reducing and the unity of monetary policy, but also negative ones because of the different levels of development of political, economic, monetary and fiscal systems of members countries and their institutional characteristics, and as a consequence - the financial fragmentation of EMU, when individuals and legal entities with the same profile working and operating in different countries get different access to financial resources and on different terms.

To overcome the effects of the crisis both on the side of national governments of the euro zone countries and on the side of ECB the measures have been taken to stimulate business activity, improve sovereign and bank balance sheets. In particular, the ECB has pursued a policy of reducing the refinancing rates on loans and deposits, credit and quantitative easing by the ECB's purchase of commercial papers, corporate bonds and securities backed by assets, long-term government commitments from commercial banks and other private enterprises. Interest rates on deposits of the major central banks have been reduced to negative values for the first time in recent history. In sum it has allowed, though not immediately, to stabilize the situation and get out on the path of economic growth, prospects of which for the coming years are estimated to be moderately optimistic.

The current situation in the euro area is characterized by the gradual improvement of the rational expectations of economic agents. However, the economic recovery is still insufficient and uneven. Inflation is too low for too long, financial markets still remain fragmented. This situation prevents the sustainable recovery of economic equilibrium and substantial progress in reducing debt and unemployment.

Keywords: monetary easing, European Central Bank, monetary policy, interest rate, credit processes, economic growth.

Zanizdra M. Yu. *Method of assessing additional costs for enterprise at transition to EU environmental standards in field of air protection.* – P. 108.

The ratification of the Association Agreement between Ukraine and the European Union leads to tightening the environmental re-

quirements for pollutant emissions. The correction of environmental and industrial investment policy is appropriate. This causes the relevance of the establishment of appropriate mechanisms and tools. Therefore, the method of estimating the incremental costs of the enterprise during the transition to the environmental standards of the European Union in the field of air protection has been developed. The proposed method of calculation allows determining the lower limit of the additional investment needed to meet environmental emission standards of the EU.

The method proposed includes three main phases of calculations. The first is to determine the conditional "superfluous" masses of air pollution in tons of specific substances at the enterprise taking into account the following two conditions: maintaining the current outgoing gas emissions from stationary sources due to the level of technology development and production volumes; tightening the standards for maximum allowable emissions for the substances in the transition to European standards of production. The second stage is to establish regression dependence (exponential function) between the total emission of pollutants into the atmosphere and the level of environmental financing in the framework of direction "Protection of ambient air and climate change" at the target enterprise. The third stage is assessment of the amount of additional costs (capital and operational) needed to comply with environmental standards for maximum permissible emissions of the substances according to EU environmental requirements.

Keywords: association agreement, Ukraine, European Union, pollutants, maximum permissible emission, enterprise, air, method of assessing, capital investment, operational costs.

Zemliankin A.I., Pidorycheva I.Yu. *Innovation activity in industrial regions of Ukraine: current status, trends and challenges.* – P. 5.

At present innovations are firmly recognized as one of the main sources of sustainable economic growth for developed and emerging economies. In the countries which have undergone significant economic shocks the stimulation of the latent innovation potential is seen as a possible catalyst for economic recovery. That is why the further study of the problems of innova-

tion, their effective commercialization and dissemination in the economy is an urgent problem. Innovation processes are extremely important for industrial regions because of the necessity of solving the strategic tasks connected with updating of technical and technological base of the industry and increase in scales of production of finished end products - knowledge-intensive, with a high share of a value added.

The article is devoted to the analysis of the conditions and trends of innovation activity in the industrial regions of Ukraine. We used the latest available data provided by the State Statistics Service of Ukraine and the Department of Statistics in the respective regions. The analysis indicated that the level of innovation activity, the volume of sales of innovative products and the structure of the general innovation expenditures in the industrial regions vary greatly. It is primarily caused by their different branch specialization, share of industry in the gross regional product and features of the industrial structure.

Since 2011, by the indicator of a share of the innovative industrial enterprises in their general quantity the leading positions among other industrial regions are held by the Zaporozhye area (22,9% as of 2014). At the same time such high rate for Ukraine in general (average value across Ukraine makes 16,1%) much less similar indicator of the leading industrial countries. It is explained by the different reasons and, first of all, low level of the economic competition, poor quality of the institutional environment, low knowledge intensity of traditional industries. Disclosure of the regional innovation potential, strengthening of innovation demand of the industrial enterprises is a long-term and difficult process which requires more focused integrated efforts at the state and regional levels. It demands formation of the competitive market environment including attraction of direct foreign investments that will force business to invest in innovations, to refuse of outdated production technologies, to increase quality of production and promote fuller use of the available capacity of regions.

Keywords: innovation activity, innovation potential, industrial region, industrial enterprise, crisis.

REFERENCES

Zemliankin A.I., Pidorycheva I.Yu. *Innovation activity in industrial regions of Ukraine: current status, trends and challenges.* – P. 5.

1. United Nations Industrial Development Organization (2003) 'Strategies for regional innovation systems: learning transfer and applications'. Vienna: Vienna International Centre. https://www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/Pub_free/Strategies_for_regional_innovation_systems.pdf. [accessed 11 April 2015].

2. Asheim, B., Isaksen, A. (1996) 'Location, agglomeration and innovation: towards regional innovation system in Norway?'. Oslo: STEP group. <http://www.nifu.no/files/2012/11/STEPrapport13-1996.pdf>. [accessed 02 May 2015].

3. Andersson, M., Karlsson, C. (2004) 'Regional Innovation Systems in Small & Medium-Sized Regions: A Critical Review & Assessment'. Centre of Excellence for Science and Innovation Studies, Royal Institute of Technology. <https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp10.pdf>. [accessed 11 April 2015].

4. Doloreux, D., Parto, S. (2004) 'Regional Innovation Systems: A Critical Synthesis'. United Nations University. Institute of New Technologies. <http://www.intech.unu.edu/publications/discussion-papers/2004-17.pdf>. [accessed 11 April 2015].

5. Solovjov, V.P., Korenjako, G.I., Golovatjuk, V.M. (2008) *Innovacijnyj rozvytok regioniv: pytannja teorii' ta praktyky*: Kyiv: Feniks.

6. Fedulova, L., Osec'kyj, V., Bazhal, Ju., Ligonenko, L., Et al. (2013) *Regional'ni innovacijni systemy Ukrainy: stan formuvannja ta rozvytku v umovah integracijnyh procesiv*. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrainy.

7. Amosha, O., Vyshnevs'kyj, V., Zbaraz'ska, L. (2014) *Promyslovist' i promyslova polityka Ukrainy 2013: aktual'ni trendy, vyklyky, mozhlyvosti*. Ukraine. Donec'k: The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

8. Amosha, O., Zemljankin, A., Pidorycheva, I. (2012) 'Integracija nauky, osvity i vyrobnyctva jak strategichnyj naprjam formuvann-

ja innovacijnoi' ekonomiky'. *Prometej: region. zb. nauk. prac' z ekonomiky*. 3, pp. 56-67.

9. Pidorycheva, I. (2014) 'Finansove zabezpechennja ta organizacijno-ekonomichne suprovodzhennja innovacijny'x procesiv v ekonomici Ukrainy'. *Ekonomichny'j visny'k Donbasu*. 3(37), pp. 154-170.

10. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Vykonannja naukovykh ta naukovotekhnichnykh robit u 2014 roci'. *Ekspres-vypusk*. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [accessed 11 April 2015].

11. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Social'no-ekonomichnyj rozvytok Ukrainy za sichen'-berezen' 2015 rik (bez urahuvannja tymchasovo okupovanoi' terytorii' Avtonomnoi' Respubliky Krym, m. Sevastopolja za 2014 rik (richni dani) ta 2015 rik – takozh bez chastyny zony provedennja antyterorystychnoi' operacii')'. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [accessed 11 April 2015].

12. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Social'no-ekonomichnyj rozvytok Ukrainy za sichen' 2015 roku (bez urahuvannja tymchasovo okupovanoi' terytorii' Avtonomnoi' Respubliky Krym, m. Sevastopolja, za 2014 rik (richni dani) ta 2015 rik – takozh bez chastyny zony provedennja antyterorystychnoi' operacii')'. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [accessed 11 April 2015].

13. The World Bank (2015) 'High-technology exports (% of manufactured exports)'. <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>. [accessed 12 December 2014].

14. Gejec', V., Danylenko, A., Libanova, E. (2015) *Innovacijna Ukraina 2020*. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrainy.

15. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Innovacijna dijal'nist' promyslovykh pidpryjemstv u 2014 roci'. *Ekspres-vypusk*. <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [accessed 11 April 2015].

16. Eurostat (2015) 'Enterprises by type of innovation'. <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do?jsessionid=czFSId1DzSZzW-48C1NzqbnV0bnDQDcUg>

5fPZ3CLGdM4MS-7nW4!1861904990. [accessed 11 April 2015].

17. State Statistics Service of Ukraine (2014) Naukova ta innovacijna dijal'nist' v Ukraini. Kyiv: Informacijno-vydavnychyj centr Derzhstatu Ukrainy.

18. State Statistics Service of Ukraine (2012) Naukova ta innovacijna dijal'nist' v Ukraini. Kyiv: Informacijno-vydavnychyj centr Derzhstatu Ukrainy.

19. State Statistics Service of Ukraine (2013) Naukova ta innovacijna dijal'nist' v Ukraini. Kyiv: Informacijno-vydavnychyj centr Derzhstatu Ukrainy.

20. State Statistics Service of Ukraine (2011) Naukova ta innovacijna dijal'nist' v Ukraini. Kyiv: Informacijno-vydavnychyj centr Derzhstatu Ukrainy.

21. State Statistics Service of Ukraine (2014) 'Innovacijna dijal'nist' promyslovyh pidpryjemstv u 2013 roci'. Ekspres-vypusk. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [accessed 02 May 2015].

22. Golovne upravlinnja statystyky u Dnipropetrovs'kij oblasti (2015) 'Vprovadzhenija innovacij na promyslovyh pidpryjemstvah'. <http://www.dneprstat.gov.ua/>. [accessed 02 May 2015].

23. Golovne upravlinnja statystyky u Zaporiz'kij oblasti (2015) 'Vprovadzhennja innovacij na promyslovyh pidpryjemstvah'. <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/> [accessed 02 May 2015].

24. Golovne upravlinnja statystyky u Donec'kij oblasti (2015) 'Vprovadzhennja innovacij na promyslovyh pidpryjemstvah'. <http://donetskstat.gov.ua/> [accessed 02 May 2015].

25. Golovne upravlinnja statystyky u Lugans'kij oblasti (2015) 'Vprovadzhennja innovacij na promyslovyh pidpryjemstvah'. <http://www.lugastat.lg.ua/> [accessed 02 May 2015].

26. Golovne upravlinnja statystyky u Dnipropetrovs'kij oblasti (2015) 'Innovacijna aktyvnist' promyslovyh pidpryjemstv'. <http://www.dneprstat.gov.ua/> [accessed 12 April 2015].

27. Golovne upravlinnja statystyky u Zaporiz'kij oblasti (2015) 'Innovacijna aktyvnist'

promyslovyh pidpryjemstv'. <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/> [accessed 12 April 2015].

28. Golovne upravlinnja statystyky u Donec'kij oblasti (2015) 'Innovacijna aktyvnist' promyslovyh pidpryjemstv'. <http://donetskstat.gov.ua/> [accessed 12 April 2015].

29. Golovne upravlinnja statystyky u Lugans'kij oblasti (2015) 'Innovacijna aktyvnist' promyslovyh pidpryjemstv'. <http://www.lugastat.lg.ua/> [accessed 12 April 2015].

30. United Nations Economic Commission for Europe (2013) Innovation performance review of Ukraine. United Nations: New York and Geneva.

31. Golovne upravlinnja statystyky u Dnipropetrovs'kij oblasti (2015) 'Dzherela finansuvannja innovacijnoi' dijal'nosti'. <http://www.dneprstat.gov.ua/> [accessed 12 April 2015].

32. Golovne upravlinnja statystyky u Zaporiz'kij oblasti (2015) 'Dzherela finansuvannja innovacijnoi' dijal'nosti'. <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/> [accessed 10 May 2015].

33. Golovne upravlinnja statystyky u Donec'kij oblasti (2015) 'Dzherela finansuvannja innovacijnoi' dijal'nosti'. <http://donetskstat.gov.ua/> [accessed 10 May 2015].

34. Golovne upravlinnja statystyky u Lugans'kij oblasti (2015) 'Dzherela finansuvannja innovacijnoi' dijal'nosti'. <http://www.lugastat.lg.ua/> [accessed 10 May 2015].

35. The World Bank (2015) 'World Development Indicators 2015: Structure of demand'. <http://wdi.worldbank.org/table/4.8#> [accessed 10 May 2015].

36. State Statistics Service of Ukraine (2014) 'Kapital'ni investycii' v Ukraini za sichen'-gruden' 2013 roku'. Ekspres-vypusk. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [accessed 04 May 2015].

37. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Valovyj regional'nyj produkt za 2013 rik'. Ekspres-vypusk. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [accessed 04 May 2015].

38. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Kapital'ni investycii' v Ukraini za sichen'-berezen' 2015 roku'. Ekspres-vypusk. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [accessed 04 May 2015].

39. State Statistics Service of Ukraine (2014) 'Kapital'ni investycii' v Ukraini za si-

chen'-berezen' 2014 roku'. Ekspres-vypusk. <http://www.ukrstat.gov.ua/> [accessed 12 April 2015].

Snigova O.Yu. *Determining risks and threads in the conditions of factual loss of part of territory and economic potential of old industrial regions.* – P. 20.

1. Zaloznova, Yu. (2014) Sotsioekonomichnyy rozvytok Ukrayiny v konteksti hlobal'nykh i natsional'nykh vyklykiv. Kyiv: The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

2. Zaharchenko, A., Bukreeva, E. (2015) '30 kljuchevykh predpriyatij Donbassa, kotorye my terjaem. Infografika'. Focus. <http://focus.ua/money/326668/> [accessed 10 April 2015].

3. Yl'yn, A. (2015) 'Stal'naya ostanovka: v kakom sostoyanny metzavodi v zone ATO'. UkrRudProm: http://www.ukrrudprom.ua.digest/Stalnaya_ostanovka_v_kakom_sostoyanii_metzavodi_v_zone_ATO.html [accessed 12 April 2015].

4. European Business Association (2015) 'Indeks investysinyoyi pryvablyvosti u I kvartali 2015 r'. EBA: Working for future. <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index> [accessed 12 April 2015].

5. Jermolajev, A., Markejeva, O., Poljakov, L., Denysenko, S. (2015) Maybutnye terytoriyi konfliktu na Donbasi pislyia Mins'kykh domovlenostey-2: prostir variantiv. Kyiv: Instytut stratehichnykh doslidzhen' «Nova Ukrayina».

6. Focus (2015) 'Nakormit' Donbass. Kak otstroit' region, esli mir vsjo-taki nastupit'. Focus: Den'gi. <http://focus.ua/money/326560/> [accessed 12 April 2015].

7. Ofitsiyne povidomlennya Mizhvidomchoho koordynatsiynoho shtabu z pytan' sotsial'noho zabezpechennya hromadyan Ukrayiny, yaki peremishchuyut'sya z rayoniv provedennya antyterorystychnoyi operatsiyi ta tymchasovo okupovanoyi terytoriyi (2015) Ofitsiyne web-portal Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvichainih situatsiy: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>

8. Holovne upravlinya statystyky u Lugans'kiy oblasti (2015) 'Povidomlennya Holovnoho upravlinnya statystyky u Luhans'kiy

oblasti'. http://lugastat.lg.ua/files/obl_0614.doc [accessed 12 April 2015].

9. Coruption.net (2015) 'Proekt Donbass: kak privilech' investitsii'. Coruption.net: Informatsionnyy portal Ukraina bez korup ziy. <http://coruption.net/statti/item/17352-proekt-donbass-kak-privlech-investitsii> [accessed 12 April 2015].

10. Ukrproject (2015) 'Reytynh investysinyoyi pryvablyvosti rehioniv Ukrainy u 2014 r.' Ukrproject: Dergavne agentstvo zinvestiziy ta upravlinya nazional'nimi proekrami Ukrainy. <http://www.ukrproject.gov.ua/news/pres-anons-prezentatsiya-reitingu-investitsiinoi-privablyvosti-regioniv-ukraini-%E2%80%932014> [accessed 12 April 2015].

11. Sidenko, V. (2014) 'Vojna - jeto vseгда vysokie politicheskie riski, finansovoe perenaprjazhenie jekonomiki, poterja chasti proizvodstva'. Vestnik. 15. <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/7502> [accessed 12 April 2015].

12. Holovne upravlinya statystyky u Donec'koy oblasti (2015) 'Social'no-ekonomichne stanovishhe Donec'koy oblasti za sichen'-ljutij 2015 roku'. <http://donetskstat.gov.ua/region/ek.php?dn=0215> [accessed 12 April 2015].

13. Verhovna Rada Ukrainy (2015) 'Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 travnya 2015 roku' <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7#287/> [accessed 12 April 2015].

14. Tigaj, K. (2015) 'Karta: promislolist' u zoni ATO'. Censor.net: Jekonomika. http://censor.net.ua/resonance/293032/karta_promislolist_u_zon_ato [accessed 12 April 2015].

15. Lyashenko, V., Kotov, Ye. (2015) Ukrainy XXI: neoindustrial'na derzhava abo «krakh proektu». Kyiv: The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

16. Segodnya.ua (2015) Finansova "blokada" Donbasu vdarit' po vsij Ukraini'. Segodnya.ua: Ekonomichni noviny. <http://ukr.segodnya.ua/economics/finance/finansovaya-blokada-donbassa-udarit-po-vsey-ukraine-571890.html> [accessed 12 April 2015].

17. Mediarnbo (2015) 'Cina vijni: ekonomichni i social'ni naslidki konfliktu na Donbasi'. Mediarnbo: Informatsiyno-analitchniy centr Rady Nacional'noy bezpeki Ukrainy:

<http://mediarnbo.org/2014/09/17/tsina-viyni-ekonomichni-i-sotsialni-naslidki-konfliktu-nadonbasi/> [accessed 12 April 2015].

Vyshnevsky V.P., Matyushin O.V., Vyshnevskaya O.M. *Monetary mechanism of EU economy development.* – P. 33.

1. Barkbu, B. (2015) Investment in the Euro Area: Why Has It Been Weak. IMF Working Paper, European Department, WP/15/32, 30 p.

2. BBC News (2013) 'Eurozone inflation falls to lowest rate in three years'. BBC News: Business. <http://www.bbc.com/news/business-24328356> [accessed 29 March 2015].

3. Black, S. (2014) 'Draghi Takes ECB Deposit Rate Negative in Historic Move'. Bloomberg. <http://www.bloomberg.com/news/2014-06-05/draghi-takes-ecb-deposit-rate-negative-in-historic-move.html> [accessed 26 October 2014].

4. Bloomberg.com (2015) 'Euro-Area Economy Set to Gather Pace as New Orders Fuel Hiring'. Bloomberg.com: Business. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-07/euro-area-economy-set-to-gather-pace-as-new-orders-fuel-hiring> [accessed 27 April 2015].

5. Bongiovanni, F. (2012) *The Decline and Fall of Europe*. London: Palgrave Macmillan.

6. Bundesbank.de (2014) 'Deutsche Bundesbank - Targeted longer-term refinancing operations (TLTROs)'. Bundesbank.de: Monetary policy. http://www.bundesbank.de/Redaktion/EN/Dossier/Tasks/targeted_longer_term_refinancing_operations.html [accessed 2 April 2015].

7. Cesifo-group.de (2014) 'CESifo Group Munich – Ifo Business Climate Index Continues to Fall'. Cesifo-group.de: Survey results. <http://www.cesifo-group.de/ifoHome/facts/Survey-Results/Business-Climate/Geschaeftsklima-Archiv/2014/Geschaeftsklima-20141027.html> [accessed 26 October 2014].

8. Countryeconomy.com (2015) 'Germany GDP - Gross Domestic Product 2015'. Countryeconomy.com: Expansion. <http://countryeconomy.com/gdp/germany> [accessed 30 March 2015].

9. Deutsche Welle (2014) 'Eurozone public debt surges'. Deutsche Welle: Business. <http://www.dw.de/eurozone-public-debt-surges/a-17800011> [accessed 26 October 2014].

10. Draghi, M. (2013) 'Euro area economic situation and the foundations for growth'. Presentation by President of the European Central Bank at the Euro Summit. Brussels. <http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2013/html/sp130315.en.pdf?25cf880dcdaf228e746e3d5746fd2afc> [accessed 29 March 2015].

11. Draghi, M. (2014) 'ECB: Introductory statement to the press conference (with Q&A)'. <http://www.ecb.europa.eu/press/pressconf/2014/html/is141002.en.html> [accessed 26 October 2014].

12. Eba.europa.eu (2014) 'About us'. Eba.europa.eu: European Banking Authority. <http://www.eba.europa.eu/about-us;jsessionid=DD01D9F6D2AD322D110A7B7E5B14248E> [accessed 25 October 2014].

13. Ec.europa.eu (2014) 'Economic and Monetary Union'. Ec.europa.eu: Economic and financial affairs. http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/emu/index_en.htm [accessed 25 March 2015].

14. Ec.europa.eu (2015) 'Annual inflation Ec.europa.eu: News release euro indicators. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6483802/2-16012015-AP-EN.pdf/b69dcfc9-4b9e-495a-b25b-84d93356b61a> [accessed 29 March 2015].

15. Ec.europa.eu (2015) 'Euro area unemployment rate at 11.4%'. Ec.europa.eu: News release euro indicators. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6581668/3-30012015-AP-EN.pdf/9d4fbadd-d7ae-48f8-b071-672f3c4767dd> [accessed 29 March 2015].

16. Ec.europa.eu (2015) 'Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year'. Ec.europa.eu: Eurostat – Tables, Graphs and Maps Interface (TGM) table. <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00115&language=en> [accessed 31 March 2015].

17. Ec.europa.eu (2015) 'Stability and Growth Pact – European Commission'. Ec.europa.eu: Economic and financial affairs. http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/in-dex_en.htm [accessed 27 March 2015].

18. Ec.europa.eu (2015) 'Banking union – European Commission'. Ec.europa.eu: Banking and Finance. http://ec.europa.eu/finance/general-policy/banking-union/index_en.htm [accessed 5 April 2015].
19. Ec.europa.eu (2015) 'Euro area annual inflation and its main components'. Ec.europa.eu: Statistics Explained. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Euro_area_annual_inflation_and_its_main_components_\(%25\),_2015,_March_2014_and_October_2014-_March_2015-p_rev2.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Euro_area_annual_inflation_and_its_main_components_(%25),_2015,_March_2014_and_October_2014-_March_2015-p_rev2.png) [accessed 27 April 2015].
20. Ecb.europa.eu (2014) 'Key interest rates'. Ecb.europa.eu: Statistics. <https://www.ecb.europa.eu/stats/monetary/rates/html/index.en.html> [accessed 31 October 2014].
21. Ecb.europa.eu (2014) 'Monetary policy decisions'. Ecb.europa.eu: Media. <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2013/html/pr130502.en.html> [accessed 11 November 2014].
22. Ecb.europa.eu (2014) 'Monetary Policy'. Ecb.europa.eu. <https://www.ecb.europa.eu/mopo/html/index.en.html> [accessed 25 March 2015].
23. Ecb.europa.eu (2015) 'Euro area bank interest rate statistics'. Ecb.europa.eu: Press release. <http://www.ecb.europa.eu/press/pdf/mfi/mir1501.pdf> [accessed 2 April 2015].
24. Draghi, M. (2015) 'ECB: Euro area economic outlook, the ECB's monetary policy and current policy challenges'. Washington DC. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2015/html/sp150417.en.html> [accessed 27 April 2015].
25. Efsf.europa.eu (2014) 'About EFSF'. Efsf.europa.eu: European Financial Stability Facility. <http://www.efsf.europa.eu/about/index.htm> [accessed 25 October 2014].
26. Epp.eurostat.ec.europa.eu (2014) 'Unemployment rate, 2003-13 (%) YB15'. Epp.eurostat.ec.europa.eu: Statistics Explained. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2003-13_\(%25\)_YB15.png](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Unemployment_rate,_2003-13_(%25)_YB15.png) [accessed 24 October 2014].
27. Epp.eurostat.ec.europa.eu (2014) 'First population estimates'. Epp.eurostat.ec.europa.eu: Your key to European statistics. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUB
- LIC/3-10072014-BP/EN/3-10072014-BP-EN. PDF [accessed 21 October 2014].
28. Jones, E., Menon, A., Weatherill, S. (2012) *The Oxford Handbook of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
29. Esm.europa.eu (2015) 'European Stability Mechanism'. Esm.europa.eu: About the ESM. <http://www.esm.europa.eu/> [accessed 30 March 2015].
30. EStatic.rasset.ie (2015) 'Euro area government debt up to 92.2% of GDP'. EStatic.rasset.ie: News release euro indicators. <http://static.rasset.ie/documents/business/debtbtogdpeurostat.pdf> [accessed 27 March 2015].
31. Eur-lex.europa.eu (2014) 'Resolution of the European Council on the Stability and Growth Pact'. Eur-lex.europa.eu: Official Journal. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31_997Y0802\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31_997Y0802(01):EN:HTML) [accessed 25 October 2014].
32. European Central Bank (2014) *The Euro Area Bank Lending Survey. 4th quarter of 2013. Germany*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 28 p.
33. European Central Bank (2014) *The Euro Area Bank Lending Survey. 2nd Quarter of 2014. Germany*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 57 p.
34. European Central Bank. *The Euro Area Bank Lending Survey. 4th quarter of 2014. Germany*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 61 p.
35. European-council.europa.eu (2012) 'Treaty on Stability, Coordination and Governance In the Economic and Monetary Union'. European-council.europa.eu: Media. <http://www.european-council.europa.eu/media/579087/treaty.pdf> [accessed 31 October 2014].
36. Europa.eu (2012) 'GDP per capita in the Member States ranged from 45 % to 274% of the EU27 average in 2011'. Europa.eu: Press Release Database. http://europa.eu/rapid/press-release_STAT-12-97_en.pdf. [accessed 27 March 2015].
37. Focus Economics (2015) 'Economic Forecasts from the World's Leading Economists'. Focus Economics: Euro Area. <http://www.focus-economics.com/regions/euro-area> [accessed 26 April 2015].

38. FocusEconomics (2014) 'Economic Forecasts from the World's Leading Economists'. FocusEconomics: Euro Area. <http://www.focus-economics.com/regions/euro-area> [accessed 24 October 2014].
39. Forbes.ru (2015) 'Nishhaja Evropa: kakoe budushhee ozhidaet ES'. Forbes.ru. <http://www.forbes.ru/mneniya-column/krizis/238468-nishchaya-evropa-kakoe-budushchee-ozhidaet-es> [accessed 25 March 2015].
40. Forexfraud.com (2015) 'ECB Policy - Understanding the European Central Bank'. Forexfraud.com: ECB Policy. <http://www.forexfraud.com/forex-articles/ecb-policy-european-central-bank.html> [accessed 1 April 2015].
41. Ivector.com (2014) 'Mjagkaja monetarnaja politika ECB nakonec dala jeffekt v real'nom sektore, no vosstanovlenie poka hrupkoe – Dragi'. Ivector.com: Novosti. <http://icvector.com/ru/news/myagkaya-monetarnaya-politika-ecb-nakonec-dala-effekt-v-real-nom-sektore-no-vosstanovlenie-poka-hrupkoe-dragi> [accessed 26 October 2014].
42. Institut der deutschen Wirtschaft Köln (2013) Industry as a growth engine in the global economy. Final Report. Cologne: IW Consult GmbH, IW Köln.
43. International Monetary Fund (2010) World economic outlook. Russian. Perspektivy razvitiya mirovoj jekonomiki. Podjom, risk i perebalansirovanie. Washington DC: Mezhdunarodnyj valjutnyj fond.
44. International Monetary Fund (2014) Euro Area Policies: Selected Issues. IMF Country Report No. 14/199.
45. International Monetary Fund (2014) Euro Area Policies: Selected Issues. IMF Country Report No. 14/198.
46. Kennedy, S. (2014) 'Euro Economy's Managers Aren't Blinking in Market Rout'. Bloomberg: Business. <http://www.bloomberg.com/news/2014-10-16/euro-economy-s-managers-aren-t-blinking-in-market-rout.html> [accessed 24 October 2014].
47. Krugman, P. (2015) 'Euro Zone Death Trip'. Nytimes.com. http://www.nytimes.com/2011/09/26/opinion/euro-zone-death-trip.html?_r=0 [accessed 26 March 2015].
48. Lawler, J. (2014) 'Federal Reserve officially ends quantitative easing program'. WashingtonExaminer.com. <http://www.washingtonexaminer.com/federal-reserve-officially-ends-quantitative-easing-program/article/2555433> [accessed 24 October 2014].
49. Maatouk, M. (2010) 'European Markets Surge'. The Wall Street Journal. <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703880304575235462819341480> [accessed 24 October 2014].
50. Martinez, D. (2014) 'La paradoja de Europa: Paro elevado, pero millones vacantes'. <http://www.lavanguardia.com/economia/20130615/54375667171/la-paradoja-de-europa-paro-elevado-millones-vacantes.html> [accessed 24 October 2014].
51. Mongelli, F. (2013) The mutating euro area crisis is the balance between "sceptics" and "advocates" shifting? European Central Bank: Occasional Paper Series № 144, 42 p.
52. Poirson, H., Weber, S. (2011) Growth Spillover Dynamics from Crisis to Recovery. International Monetary Fund: IMF Working Paper WP/11/218, 50 p.
53. Quote.rbc.ru (2013) 'Glava ECB: Programma OMT sygrala kljuhevujju rol' v stabilizacii finansovyh rynkov'. Quote.rbc.ru: Tema dnja. <http://quote.rbc.ru/person/2013/06/26/33975387.html> [accessed 26 October 2014].
54. Rcb.ru (2013) 'Procentnye stavki ECB i evro'. Rcb.ru: KitFinansBroker. http://www.rcb.ru/data/analytics/07_05_13%20Kit%20finance%20ECB%20rates%20euro.pdf [accessed 31 March 2015].
55. Risk, H. (2014) 'EFSF inaugural bond meets record demand'. Euromoney magazine. <http://www.euromoney.com/Article/2755784/EFSF-inaugural-bond-meets-record-demand.html> [accessed 31 October 2014].
56. Roland, B., Jakubik, P., Piloju, A. (2013) Non-performing loans. What matters in addition to the economic cycle? ECB Working Paper Series № 1515, 32 p.
57. Ru.reuters.com (2015) 'ECB zapuskaet novye LTRO, obsuzhdaet skupku ABS, gotov k drugim meram'. Ru.reuters.com: Novosti. <http://ru.reuters.com/article/idRUL6N0OM3LR20140605> [accessed 2 April 2015].
58. Smaghi, L. (2009) 'Conventional and unconventional monetary policy'. Geneva: Key-note lecture at the International Center for Monetary and Banking Studies. <http://www.bis.org>

org/review/r090429e.pdf [accessed 1 April 2015].

59. Spiegel, P. (2014) 'Progress report: European Union's move to banking union'. FT.com. <http://www.ft.com/cms/s/0/a6e53a4a-dd96-11e2-892b-00144feab7de.html#axzz3HoHgZKyv> [accessed 31 October 2014].

60. Statista, (2015) 'Gross domestic product (GDP) growth in EU and Euro area 2014'. Statistic. <http://www.statista.com/statistics/267898/gross-domestic-product-gdp-growth-in-eu-and-euro-area/> [accessed 30 March 2015].

61. Stephens, B. (2011) 'What Comes After 'Europe'? Wsj.com. <http://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904106704576580522348961298> [accessed 26 March 2015].

62. Stox.com (2014) 'EURO STOXX 50®'. Stox.com: Innovative. Global. Indices. http://www.stox.com/indices/index_informatio.html?symbol=sx5e [accessed 31 October 2014].

63. Stox.com (2014) 'STOXX® Europe 600'. Stox.com: Innovative. Global. Indices. http://www.stox.com/indices/index_informatio.html?symbol=SXXP [accessed 31 October 2014].

64. Teja, R. (2012) '2012 Spillover report – Background papers'. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/071012.pdf> [accessed 26 October 2014].

65. The Bank of England and the European Central Bank (2014) The case for a better functioning securitisation market in the European Union. A Discussion Paper, 28 p.

66. Vedomosti.ru (2015) 'MVF proshit uvelichit' antikrizisnyj fond'. Vedomosti.ru: Finansy. http://www.vedomosti.ru/finance/articles/2012/01/24/prizrak_velikoj_depressii [accessed 25 March 2015].

67. Worldbank.org (2014) 'Cloudy Outlook for Growth in Emerging Europe and Central Asia'. Worldbank.org: News. <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/10/08/cloudy-outlook-for-growth-in-emerging-europe-and-central-asia> [accessed 31 October 2014].

68. Arrigi, Dzh. (2006) Dolgij dvadcatyj vek: Den'gi, vlast' i istoki nashego. Moscow: Izdatel'skij dom «Territorija budushhego».

69. Veber, M. (1990) Protestantskaja jetika i duh kapitalizma. Moscow: Progress.

70. Dadush, U. (2015) 'Krizis evro, ili poterjannaja paradig'm'. http://carnegie-endowment.org/files/Carnegie_Euro_Crisis_rus1.pdf [accessed 27 March 2015].

71. Dynkin, A. (2010) Krizis v zone evro: prichiny i posledstviya dlja evroatlanticheskogo regiona. Moscow: IMJeMO RAN.

72. Kuznecov, A., Hesin, E. (2013) Jekonomika stran ES posle vvedenija evro: ot jej-forii 1999 g. do dolgovogo krizisa 2010-h godov. Moscow: IMJeMO RAN.

73. Koroleva, A. (2014) 'Mezhdu reces-siej i krizisom'. Expert Online: Jekonomika. <http://expert.ru/2014/10/24/retsessiya-ili-krizis/> [accessed 28 October 2014].

74. Malashenkova, O., Markvarde, A. (2014) 'Sovremennye tendencii razvitija evrozony: evropej-skij dolgovoj krizis 2013 g. i ego posledstviya dlja mirovoj jekonomiki'. Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh ot-noshenij. 2, pp. 80-85.

75. Manukov, S. (2015) 'Slabij evro na ruku Berlinu'. Expert Online: V mire. <http://expert.ru/2015/04/17/slabyij-evro-na-ru-ku-berlinu/> [accessed 19 April 2015].

76. Nekipelov, A. Golovnin, M. (2010) 'Strategija i taktika denezhno-kreditnoj politiki v uslo-vijah mirovogo jekonomicheskogo krizisa'. Voprosy jekonomiki. 1, pp. 4-20.

77. Panov, V. (2013) 'Evrozona vykarabkalas' iz recessii. Nadolgo li?' KM.ru: Jekonomika <http://www.km.ru/economics/2013/09/04/dolgovoi-krizis-v-evrope/719867-evrozona-vykarabkalas-iz-retsessii-nadolgo-li.> [accessed 26 October 2014].

78. Patron, P. (2012) 'Dolgovoj krizis Evrozony: prichiny i puti preodolenija'. Vestnik Moskovskogo universiteta. 6(5), pp. 45-66.

79. Podkolzina, I. (2010) 'Antikrizisnaja politika monetarnyh vlastej zony evro'. Den'gi i kredit. 10, pp. 51-60.

80. Potapova, I. (2012) 'Dolgovoj krizis v ES'. Mirovoe i nacional'noe hozjajstvo. 1(20). http://www.mirec.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=6.html [accessed 26 October 2014].

81. Rbc.ru (2013) 'M. Dragi: Programma OMT pomogla stabilizacii finansovyh rynkov'. Rbc.ru: Jekonomika. <http://top.rbc.ru/econo->

mics/26/06/2013/863488.shtml [accessed 26 October 2014].

82. Rbc.ru (2015) 'ECB zapustil programmu kolichestvennogo smjagchenija na €1,1 trln'. Rbc.ru: Finances. <http://top.rbc.ru/finances/22/01/2015/54c0fd9a9a7947a4affe7c6c> [accessed 2 April 2015].

83. Sapir, Zh. (2011) 'Krizis evrozony i perspektivy evro'. Problemy prognozirovanija. 3, pp. 3-18.

84. Slepov, V., Larcev, M. (2010) 'Dinamika denezhno-kreditnoj politiki razvityh stran'. Finansovyj vestnik. 1, pp. 23-29.

85. Foreks zhurnal dlja trejderov (2014) 'Vystuplenie Mario Dragi: programma kolichestvennogo smjagchenija ECB odobrena i prodltijsja do 2016 goda'. <http://fortrader.ru/forex-news/press-konferenciya-mario-dragi-prinyato-reshenie-kasatelno-programmy-zakupki-obespechennyx-aktivami-cennyx-bumag-inovoj-programmy-zakupki-obespechennyx-obligacij.html> [accessed 3 November 2014].

86. Hantington, S. (2003) Stolknovenie civilizacij. Moscow: OOO «Izdatel'stvo AST».

87. Shagardin, D. (2013) 'ECB i novyj kurs monetarnoj politiki'. Think global, act local. <http://d-shagardin.livejournal.com/91003.html>. [accessed 26 October 2014].

88. Shagardin, D. (2013) 'ECB: zhdat' li ponizhenija stavok?' Think global, act local. <http://d-shagardin.livejournal.com/89741.html> [accessed 26 October 2014].

89. Databank.worldbank.org (2015) 'GDP (current US\$)'. Databank.worldbank.org: Reports. <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx?isshared=true> [accessed 15 June 2015].

90. Ecb.europa.eu (2015) 'Key euro area indicators'. Ecb.europa.eu: Statistics. <https://www.ecb.europa.eu/stats/keyind/html/sdds.en.html> [accessed 15 June 2015].

91. Imf.org (2014) 'World Economic Outlook (WEO): Recovery Strengthens, Remains Uneven'. Imf.org: World Economic and Financial Surveys. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/pdf/text.pdf> [accessed 15 June 2015].

92. Ec.europa.eu (2015) 'Employment statistics'. Ec.europa.eu: Statistics Explained. <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>

[index.php/Employment_statistics](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics) [accessed 15 June 2015].

93. Ec.europa.eu (2015) 'Structure of government debt'. Ec.europa.eu: Statistics Explained. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Structure_of_government_debt [accessed 15 June 2015].

Filippova N.V. *Tax harmonisation as key element of integration processes.* – P. 68.

1. Bénassy-Quéré, A., Trannoy, A., Wolff, G. (2014) 'Tax harmonization in Europe: moving forward'. Les notes du conseil d'analyse économique. 14, 12 p.

2. Canzoneri, M., Henderson, D. (1991) *Monetary Policy in Interdependent Economies: A Game-theoretic approach.* Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

3. Council of the European Commission (2006) 'Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax'. Official Journal of the European Union. L347-L347.

4. Europa.eu (2015) 'VAT Rates Applied in the Member states of the European Union'. Europa.eu: Situation at 1st January 2015. http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf. [accessed 15 May 2015].

5. Ec.europa.eu (2014) 'Tax revenue statistics'. Ec.europa.eu: Statistics Explained. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tax_revenue_statistics#Further_Eurostat_information. [accessed 10 April 2015].

6. Frenkel, J., Razin, A., Sadka, E. (1991) *International taxation in an integrated world.* Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

7. Frenkel, J., Razin, A., Symansky, S. (1991) *International VAT harmonization: economic effect.* NBER: NBER working paper series. №3656, 42 p.

8. Kpmg.com (2011) 'International Indirect Tax: Value-added services'. Kpmg.com: Indirect taxes. <https://www.kpmg.com/us/en/services/tax/indirect-taxes/vat-services/documents/vat-services.pdf>. [accessed 10 April 2015].

9. OECD (2008) *OECD Revenue Statistics 1965-2007.* Paris: OECD Publishing. 365 p.

orytetni napryamy'. *Ekonomika ta derzhava*. 10, pp. 9-12.

12. Dement'ev, V. (2008) 'Instituty: problema opredeleniya ponjatija'. *Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. 35, pp. 5-22.

13. Kachala, T. (2011) 'Strukturni osoblivosti institutsijnoho seredovyscha ekonomiky Ukrayiny'. *Ekonomist*. 11, pp. 18-22.

14. Kindzerskyi, Yu. (2011) 'Instytut derzhavy i problemy onovlennya promyslovyi polityky v Ukrayini'. *Economy of Ukraine*. 1, pp. 48-58.

15. Kovalenko, Yu. (2011) 'Sutnist' institutsijnoho seredovyscha finansovoho sektora ekonomiky'. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*. 1 (23), pp. 92-97.

16. Melnik, T., Zubko, O. (2012) 'Zovnishnya torgivlya vysokotechnolohichnyimi tovaramy: institutsionalnyy vymir'. *Marketinh i menedzhment innovatsiy*. 2, pp. 181-190.

17. Pavlov, K. (2010) 'Institucional'nye usloviya usileniya vnedreniya investitsij intensivnogo tipa'. *Upravlinnya ekonomikoyu: teoriya ta praktika*, pp. 43-47.

18. Petrunya, Yu., Ivashina A. (2010) 'Institucional'nye faktory ekonomicheskogo razvitiya'. *Ekonomicheskaya teoriya*. 4, pp. 24-31.

19. Chukhno, A. (2008) 'Institutsionalizm: teoriya, metodolohiya, znachnnya'. *Economy of Ukraine*. 6, pp. 4-13.

20. Kuzmenko, L., Soldak, M. (2010) 'Regionalni aspekty charakterystyky yakosti institutsionalnoho seredovyscha'. *Upravlinnya ekonomikoyu: teoriya ta praktika*, pp. 30-43.

21. Maksimchuk, M. (2008) *Problemy institutsijnoho zabezpechennya intelektualno-innovatsijnoho rozvytku regionu*. Ukraine. Lviv: The Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine.

22. Drachuk, Yu., Trushkina, N. (2012) 'Shchodo formuvannya institutsional'noho seredovyscha innovatsijnoho rozvytku vuhil'nykh pidpryyemstv'. *Problemy systemnoho pidkhotu v ekonomitsi*. 4. http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2012_4/Drachuk_412.htm. [accessed 15 April 2015].

23. Gusak, A. (2012) 'Rol' sub'yektiv strakhovoho zakhystu v pidvyshchenni pryvablyvosti investytsiynykh proektiv u vuhlevydobuvanni'. *Derzhava ta rehiony*. 5, pp. 32-36.

24. Drachuk, Yu., Kocheshkova, I., Trushkina, N. (2012) 'Problemy institutsional'noho zabezpechennya innovatsijnoho rozvytku vuhil'noyi promyslovosti'. *Economy of Industry*. 3-4, pp. 240-248.

25. Drachuk, Yu., Trushkina, N. (2013) 'Institutsional'ne zabezpechennya rozvytku innovatsiynoyi diyal'nosti promyslovykh pidpryyemstv'. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu*. 2, pp. 93-99.

26. Drachuk, Yu., Kocheshkova, I., Trushkina, N. (2014) 'Tendentsiyi institutsional'nykh zmin v innovatsiynomu rozvytku vuhil'noyi promyslovosti'. *Uhol' Ukrayny*. 1, pp. 6-11.

27. Kocheshkova, I. (2014) 'Analiz nehatyvnykh naslidkiv zakryttya shakht i propozyitsiyi shchodo porjadku vyvedennya yikh z ekspluatatsiyi'. *Uhol' Ukrayny*. 9, pp. 17-20.

28. Amosha, A., Starychenko, L., Cherevatskyi, D. (2014) 'Sehodnyashnee sostoyanye y vydy na budushchee otechestvennoy uhol'noy promyshlennosti'. *Forum hirnykiv-2014*, pp. 29-34.

Serdyuk O.S. *Public-private consortium as economic-organizing mechanism of coal enterprises liquidation.* – P. 88.

1. Administratsiya prezydenta Ukrainy (1996) Pro strukturnu perebudovu vuhelnoi haluzi 1996. (Ukaz prezydenta Ukrainy) Kyiv.

2. Kabinet ministriv Ukrainy (2001) Pro zatverdzhennya Prohramy "Ukrainske vuhilya" 2001. (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy) Kyiv.

3. Kabinet ministriv Ukrainy (2005) Pro skhvalennya kontseptsiyi rozvytku vuhelnoi haluzi 2005. (Rosporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy) Kyiv.

4. Kabinet ministriv Ukrainy (2008) Pro skhvalennya kontseptsiyi reformuvannya vuhelnoi haluzi 2008. (Rosporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy) Kyiv.

5. Kabinet ministriv Ukrainy (1997) Pro khid strukturnoi perebudovy vuhelnoi promyslovosti 1997. (Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy) Kyiv.

6. Amosha, O., Starychenko, L., Cherevatskyi, D. (2013) Stan, osnovni problem i perspektyvy vuhelnoi promyslovosti Ukrainy.

Ukraine. Donetsk: The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

7. Pivnyak, H., Pilov, P., Shashenko, D. (2012) 'Post-mining: tekhnologicheskijj aspect reshenija problem'. Trudy mezhdunarodnogo-simpoziuma "Nedelja gornjaka – 2012". 1, pp. 20-31.

8. Pivnyak, H., Pilov, P., Pashkevich, M., Shashenko, D. (2012) 'Synchro-mining: tsivilizovane vyrishenya problem staloho funktsionuvannya hirnychodobuvnykh rehioniv'. Naukovy visnyk natsionalnogo hirnychoho universytetu: ekonomika ta upravlinia. 3, pp. 131-138.

9. Trifonova, O., Kravets, O. (2014) Upravlinya potokamy vuhilnoi produktsiyi ta stiykym funktsionuvanyam zbytkovykh shakht Ukrainy. Ukraine. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychyi universytet.

10. Mal'ginov, G., Radygin, A. (2007) Smeshanaja sobstvenost v korporativnom sektore: ehvaljucija, upravlenie, regulirovanie. Moscow: IEHPP.

11. Kravtsova, O. (2005) 'Nehatyvni naslidky zakrytya shakht'. Naukovi pratsi DonNTU. 97, pp. 185-194.

12. Amosha, O., Bardas, A. (2009) 'Osoblyvosti likvidatsiyi vuhilnyh shakht u staropromyslovykh rehionakh'. Economy of Industry. 46(3), pp. 34-38.

13. Panishko, A., Eremenko, A., Khoziaikina, N. (2013) 'Puti resheniya zakrytiya ugol'nykh shakht'. Suchasni resursozberihayuchi tekhnolohiyi hirnychoho vyrobnytstva. 2, pp. 166-174.

14. Jarembash, I., Vorkhlik, I., Strel'nikov, V. (2004) Tekhnologija zakrytija (likvidacii) ugol'nykh shakht. Ukraine. Doneck: DonNTU.

15. Dvoracek, J., Martyakova, E. (2013) Restructuring the Coa Mining Industry: an Interdisciplinary Approach. Czech Republic. Ostrava: Technical University of Ostrava.

16. Slivka, V., Dvoracek, J., Ciganek, J., Hudecek, V., Grmela, A., Zurek, P. (2007) Likvidace hlubinného dolu zakladaním po ukončení banské činnosti pro snížení bezpečnostních a ekologických rizik. Czech Republic. Ostrava: Technická univerzita Ostrava.

17. Filipenko, J., Skljär, P., Kharlova, E. (2012) 'Promyshlennye otkhody ugol'nykh predpriyatijj puti ikh ispol'zovaniya I ulucheni-

jaehkologicheskijj obstanovki'. Zbahachenyja korysnykh kopalyn. 50(91), pp. 71-78.

18. Amosha, O., Starychenko, L., Cherevatskiy, D. (2013) Formuvania ta realizatsia derzhavnoi polityky stosovno vuhelnoi promyslovosti zurakhuvanyam integratsiyi Ukrainy u svitovu ekonomiku. Ukraine. Donetsk: The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

19. Nozdrina, L., Yatsuk V., Polotai, O. (2010) Upravlinya proektamy. Kyiv: Centr uchbovovyi literatury.

Chebotarov V.A. *Economic fundamentals of forming marketing policy of food companies.* - P. 97.

1. Nestle (2015) <http://www.nestle.ua/aboutus/globalnestle>. [accessed 5 April 2015].

2. Deutsches Milchkontor (2015) <http://www.dmk.de/en/company/> [accessed 11 April 2015].

3. China Mengniu Dairy Company Limited (2015) <http://www.mengniu.com/html/> [accessed 9 June 2015].

4. Andriyчук, V. (2013) 'Ahropromyslovi formuvannya novoho typu v konteksti stratehiji rozvytku vitchyznyanoho sil's'koho hospodarstva'. Ekonomika APK. 1, pp. 3-15.

5. Ushachev, I., Arashukov, V. (2007) 'Organizatsionno-ekonomicheskijj mehanizm razvitiya agroholdingov'. APK: ekonomika, upravlenie. 5, pp. 9-14.

6. Gutorov, A. (2012) Jekonomicheskoe obosnovanie racional'nyh razmerov sel'skohozjajstvennyh predpriyatij: teorija i praktika. Ukraine. Kharkov: Mis`kdruk.

7. Kropyvko, M. (2013) 'Ahrokholdynhy v Ukrayini ta posylennya sotsial'noyi spryamovanosti yikh diyal'nosti'. Ekonomika APK. 7, pp. 5-21.

8. Gusakov, V., Zapolskiy, M. (2014) Me todicheski-e rekomendatsii po sozdaniyu produktovyih kompaniy. Minsk: Institutsistemnyih issledovaniy v APK NAN Belarusi.

9. Chebotar'ov, V. (2011) 'Derzhavne reguluyuvannya stvorennya j funkcionuvannya formuvan`xoldy`ngovogo ty`pu prodovol`chogo kompleksu: problemy` i perspekty`vy'. Economy of Industry. 1, pp. 28-33.

10. Mokrushin, A. (2011) Vzaimodejstvie vertikal'no integrirovannykh korporacij s regional'nymi jekonomicheskimi sistemami sovremennoj Rossii: funkcii, formy, strategii upravlenija. Moscow: Vuzovskaja kniga.

11. Chebotar'ov, V. (2011) Derzhavna rehulyatorna polityka innovatsijnoyi strukturoj transformatsiji kharchovoyi ta pererobnoyi promyslovosti. Ukraine. Luhansk: SI «Luhansk Taras Shevchenko National University».

12. Chebotar'ov, V. (2015) 'Insty'tucional'ni ta pry'rodny'cho-klimaty'chni chy'nny'ky' formuvannya markety'ngovoyi polity'ky' agroxoldy'ngiv'. Teorety'chni ta pry'kladni py'tannya ekonomiky. 1(30), pp. 204-212.

13. State Statistics Service of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua>. [accessed 11 April 2015].

14. Delo. Ua (2014) 'Rejting luchshih kompanij Ukrainyi: 200 krupnejshih agrokompnij Ukrainyi'. Delo. ua: Business. <http://delo.ua/business/rejting-200-krupnejshih-agrokompnij-ukrainy-opredelil-liderov-28256-5/> [accessed 5 April 2015].

Zanizdra M. Yu. *Method of assessing additional costs for enterprise at transition to EU environmental standards in field of air protection.* – P. 108.

1. Kmu.gov.ua (2015) 'Evropeyska Integratsiya. Uгода pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta Evropeyskim Soyuzom'. Kmu.gov.ua: Pravitelstvennyy portal http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344 [accessed 9 June 2015].

2. Kmu.gov.ua (2014) 'Uгода pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odnieyi storoni, ta Evropeyskim Soyuzom i yogo derzhavami-chlenami, z inshoyi storoni'. Kmu.gov.ua: Uryadoviy portal. http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535 [accessed 12 December 2014].

3. State Statistics Service of Ukraine (2015) 'Vykydy zabrudnyuyuchykh rehovyn ta dioksydu vugletsyu v atmosferne povitrya za regionamy'. <http://www.ukrstat.gov.ua> [accessed 9 June 2015].

4. Movchan, V. Giucci, R. (2011) 'Ukraine's trade policy choice: pros and cons of different regional integration options'. Policy

Paper PP/05/2011. www.ier.com.ua [accessed November 2011].

5. Muravyov, V. (2013) 'Asotsiatsiya Ukrayiny z Evropeyskim soyuzom: stan, problemi perspektivi'. Institute of international relations. <http://ns.iir.edu.ua/> [accessed 9 June 2015].

6. Kopyyka, V., Shnyrkov, O. (2014) 'Zovnishni faktory rozvytku poglyblyenoyi i rozshyrenoyi zony vilnoyi torgovli Ukrayiny z ES'. Institute of international relations. <http://social-science.com.ua/article/1231> [accessed 9 June 2015].

7. Nikiforova, V. (2013) 'O nekotorykh posledstviyah podpisaniya Soglasheniya ob asotsiatsii s ES dlya metallurgii Ukrainyi'. Economy of Industry. 3 (63), pp. 137-148.

8. Polovyan, A., Kazakova, M. (2014) 'Osnovnyie napravleniya formirovaniya gosudarstvennoy strategii ustoychivogo regionalnogo razvitiyav Ukraine: realii i perspektivy'. Economy of Industry. 1 (65), pp. 32-56.

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1992) Zakon Ukrayiny «Pro ohoronu atmosferного povitrya» vid 16.10.1992 № 2707-XII. Kyiv: Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny.

10. Jevropejs'kyj parlament ta Rada (2010) 'Pro promyslovi vykydy (Integrovane zapobigannya ta control zabrudnennya: Dyrektyva 2010/75/JeS'. Ofitsiyiny visnyk Evropeyskogo Soyuzu. pp. 17-119.

11. Ershova, N., Skripnik, V. (2011) Ekonomiko-matematicheskie metody i modeli prinyatiya resheniy v usloviya opredelennosti, neopredelennosti i riska. Ukraine. Dnepropetrovsk: PGASA.

12. State Statistics Service of Ukraine (2012) Statystychnyy schorichnyk Ukrayiny za 2011 rik. Kyiv: «Avgust Treyd».

13. Lopatnikov, L. (2003) Ekonomiko-matematicheskiy slovar: Slovar sovremennoy ekonomicheskoy nauki. 5th ed. Moscow: Delo.

14. Ministerstvo ohorony navkolyshnogo pryrodnogo seredovyscha Ukrayiny (2014) 'Pro zatverdzhennya normatyviv granychnodopustymykh vykydiv zabrudnyuyuchykh rehovyn iz statsionarnykh dzherel'. (Nakaz vid 27.06.2006 № 309). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0912-06>. [accessed 9 June 2015].

Trushkina N.V. *Improvement of marketing of coal mining enterprises considering instability in demand for coal.* – P. 120.

1. Customerservice (2015) 'Issledovanye udovletvorennyosti potrebyteley'. Customerservice: Articles. <http://www.customerservice.com.ua/ru/> [accessed 13 June 2015].
2. Stok, Dzh., Lambert, D. (2005) *Stratezhicheskoe upravlenye lohistykoy*. Moscow: INFRA-M.
3. Ministerstvo enerhetyky ta vuhil'noyi promyslovosti Ukrayiny (2014) *Osnovni pokaznyky roboty vuhil'noyi promyslovosti Ukrayiny za 2014 r.* Kyiv: VP «Galuzevyj informacijno-rozrahunkovyy centr».
4. Havrylko, P. (2012) 'Ekonomichnyy zmist zbutu produktsiyi'. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi*. 1. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_11.pdf. [accessed 13 June 2015].
5. Holub, S. (2012) 'Vykorystannya kanaliv rozpodilu u zbutoviy politytsi pidpryyemstv budivel'noyi haluzi'. *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi*. 1. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_16.pdf [accessed 13 June 2015].
6. Hrynychuts'kyy, V., Karapetyan, E., Pohrishchuk, B. (2010) *Ekonomika pidpryyemstva*. Kyiv: Tsentр uchbovoyi literatury.
7. Vaselevs'kyy, M., Bilyk, I., Krykavs'kyy, Ye., Et al. (2008) *Ekonomika lohistychnykh system*. Ukraine. L'viv: L'vivs'ka politekhnika.
8. Neykova, L., Krutsenko, I. (2013) 'Upravlinnya zbutom produktsiyi ahropidpryyemstv – sub'yektiv zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti'. *Efektivna ekonomika*. 11. www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2483 [accessed 13 June 2015].
9. Padukhevych, O. (2009) 'Mistse ta rol' zbutu v zahal'niy systemi upravlinnya pidpryyemstvom'. *Naukovyy visnyk Odes'koho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu*. 9, pp. 82-90.
10. Serheev, V. (2014) 'Logistika v sovremennom biznese'. <http://www.logistika.ru> [accessed 13 June 2015].
11. Tashtaev, Y., Demyn, V. (2011) 'Razvitie logistiki v Rossii: sovremennaja situatsiya, prognoz na budushchee, klyuchevye zadachi i priority kompanii'. *Logistika*. 2, pp. 74-75.
12. Hryhorak, M., Karpun', O. (2010) *Lohistychnе obsluhovuvannya*. Kyiv: NAU.
13. Konishcheva, N., Trushkina, N. (2010) 'Udoskonalennya protsesiv obsluhovuvannya riznykh katehoriy spozhyvachiv'. *Economy of Industry*. 2, pp. 83-91.
14. Konishcheva, N., Trushkina, N. (2014) 'Formuvannya orhanizatsiyanoi struktury upravlinnya lohistychnoyu diyal'nisty promyslovoho pidpryyemstva' In: *Systemy pryynyattya rishen' v ekonomitsi, tekhnitsi ta orhanizatsiynykh sferakh: vid teorii do praktyky*. Ukraine. Pavlohrad: Art Syntez-T, pp. 78-98.
15. Mel'nykova, K., Tan'kov, K. (2006) *Lohistychnе obsluhovuvannya*. Ukraine. Kharkiv: Kharkivs'kyy natsionalniy ekonomichnyy universitet.
16. Khtey, N. (2006) 'Obgruntuvannya optimal'noho rivnya ta rozroblennya standartiv lohistychnoho obsluhovuvannya kliyentiv v lantsyuhu postavok'. *Prometey*. 1(19), pp. 207-212.
17. Chukhray, N. (2006) *Lohistychnе obsluhovuvannya*. Ukraine. L'viv: Natsionalniy universitet «L'vivs'ka politekhnika».
18. Byelousova, O., Klymenko, O., Lyeshchyna, K. (2011) 'Otsinyuvannya efektyvnosti zbutovoyi diyal'nosti v ramkakh marketynhovoyi polityky rozpodilu promyslovoho pidpryyemstva'. *Derzhava ta rehiony*. 4, pp. 78-81.
19. Vladychenko, A. (2013) 'Pravovoe rehulirovanie realizatsii uhol'noy produktsii v Ukraine y Rossii'. *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo*. 4(72), pp. 38-40.
20. Honcharenko, M. (2011) 'Organizatsiya systemy sbyta produktsii na promyshlennykh predpriyatijakh s uchetom otraslevykh osobenostey rynku'. *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*. 2, pp. 146-149.
21. Lyashko, I. (2008) 'Zastosuvannya komertsiyno-poserednyts'koho menedzhmentu u marketynhoviy politytsi rozpodilu' In: *Marketynh pidpryyemstv ta terytoriy: zb. nauk. prats'*. Donetsk: Donets'kyy derzhavniy universitet upravlinnya, pp. 240-247.
22. Orlov, P., Kholodnyy, H., Borysenko, M., Prytychenko, T., Aldokhina, N., Rozhko, V., Shcherbak, V., Mavridu, V. (2008) *Zbutova diyal'nist' promyslovykh pidpryyemstv: teoriya ta napryamky rozvytku*. Ukraine. Kharkiv: Kharkivs'kyy natsionalniy ekonomichnyy universitet.

23. Posylkina, O., Sahaydak-Nikityuk, R., Zahoriy, H., Et al. (2011) Lohistychnyy menedzhment farmatsevychnoho vyrobnytstva: monohrafiya. Ukraine. Kharkiv: Natsionalny farmatsevychnyy universitet.

24. Sviridko, S., Gricenko, S., Klenin, O. (2010) Formirovanie logisticheskoy sistemy metallurgicheskogo predpriyatija. Donetsk: the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

25. Konishcheva, N., Trushkina, N. (2008) 'Prohnozuvannya pokaznykiv lohistychnoyi diyal'nosti vuhil'noyi shakhty' In: Upravlinnya vyrobnytstvom: problemy teorii ta praktyky: monohrafiya. Donetsk: Donets'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet, pp. 284-292.

26. Konishcheva, N., Trushkina, N. (2011) 'Rozrobka prohnoziv obsyahiv vidvantazhennya vuhillya krupno- ta seredn'ooptovym spozhyvacham' In: Problemy podhotovky professional'nykh kadrov po lohystyke v uslovyakh hlobal'noy konkurentnoy sredy. Kyiv: Natsionalny avyatsyonnyy universitet, pp. 154-163.

27. Vladychenko, O. (2011) 'Shchodo zakonodavchoho zakriplennya ponyattya realizatsiyi vuhil'noyi produktsiyi'. Forum prava. 4, pp. 77-82.

28. Burtsev, V. (2002) 'Sovershenstvovanie systemy upravleniya sbytom produktsii'. Marketing v Rossii i za rubezhom. 2, pp. 57-68.

29. Kavura, V. (2000) 'Informatsionnoe obespechenie protsessov upravleniya sbytom na predpriyatii' In: Stratehija upravleniya sotsyal'no-ekonomicheskim razvitiem regiona na period do 2010 goda. Donetsk: Institut jekonomiko-pravovykh issledovaniy NAN Ukrainy, pp. 129-132.

30. Lyashko, I. (2008) 'Orhanizatsiya komertsiyanoi diyal'nosti z optovoyi zakupyk tovariv' In: Marketynh pidpryyemstv ta

terytoriy: zb. nauk. prats'. Donetsk: Donets'kyy derzh. unstitut upravlinnya, pp. 162-169.

31. Kristofer, M. (2004) Logistika i upravlenie cepochkami postavok. St. Petersburg: Piter.

Pankova A.D. *Modernization of public relations system in labour sphere on principles of social responsibility.* – P. 131.

1. Novikova, O., Dejch, M., Pan'kova, O. (2004) Diagnostika sostojanija i perspektiv razvitija social'noj otvetstvennosti v Ukraine (jekspernye ocenki). Ukraine. Donetsk: the Institute of Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

2. Zadorozhnyj, G. (2015) Chelovekomernyj vektor kardinal'nogo obnovenija metodologii jekonomicheskoy nauki: ot politicheskoy jekonomii cherez filosofiju hozjajstvovanija k globalistike (K 400-letiju politicheskoy jekonomii). Ukraine. Kharkiv: Har'kovskij nacional'nyj universitet.

3. Skovoroda, G. (1973) Povne zibrannja tvoriv: u 2 t. Kyiv: Dnipro.

4. The President of Ukraine (1999) 'Pro osnovni naprjamy rozvytku trudovogo potencialu v Ukrai'ni na period do 2010 roku' vid 3 serpnja 1999 roku №95 8/99. Urjadovyj kurjer. (№155-156).

5. Formuvannja rynkovoji ekonomiky (2012) Pracja v XXI stolitti: novitni tendenciji, social'nyj vymir innovacijnyj rozvytok. Kyiv: Kyi'vs'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet.

6. Shul'ga, M. (2011) Drejf na uzbichchja. Dvadcat' rokiv suspil'nyh zmin v Ukrai'ni. Kyiv: TOV «Drukarnja Biznespoligraf».

7. Weber, M. (1968) Economy and Society. New York: Bedminster Press.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Амоша Олександр Іванович, акад. НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 050 959 90 00.

E-mail: direkt@econindustry.org.

Вишневська Олена Миколаївна, к.е.н., доц., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 405-а.

Телефон: 38 050 624 69 27.

E-mail: vishn.elena@gmail.com.

Вишневський Валентин Павлович, акад. НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 405-а.

Телефон: 38 099 795 07 18.

E-mail: vvishn@mail.ru.

Драчук Юрій Захарович, д.е.н., проф., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 050 329 38 67.

E-mail: tek1_ier@mail.ru.

Заніздра Марія Юріївна, к.е.н., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 095 221 89 64.

E-mail: mariya-mirabella07@yandex.ru.

Землянкін Анатолій Іванович, к.е.н., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 044 280 80 72.

E-mail: ier_don@ Rambler.ru.

Кабанов Анатолій Іванович, д.е.н., Академія гірничих наук України.

Адреса: 01034, Україна, м. Київ, вул. Гончара, 26, кв. 73.

Телефон: 38 050 974 86 18.

E-mail: iak3110@gmail.com.

Матюшин Олексій Валерійович, к.е.н., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 405-а.

Телефон: 38 095 495 17 32.

E-mail: almatt@mail.ru.

Панькова Анна Дмитрівна, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 405.

Телефон: 38 099-651-85-30.

E-mail: pankova_anut@mail.ru.

Підоричева Ірина Юріївна, к.е.н., Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 044 280 80 72.

E-mail: irina.pidoricheva@ukr.net.

Сердюк Олександр Сергійович, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 050 959 02 55.

E-mail: oleksandrserdyk@ukr.net.

Снігова Олена Юріївна, к.е.н., Інститут економіки та прогнозування НАН України

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 1006.

Телефон: 38 050 55732 65.

E-mail: snigova@mail.ru.

Трушкіна Наталія Валеріївна, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Телефон: 38 050 811 81 22.

E-mail: trushkina1979@ukr.net.

Філіппова Наталя Володимирівна, Інститут економіки промисловості НАН України.

Адреса: 01011, Україна, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26, к. 405-а.

Телефон: 38 050 630 56 97.

E-mail: natalifil.3@mail.ru.

Чеботарьов Вячеслав Анатолійович, д.е.н., доц., Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

Адреса: 93702, Україна, Луганська область, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Телефон: 38 050 620 07 98.

E-mail: vena.lnu@gmail.com.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Амоша Александр Иванович, акад. НАН Украины, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 050 959 90 00.
E-mail: direkt@econindustry.org.

Вишневская Елена Николаевна, к.э.н., доц., Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 405-а.
Телефон: 38 050 624 69 27.
E-mail: vishn.elena@gmail.com.

Вишневский Валентин Павлович, акад. НАН Украины, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 405-а.
Телефон: 38 099 795 07 18.
E-mail: vvishn@mail.ru.

Драчук Юрий Захарович, д.э.н., проф., Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 050 329 38 67.
E-mail: tek1_ier@mail.ru.

Занидра Мария Юрьевна, к.э.н., Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 095 221 89 64.
E-mail: mariya-mirabella07@yandex.ru.

Землянкин Анатолий Иванович, к.э.н., Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 044 280 80 72.
E-mail: ier_don@gambler.ru.

Кабанов Анатолий Иванович, д.э.н., Академия горных наук Украины.
Адрес: 01034, Украина, г. Киев, ул. Гончара, 26, кв. 73.
Телефон: 38 050 974 86 18.
E-mail: iak3110@gmail.com.

Матюшин Алексей Валериевич, к.э.н., Институт экономики промышленности НАН Украины.

Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 405-а.
Телефон: 38 095 495 17 32.
E-mail: almattt@mail.ru.

Панькова Анна Дмитриевна, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 405.
Телефон: 38 099-651-85-30.
E-mail: pankova_anut@mail.ru.

Пидоричева Ирина Юрьевна, к.э.н., Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 044 280 80 72.
E-mail: irina.pidoricheva@ukr.net.

Снеговая Елена Юрьевна, к.э.н., Институт экономики и прогнозирования НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 1006.
Телефон: 38 050 557 32 65.
E-mail: snigova@mail.ru.

Сердюк Александр Сергеевич, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 050 959 02 55.
E-mail: oleksandrserdyk@ukr.net.

Трушкина Наталья Валерьевна, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26.
Телефон: 38 050 811 81 22.
E-mail: trushkina1979@ukr.net.

Филиппова Наталья Владимировна, Институт экономики промышленности НАН Украины.
Адрес: 01011, Украина, г. Киев, ул. П. Мирного, 26, к. 405-а.
Телефон: 38 050 630 56 97.
E-mail: natalifil.3@mail.ru.

Чеботарев Вячеслав Анатольевич, д.э.н., доц., Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко.
Адрес: 93702, Украина, Луганская область, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1.
Телефон: 38 050 620 07 98.
E-mail: vena.lnu@gmail.com.

AUTHORS INFORMATION

Olexander I. Amosha, Academician of NAS of Ukraine, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 050 959 90 00.

E-mail: direkt@econindustry.org.

Viacheslav A. Chebotarov, Doctor of Economics, associate professor, Luhansk Taras Shevchenko National University.

Address: 93702, Ukraine, Luhansk Region, Starobelsk, 1 Gogol Square.

Tel.: 38 050 620 07 98.

E-mail: vena.lnu@gmail.com.

Yuri Z. Drachuk, Doctor of Economics, professor, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 050 329 38 67.

E-mail: tek1_iep@mail.ru.

Natalia V. Filippova, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str., office 405-a.

Tel.: 38 050 630 56 97.

E-mail: natalifil.3@mail.ru.

Anatolii I. Kabanov, Doctor of Economics, Academy of Mining Sciences of Ukraine.

Address: 01034, Ukraine, Kyiv, 26 Gonchara Str., apt. 73.

Tel.: 38 050 974 86 18.

E-mail: iak3110@gmail.com.

Oleksiy V. Matyushin, PhD in Economics, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str., office 405-a.

Tel.: 38 044 280 80 72.

E-mail: almatt@mail.ru.

Anna D. Pankova, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str., office 405.

Tel.: 38 099-651-85-30.

E-mail: pankova_anut@mail.ru.

Iryna Yu. Pidorycheva, PhD in Economics, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 044 280 80 72.

E-mail: irina.pidoricheva@ukr.net.

Olexander S. Serdyuk, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 050 959 02 55.

E-mail: oleksandrserdyk@ukr.net.

Olena Yu. Snigova, PhD in Economics, the Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str, office 1006.

Телефон: 38 050 557 32 65.

E-mail: snigova@mail.ru.

Nataliia V. Trushkina, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 050 811 81 22.

E-mail: trushkina1979@ukr.net.

Elena M. Vishnevskaya, PhD in Economics, associate professor, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str., office 405-a.

Tel.: 38 050 624 69 27.

E-mail: vishn.elena@gmail.com.

Valentin P. Vyshnevsky, Academician of NAS of Ukraine, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str., office 405-a.

Tel.: 38 099 795 07 18.

E-mail: vvishn@mail.ru.

Mariya Yu. Zanizdra, PhD in Economics, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Телефон: 38 095 221 89 64.

E-mail: mariya-mirabella07@yandex.ru.

Anatolii I. Zemliankin, PhD in Economics, the Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine.

Address: 01011, Ukraine, Kyiv, 26 Panas Myrny Str.
Tel.: 38 044 280 80 72.

E-mail: iep_don@rambler.ru.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ

Научно-практический журнал

Scientific and practical journal

Економіка
Промисловості
Economy of Industry

Издается с 1997 года

Выходит ежеквартально

№ 2 (70)

2015

**Научно-практический журнал «Экономика промышленности» издается с 1997 г.
Свидетельство о государственной регистрации журнала КВ № 3083 от 25.02.1998 г.
Выходит ежеквартально**

Журнал включен в Перечень научных специализированных изданий Украины
(Постановление Президиума ВАК Украины № 1-05/03 от 08.07.2009 г.)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

Журнал зарегистрирован в Международном центре
периодических изданий (ISSN International
Center, г. Париж)

Журнал «Экономика промышленности» индексируется украинской общегосударственной реферативной базой данных «Україніка наукова» и представлен в **Научной электронной библиотеке периодических изданий НАН Украины**. Издание размещено в международной электронной библиотеке научной периодики **EBSCO Publishing**. Журнал включен в международный каталог научных периодических изданий **Ulrich's Periodicals Directory**. С ноября 2011 г. издание включено в международную наукометрическую базу «Научная электронная библиотека **E-Library.Ru** (Российского индекса научного цитирования – **РИНЦ**)». Журнал внесен в перечень журналов международного индекса научного цитирования **IndexCopernicus** (Польша). Издание индексируется свободно доступной системой **Google Scholar**. С 2013 г. научно-практический журнал «Экономика промышленности» индексируется в международных наукометрических базах: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) и **Research Bible** (Токио, Япония).

Основатели:

Национальная академия наук Украины,
Институт экономики промышленности,
Институт региональных исследований

E-mail:

RPokotylenko@gmail.com,
admin@iep.donetsk.ua.
Web: www.econindustry.org.
Web: iep.donetsk.ua

Адрес редакции:

ул. Панаса Мирного, 26,
Киев, Украина, 01011.
Тел.: (044) 280-80-72.
Моб.: (095) 291-03-11

Научно-редакционный совет:

АМОША А.И. (председатель редакционного совета, акад. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), ГЕЕЦ В.М. (акад. НАН Украины. Институт экономики и прогнозирования НАН Украины), ЛИБАНОВА Э.М. (акад. НАН Украины. Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины), МАМУТОВ В.К. (акад. НАН Украины. Институт экономико-правовых исследований НАН Украины), ШЕВЧЕНКО В.П. (акад. НАН Украины. Президиум НАН Украины), ВИШНЕВСКИЙ В.П. (акад. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), МАКОГОН Ю.В. (д.э.н., проф. Донецкий национальный университет), ДЕМЕНТЬЕВ В.В. (д.э.н., проф. Учебно-научный институт «Высшая школа экономики и менеджмента»), ПОГОРЛЕЦКИЙ А.И. (д.э.н., проф. Санкт-Петербургский государственный университет, Россия), МАЙБУРОВ И.А. (д.э.н., проф. Уральский федеральный университет им. первого Президента России Б.Н. Ельцина, Россия).

Редакционная коллегия:

ВИШНЕВСКИЙ В.П. (главный редактор, акад. НАН Украины. Институт экономики промышленности НАН Украины), БУЛЕЕВ И.П. (зам. главного редактора, д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), ПОКОТИЛЕНКО Р.В. (зам. главного редактора, ответственный редактор, к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), ДЕМЕНТЬЕВ В.В. (д.э.н., проф. Учебно-научный институт «Высшая школа экономики и менеджмента»), ЛЯШЕНКО В.И. (д.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), НОВИКОВА О.Ф. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), АЛЕКСАНДРОВ И.А. (д.э.н., проф. Донецкий национальный университет), ЛЕПА Р.Н. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), КУЗЬМЕНКО Л.М. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), АНТОНЮК В.П. (д.э.н., проф. Институт экономики промышленности НАН Украины), ЗЕМЛЯНКИН А.И. (к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), ЗБАРАЗСКАЯ Л.А. (к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), СТАРИЧЕНКО Л.Л. (к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины), ГАРКУШЕНКО О.Н. (секретарь редакционной коллегии, к.э.н. Институт экономики промышленности НАН Украины).

Статьи для публикации в научно-практическом журнале отбираются на условиях конкурса, по результатам внутреннего и внешнего рецензирования. Ответственность за достоверность фактов, дат, названий, имен, данных, цитат несет непосредственно авторы статей. Редакция может не разделять высказанные в статьях мнения и выводы, что не налагает на нее никаких обязательств. Перепечатки и переводы допускаются только с согласия автора и редакции. Материалы публикуются на языке оригинала.

Рекомендован к печати ученым советом Института экономики промышленности НАН Украины
(протокол № 3 от 07.07.2015 г.)

© Институт экономики промышленности НАН Украины
© Экономика промышленности, 2015

СОДЕРЖАНИЕ

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Землянкин А.И., Пидоричева И.Ю. Инновационная деятельность в промышленных регионах Украины: текущее состояние, тенденции, вызовы.....	5
Снеговая Е.Ю. Определение рисков и угроз в условиях фактической потери части территории и экономического потенциала старопромышленных регионов	20
Вишневский В.П., Матюшин А.В., Вишневская Е.Н. Монетарный механизм развития экономики ЕС.....	33
Филиппова Н.В. Гармонизация налогов как ключевой элемент интеграционных процессов	68

ПРОБЛЕМЫ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ И ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Амоша А.И., Драчук Ю.З., Кабанов А.И. К проблемам институционального обеспечения инновационного развития угольной отрасли	76
Сердюк А.С. Государственно-частный консорциум как организационно-экономический механизм ликвидации угледобывающих предприятий.....	88

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ

Чеботарев В.А. Экономические основы формирования маркетинговой политике продовольственных компаний	97
Заниздра М.Ю. Методика оценки дополнительных расходов на предприятии при переходе на экологические стандарты ЕС в сфере охраны атмосферного воздуха.....	108
Трушкина Н.В. Совершенствование организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий с учетом нестабильности спроса на уголь	120

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Панькова А.Д. Модернизация системы общественных отношений в трудовой сфере на основе социальной ответственности.....	131
---	-----

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Scientific and practical journal

ЕКОНОМІКА
ПРОМИСЛОВОСТІ
Economy of Industry

Since 1997

Published quarterly

No. 2 (70)

2015

The scientific and practical journal “Economy of Industry” has been publishing since 1997
The certificate of the journal state registration is KB No. 3083 dated 25.02.1998
The journal is published quarterly

The journal is included in the List of specialized scientific editions of Ukraine
(the Decree of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine
No. 1-05/03 issued on 08.07.2009)

ISSN 1562-109X (Print)
ISSN 2306-532X (Online)

The Journal is registered in the International Center of
periodicals (ISSN International Center, Paris)

The journal “Economy of Industry” is indexed in the Ukrainian nationwide abstract database “**Ukrayinika naukova**” and is offered in the **Scientific electronic library of periodicals of the NAS of Ukraine**. The periodical is offered also in to the global electronic library of science periodicals **EBSCO Publishing** and in to the **Ulrich's Periodicals Directory**. Since November 2011 the journal has been including into the International Scientometric Database “Scientific Electronic Library **E-Library.Ru** (the Russian Science Citation Index – **RSCI**)”. The journal is included in the **IndexCopernicus** (Poland) Journals Master List. The periodical is indexed in the freely accessible search system **GoogleScholar**. Since 2013 the journal is indexed in the Scientometric Databases: **DRJI** (Directory of Research Journals Index) and **Research Bible** (Tokyo, Japan).

Founders:

The NAS of Ukraine,
The Institute of the Economy of Industry,
The Institute of Regional Researches

E-mail:

RPokotylenko@gmail.com,
admin@iep.donetsk.ua.
Web: www.econindustry.org.
Web: iep.donetsk.ua

The address of the editorial office:

26 Panas Myrny Str.,
Kyiv, Ukraine, 01011
Tel.: 38(044) 280-80-72.
Mobile tel.: 38(095) 291-03-11

Editorial Council:

AMOSHA O.I. (Chairman of the Editorial Council, Academician of the NAS of Ukraine, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), GEETS V.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine), LIBANOVA E.M. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha of the NAS of Ukraine), MAMUTOV V.K. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Economic and Legal Studies of the NAS of Ukraine), SHEVCHENKO V.P. (Academician of the NAS of Ukraine, Presidium of the NAS of Ukraine), VISHNEVSKY V.P. (Academician of the NAS of Ukraine, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), MAKOGON Yu.V. (Doctor of Economics, Professor, Donetsk National University), DEMENTIEV V.V. (Doctor of Economics, Professor, Training and Research Institute "Higher School of Economics and Management"), POGORLETSKIY A.I. (Doctor of Economics, Associate Professor, St. Petersburg State University, Russia), MAYBUROV I.A. (Doctor of Economics, Professor, Ural Federal University named after the First President of Russia Boris Yeltsin, Russia).

Editorial Board:

VISHNEVSKY V.P. (Chief Editor, Member of the Editorial Council, Academician of the NAS of Ukraine, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), BULEEV I.P. (Deputy Chief Editor, Doctor of Economics, Professor, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), POKOTYLENKO R.V. (Deputy Chief Editor, Managing Editor, PhD in Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), DEMENTIEV V.V. (Doctor of Economics, Professor, Training and Research Institute "Higher School of Economics and Management"), LYASHENKO V.I. (Doctor of Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), NOVIKOVA O.F. (Doctor of Economics, Professor, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), ALEXANDROV I.O. (Doctor of Economics, Professor, Donetsk National University), LEPA R.M. (Doctor of Economics, Professor, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), KUZMENKO L.M. (Doctor of Economics, Professor, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), ANTONYUK V.P. (Doctor of Economics, Professor, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), ZEMLYANKIN A.I. (PhD in Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), ZBARAZSKA L.O. (PhD in Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), STARICHENKO L.L. (PhD in Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine), GARKUSHENKO O.M. (Secretary of the Editorial Board, PhD in Economics, Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine).

Articles for publication in the scientific and practical journal are selected under the terms of competition by the results of internal and external reviewing. The authors of the articles are fully responsible for accuracy of facts, dates, titles, proper names, data, and quotations. The publisher may not share the opinions expressed in articles, and does not assume any obligations concerning authors' points of view. Reprints and translations are allowed only in the consent of the author and publisher. Materials are printed in the source language.

**The issue is approved for publication by the Academic Council of the
Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine
(protocol No. 6 dated 07.07.2015)**

© The Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine
© Economy of Industry, 2015

CONTENTS

MACROECONOMIC AND REGIONAL PROBLEMS OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT

Zemliankin A.I., Pidorycheva I.Yu. Innovation activity in industrial regions of Ukraine: current status, trend sand challenges	5
Snigova O.Yu. Determining risks and threads in the conditions of factual loss of part of territory and economic potential of old industrial regions.....	20
Vyshnevsky V.P., Matyushin O.V., Vyshnevskya O.M. Monetary mechanism of EU economy development.....	33
Filippova N.V. Tax harmonisation as key element of integration processes	68

PROBLEMS OF DEVELOPMENT STRATEGY AND FINANCIAL-ECONOMIC REGULATION OF INDUSTRY

Amosha O.I., Drachuk Yu.Z., Kabanov A.I. To problems of institutional support for innovation development of coal industry	76
Serdyuk O.S. Public-private consortium as economic-organizing mechanism of coal enterprises liquidation	88

PROBLEMS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES' AND PRODUCTION COMPLEXES' ECONOMICS

Chebatarov V.A. Economic fundamentals of forming marketing policy of food companies	97
Zanizdra M.Yu. Method of assessing additional costs for enterprise at transition to EU environmental standards in field of air protection	108
Trushkina N.V. Improvement of marketing of coal mining enterprises considering instability in demand for coal.....	120

SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INDUSTRY

Pankova A.D. Modernization of public relations system in labour sphere on principles of social responsibility	131
--	-----

Науково-практичний журнал

Scientific and practical journal

№ 2 (70)
2015

Економіка
Промисловості
Economy of Industry

Видається з 1997 року

Виходить щоквартально

Оригінал-макет підготовлено у відділі комп'ютеризації та інформатизації наукової діяльності Інституту економіки промисловості НАН України

Літературні редактори:

О.П. Котовенко,
О.А. Кокорєва,
А.С. Павлій,
Ю.О. Петренко

Комп'ютерна верстка

Я.Є. Красуліна

Відповідальний редактор

Р.В. Покотиленко

Засновники:

Національна академія наук України,
Інститут економіки промисловості,
Інститут регіональних досліджень

Свідоцтво про державну реєстрацію журналу
КВ № 3083 від 25.02.1998 р.
